

ЛЮБОВ
КОЛЕНСЬКА

ПАВЛІВ ТРИЮМФ ◆ ЛЮБОВ КОЛЕНСЬКА

ПАВЛІВ
ТРИЮМФ

ПАВЛІВ ТРИЮМФ

Lubov Kolenska

PAUL'S TRIUMPH

Copyright ©, 1971 by Lubov Kolenska

All rights reserved

Library of Congress Catalog Card Number: 72-146251

Cover by Petro Cholodny

Printed in the United States of America

by

Small Photo-Offset Reproductions

First Edition

ЛЮБОВ КОЛЕНСЬКА

**ПАВЛІВ
ТРИЮМФ**

НЮ ЙОРК 1971

ЮЛІЯН І ЮЛІЯННА

Лебеді і темноокий став, сніговійна білість і спокійні кружала води... Помах пер на лебединих крилах – рука мистця на візерунку у дзеркалах води...

Близь усього неділя і скука; сонливо квіти, ліньки дерева і ледве живучі люди...

Тому Юліян кинув проходжуватись з Вадимом вулицями міста і потягнув його до парку. І зараз таки скраю, на лавочці, побачив дівчину. Біля вуха каштанові її кучері зачручувались виноградовим вусом і просмикувались у вітер...

Юліян торкнувся Вадима: – Знаєш її? –

Вадим зневажливо повів плечима: – І кого ж це знати? Хіба ти ще не завважив – обличчя її у ластовинні і ноги худющі які... Кинь, ще чого доброго, захочеш завести знайомство і день зовсім пропаде... – І вже хотів відійти, але Юліян потягнув його ближче: – Вадиме, може б нам таки... –

Дівчина поволі прикусувала пасминку трави і тонюсенький зелений поясок причаївся в кутику уст...

Вадим не бачив нічого незвичайного в дівчині і намагався відтягнути Юліяна: – Чи не бачиш, біля твоєї країсуні якась жінка дитячим возиком термосить, а як мале розкричиться – ні, спасибі... –

Юліян далі не йшов, тільки наче причарований дивив-

ся, як у дівчини на віях затримались тугі кружальця сонця...

Старша жінка стала справляти щось у возику і захотіла говорити до дівчини, але та мовчала. Вона нібіто не завважувала Юліяна, аж раптом глянула на нього, й золотий соняшний їжачок, що засівся на зіницях, черкався, хвилював Юліяна.

Вадим ще хвилину простояв, а потім таки відійшов:
— Бувай, Юліяне, я таки піду, якщо зміниш думку — прийди, знаєш, де мене знайти. —

А Юліян майже не слухав. Він мабуть і не бачив, що Вадим залишив його.

Старша жінка, видимо невдоволена сусідством, встала, а дівчина нерішучо поклала руку на поруччя возика, але нічого не говорила. Колібриний лет — і жінка, забравши возика, відійшла.

Тоді Юліян сів на краєчку лавки, поруч дівчини. Хвилину мовчав, вагався, а там таки заговорив: — Пробачте, що ніхто не може нас познайомити, але коли так неможливо, знайомство часами зав'язується без нічесі помочі. Але хіба від того воно не таке саме, як і при свідках, у якійнебудь вітальні... — І простягнув руку: — Я-Юліян... —

Але вона своєї таки не давала, сердито прикусувала уста, а потім мигтіння її вій закрасила лілова ніжність і вона, смакуючи кожне слово, сказала: — А я... — Юліянна. —

Він недовірливо подивився і з жалем сказав: — Це у вас жарт, а я справді називаюся... —

— Хіба я дійсно не Юліянна? Не подобалося вам моє ім'я, погане? — Злегка повела головою і волосся бліснуло срібним серпом... Але руки ще глибше заховала у білі, широкі рукави, і очі — мідяними щитами...

Найшла мовчанка — тишею приморських пісків...

Та ненадовго. Юліянні мабуть надокучило. Вона на-

гнулася і під лавкою, по-дитячому, стала збирати камінці, майже однакової величини, з плоскими спинами: — Може ви знаєте що гру? Спершу ви підкидаєте ті камінці вгору хребтом руки, а потім швидко розлівляєте долоню, щоб схопити їх наново. Береться все один більше і ловиться. Хто їх більше вловить і зручніше, очевидно, той виграє. —

Юліян пробував підносити камінці, кидав вгору, пробував ловити і... програвав, а вона раділа і сильно сміялась... Та він не дуже клопотався своєю незручністю, задивлений на її руки, щасливий, що може сидіти поруч. Враз Юліянна швидким рухом згорнула камінці геть і кинула їх у траву, а потім трохи твердо спітала: — А що біля вас на лавці, якісь папери? — І тоді із зацікавленням: — Вчителюєте?... — Й жбурнула ще останній камінець у трави, він відкотився гостро й далеко, а щоки у Юліянни — рожевим тюльпаном...

— Ні. — Тихо відповів він. — Хіба ж те важливе? — І швидко хотів заховати папери, навіть ладен їх викинути зовсім...

Тоді Юліянна повернулась уся до нього, руки спокійно склала на колінах і сказала: — А я знаю, хто ви. Ви... пишете. —

Юліянові стало ніяково; це його так присоромило, якби хтось з нього скинув одяг, якби найменший шматочок одежі тлів, спадав з нього і кудисьто зникав, а там уже навіть і душі його не стало, вона безпорадно й німо розтанула... І він ледве що сказав: — Еге ж, пишу. —

Юліянна тоді, вже не дивлячись на нього, тільки так собі перед себе, начебто їй уже байдуже, ніжно попросила: — А прочитати дещо зможете?... — І за хвилину ще ніжніше, якби зашморгнула довкруги нього шовковий шарф:

— Прошу... — Либо нь вже тільки вії прохали...

І хіба тоді він міг не читати?...

Без шелесту відкрився вечір. Ставом пропливали ле-

беді білі й гордовиті, їхніми крилами веславав час . . .

— Юліяне, вже пора . . . —

— Пора? — Питався він, але встав. Вже на ходу кінчиває їй одне із своїх оповідань. Вона слухала і в місяці її волосся родилося щирими ясними струменями. Вони вийшли з парку і Юліянна попросила його не супроводжати далі, тільки торкнулись себе руками і замкнули в долонях місяць . . .

— До завтра, Юліянно! —

— До завтра . . . — Навіть не говорили, де зустрінуться, знали . . .

*

* * *

Та на другий день ішов дощ, і на третій розсипався дрібними прозорими соломинками і так уже з тиждень сльота, здрімнувшись, пускала нещирі сльозини. Дні хмурились й ковтали позіхання . . .

А Юліян вперто чекав на лавці, намакав мокрою птицею, відомо, тоді глузду й не напитаєш . . . Чекав, що прийде . . . А пізніше вже не чекав: вони зустрінулись у сонці і тільки у сонці могли знову побачитись . . .

І дійсно, коли сонце запрягло свого воза і виїхало на прогулянку, Юліянна не забарилась і прийшла. Вона привітала з Юліяном, як з давнім своїм знайомим і другом.

Так уже було і завжди: вони зустрічались щоднини, вона сідала біля нього на лавці, а він тоді складав різні оповідання, нові й інші від усіх. Вона мовччи, заслухавшись, сиділа, тільки часами ледь чутно казала: — Які ж вони гарні, які вони цікаві . . . —

Юліянувесь горів нестримною радістю і слова його оберталися в дорогоцінності й досягали неймовірних шпилів . . . Слови його — у бездонних кенійонах — шматок голубого неба . . .

Звичайно, біля них сиділа та сама старша жінка, що із самого початку, вона нічого не говорила, але видно їй подобалось оте місце. А їм було однаково: жінка була мовчазлива, а до дитини вистачало усміхнутись, або сказати кілька слів...

Юліян завжди приходив скоріше від дівчини, боявся, щоб не запізнитись. Звичайно, коли він розповідав, вона не переривала йому, тільки слухала, але сьогодні запитала трохи з деяким докором: Чому твої оповідання усе такі смутні, чому хоча б у них не може кінчатися щасливо. А то що чого і плакатиму, а сліз у нікого багато немає... Хотіла б посміятись, твої оповідання гарні, але вони як плаючі верби... А хоча б смоляний осінній буревій, все ж він не те, що весняний вишневий заспів... Тому подумай і на другий раз зложи щось радісного... -

Юліян пробував, і чим більше він старався, тепер його оповідання клалися паперовими, блідими маривами, затрачували барви і гнучкість та ломились, як по граді збіжжя...

Юліянна супилася: — От, і даремні твої намагання, не вміш ти розсмішити мене, а шкода... — і зідхала.

Вітер обертав листя спиною і воно дивилося сріблом...

І в одну ніч, як Юліян не роздумував, як не писав — нічого не виходило, тільки стріпіхаті, втомлені літери. Не спав і жура забрала йому перо з рук. Може ще й тому, що вже віддавна усе, окрім Юліянни, його перестало цікавити; нічого нового він не потрапив спізнати, не шукав за нічим і сам, не знаючи коли, загубився на мряковинних стежках. А Юліянна нічого взаміну йому від себе не приносила, вона слухала, але майже не говорила, тільки завжди наново чекала від нього нових розповідей.

І він просто висохнув, як джерельна вода в посуху...

Сьогодні він навіть не дуже то хотів іти до парку, вона напевно запитає його, що він тоді скаже . . .

Так воно і сталося; лиш привіталися, вона поспітала:
— А оповідання, хіба ти без них, чого тоді нам? . . —

Юліян безпорадно розвів руками і в очах жовтявістю полину — гіркість, а сам якби змалів: — Бачиш, на сьогодні в мене нічого немає, хай завтра . . . — А там, ти-хіше: — Часу не було — і не поглянув на неї, засоромився неправди.

Юліянна не картала його, але й не обзвивалася, сиділа, наче б його зовсім не було . . . Навіть, коли гралася камінцями, не приклікала його, навіщо, та ж його вже не було . . .

І так вже тепер сірим і однаковісін'ким полотенцем складалися дні, Юліян приходив з порожніми руками . . . Із початку вона ще ставила оте єдине питання: — А оповідання й сьогодні немає? . . — А потім вже навіть не допитувалася.

*

* * *

Вони зійшлися знову. Сонця не було, дерева безустанно і напружено шуміли й наволікались вологістю.

І тоді сталося незвичайне, Юліян швидко запитав:
— А якже ж це так, чому ти мені нічого ніколи не розповіси, хоча б якунебудь казку, чому не розважиш мене? . . —

Юліянна гордо стиснула уста й хитнула головою, і може тому, що не було сонця, у волоссю не забринів ані один ясний промінь і воно сіріло одностайністю . . . — Я — тебе розважати? . . Це хіба тільки твій незугарний жарт. Бачу, що прийдеться тебе проміняти за когось іншого, ти стаеш скучним . . . —

У вечора темніли очі. Надпили лебеді, Юліянна вста-

ла, пішла вздовж берега за ними і навіть не кивнула йому рукою. Його ж... не було.

І як не дивно, тоді зразу склалось у нього оповідання про дівчину, сонце і лебедів...

Усе ж Юліян знову прийшов на другий день, але її не було, тільки літня жінка з дитячим возиком, вона й сьогодні мовчала.

Але він вперто щоднини приходив сюди і врешті побачив її. Цим разом Юліянна йшла з дитячим возиком, цим самим, що увесь час біля нього просиджувала жінка, тільки що поруч — чоловік.

Юліян наважився таки приступити і привітався: — Добрідень, Юліянно. —

Здавалось, вона його не бачить, тільки поміж бровами — гостра морщина.

Тоді чоловік, що йшов біля неї, взяв її за руку і сказав: — Галино, хтось до тебе говорить, тільки... —

— Хіба ж це до мене, чи ти чув колись таке дивовижне й незугарне ім'я? Чи я Юліянна? — І подивилась на Юліяна сірими, холодними очима. Він подумав: — А ти й справді не Юліянна... —

Тоді чоловік взяв возик від неї і сказав їй: — Може я тепер трохи повезу, щоб швидше додому, а то знову якийсь волоцюга причепиться... —

Юліян побачив на її устах тоненький і глузливий усміх, він ледве зродився — зараз же погас, але вспів гостро торкнутися Юліяна.

Довго він її не бачив, аж раз зустрінув знову на тій самій лавочці, де вони вдвійку просиджували. І далі ця сама картина: Біля неї літня жінка з дитячим возиком, а поруч, замість нього, якийсь незнайомий чоловік. Протходячи він почув знайомі слова: — А що біля вас на лавці, якісь папери, вчителюєте?... —

- Ні, — відповів чоловік несміливо.
- А я знаю, хто ви. Ви... пишете. —
- Ні, я малюю. —

Очі її навстіж широквітами: — Чудово, от, намалюйте мій портрет, розважте, щоб скучно не було. А там, завтра, може у вас щось іншого вийде, новий візерунок, квіти... небо... чиясь мисль... — І уста її наливались жадобою, а очі дивились нетерпеливо на руки й олівець... Знову буде щось нового й цікавого...

*

* * *

Чорною трояндою розквітався вечір, а в ньому два лебеді. Розсміялася вона, розімкнула швидко долоню і жбурнула камінцем у них, і вії — кинджалами: А що, як потонуть?... Але не досягнула... Вони вже поспішно відпили і більше не поверталися сюди...

Гантер, 28 червня 1968 р.

Я Й НЕ ЗНАЛА...

Зразу всідайте за мною: їдьте на пенсильянські горби і застановіть свої кроки перед невеликою хатою. Єдина трудність, що цілий домик у снігу і, вибачте, що й немає прометеної стежки – ще не було часу. А ви потрудітесь, протріть шибку і там побачите нас... покищо усіх разом. Як у льодовій безодні – чотири неспокійні душі. Сидимо перед каміном у вітальні і силкуємося розв'язати наше питання... Головного героя тут немає, усі ми переживаємо, боремося і залишаємося й надалі незвичайно слабкими людьми. Героєм тут хіба сніг, бо він вирішив справу.

Як я вже згадала, нас четверо:

я – Марта,
мій чоловік – Віталій,
моя подруга – Надія,
її чоловік – Іван.

Тепер ще, заки нам виїхати, хочу вияснити, чому я вибралась так далеко з дому. Того ж дня я нікуди не виходила, можливо, холод бентежив мене, а може прийшла мисль – посидіти трохи у доброму й у затишку. Біля півдня листоноша приніс листа. Я відкрила його й побачила, що це пише Надія. Нерівними буквами складалися її слова, її розсипаними мислями:

– Дорога Марто!

Лиш дістанеш моого листа, покидай усе, приїз-

ди до мене і рятуй! Не хотіла детепер згадувати, та з моїм чоловіком жодного мені життя, а вийхати звідсіля, без помочі, майже неможливо. Живу у маленькому містечку, властиво — селі. Довкруги переважно родини вуглекопів, а недалеко нас — чорні горбки — земля вимішана з вугіллям. Життя тутешніх людей похмуре, суворе, повне гострих, застарілих, жорстоких звичаїв і традицій. Вони пересівають гострим, рідким ситом твої вчинки, що й нічого не залишиться тобі на оборону. Неба тут майже не видно, але хто його, поза мною, шукає? Поїзду жодного, до автобуса треба пройти з десять миль. Та без речей куди пойді, і що я тоді варта...

Іван, після своєго випадку, постійно дома.

Я вже кілька разів голіруч вибиралася вийхати, але він завжди наздожене. Отак, за поворотом дороги, коли, здається, я вже зовсім безпечна, покладе руку мені на рам'я і завертає з дороги. Ще й слівця глузливі кине: — Не сподівайся від мене нікуди втечти, всюди знайду і приловлю, як малого зайця за ногу... — Тепер заєдно Іванові слова й погрози за мною. Навіть ранком, як встаю з постелі, відчуваю, що очі його стежать за кожним порухом, він зараз же й собі схапується і йде за мною...

Часами при сніданку пробую: — Недобрий і черствий хліб, побіжу по інший. — Але Іван зараз: — Чого тобі самій іти, підемо разом, хоча й навіщо тобі втомлюватись, піду сам... — І так пильно, пильно дивиться на мене і чекає, чи хочу залишитись сама, дразниться і не йде... Так я все тільки з ним, нікого тут не знаю добре, й нізвідкіля помочі... Коли б одне нерозважне слівце сковзнулось поміж тутешніх знайомих, мені здається, вони б перші розіп'яли... тому

я на увазі... Вже думала сплести мотузку і тихенько, ніччю, приchalити до землі, отак з вікна, але відваги мало, а як Іван почує і прокинеться, тоді вже зовсім зв'яже... Коли б не страх... а так... Або ти... в тебе авто, ми якось, ненароком, може вспіли б...

Хіба мені таку наругу аж у саму смерть страждати? Зовсім не розумію, чому він не хоче випустити мене, тимбільше, що бачу, дратую його безустанно. Може не хоче із-за цього, щоб про нього не пішла недобра поголоска, бо тут, як я вже згадувала, усі тримаються перестарілих засад, і за найменший промах проти їхніх законів – сусіди відвертаються спиною. Думаю, що хоча Іван зазначує зчаста, що йому на вузьколобих людях не залежить, однаке, щось тут не так... бо чому тоді... Це певне, що він мене більше не любить, доволі одверто це вже він висказував, і приязні жодної поміж нами, і дітей ні... Так і немає причини, щоб безпотрібно терпіти і мучитись і тягнути за собою терпку, чимраз гострішу ненависть...

Та вийхати не можу, усе поза мною його кроки: безупинні, притаєні... Часами здається, поруч мене немає нікого, зрадію, розженуся, і раптом утиші – його гострий хід, глузливий насміх і зеленожовтявою барвою напізвідкриті очі, чуйні і мстиві, як на полюванню... і пригрозливі слова: – Надіє, хіба я тобі ще не казав, не квапся нікуди, а то й швидше тебе заберуся; а що, як опинишся самотня, без грошей, не так то легко... – Тихну в собі ще дужче і не відповідаю нічого; сиджу й думаю, що набагато чесніше було б розійтися нам зараз, і я припускаю, що Іван це знає, але триває у впертому, і нікому з цього жодної користі...

Вчора, коли мала кинути до поштової скриньки

листа до тебе, Іван пішов зі мною, як завжди, і по-дорозі казав: — А що, як би ти дала мені цього листа прочитати?.. — І дивиться проймаючи на мене. Чому в нього очі не такі, як раніше — ніжні пояски трави...

Мовчки, заперчливо хитаю головою. Моя мовчанка ще дужче дратує його, але він нічого не може вдіяти й листа не відбирає — може лякається, що серед вулиці попаду в крик і прохожі звертатимуть увагу ...

Та все таки я не наважилась при ньому вкинути листа...

Поруч нашої хати сходяться дві гори і наш дім помежи їхніми берегами здавлений... У теплі дні течуть, збігають з них води, тепер вони замерзли скляними, мертвими водопадами. Тільки у сонці ще живуть і мигтять, а в інші — вони і вуглекопні горби смутні й понурі.

Як мені вийти звідсіля?..

Не залишай мене і прийдь —

Надія —

І так, здається, бачу її: хоче втекти, а позаду — увесь час — відгомін його зловіщої ходи, Іванові очі і руки, і скляні водопади мертвих річок стигнуть біля неї і давлять... Ходить Іван і каже їй: — Даремно, тепер уже не втечеш... —

Мені лячно, я не звикла до таких переживань, у мене все складається просто і спокійно. Тремчу і не можу, аж до приходу моого чоловіка, знайти собі місця. Тільки приходить, зустрічаю його словами:

— Віталію, послухай, у мене лист від Надії.—Бачу, що в нього сьогодні обмаль терпеливости, не читаю до кладно, лиш нашвидко усе йому оповідаю. Але він сьогодні не в такому настрою, щоб перейматися чимнебудь, або роздити. Він зовсім оподалік, по праці втомлений, виглядає, що я не впору вибралась, але що я можу зробити, й зачинаю наново. Віталій нерадо слухає і, раптом, різко питає:

— Що ти властиво від мене хочеш, що ми можемо тут зробити, чи Надія єдина на світі? —

— Може й більше таких... але Надія моя подруга ще із ранніх літ... —

— Воно нічого не міняє; і що, властиво, у тебе на думці: викрасти Надію, чи, може, побити Івана? —

— Чому попадаєш у такі противоріччя, поїдемо, усе побачимо і, можливо, удастся усьому спокійно зарадити. —

— Чому я там маю чомунебудь спокійно зарадити, а що з моїм відпочинком, я доволі довго вже чекаю і завжди щось не сходитьсь, наконечно із твоєї вини. Знову тривати надіями у другому році? —

Все ж таки, по кількох днях вдається мені його перевонати і швиденько, позбиравши декілька найпотрібніших речей, решту місця залишаємо на Надіїні клунки... вибираємося до неї.

В'їздимо помежі вуглекопні горби, на хвилину показується сонце і оті горби, як худощі чорняві дівчата, за часу повдовілі... усі у чорному. Внизу невеликі мізерні городи, засипані ущерть снігом, всіваються поміж дрібні бузкові кущі, щоб, бува, сонце не нагріло і не забрало їхньої єдиної, найбільшої краси... А там... уже дві гори, і поміж ними дім: ясний, невеликий, шибки навіть узимку чисто помиті, але у ньому немає жодної познаки життя. Навіть хтось завіски з вітальні прибрав.

Але в цій же хвилині відчиняються двері, виходить

Надія, сердечно нас вітає, а потім тихенько ридає на моєму рамені, це так ніби не із смутку, а з великої радості, що ми приїхали... Очі у неї – як у заморозь квіти – тут волошками обіцюють, але живучості жодної...

Іван стойте кілька хвилин оподалік непорушно, а потім рішається простягнути мені руку. Міряємо себе очима, він холодно, із деяким питанням, а я зовсім ворожо, хоча хотіла б себе прикрити, щоб принаймні не доглянув моїх вкрадливих намірів...

Мій чоловік якось ще не підходить, оглядає щось біля авта, вкінці вітается з Іваном і обидва наливають горілки. Звичайно, чоловіки скоріше доходять до певного рішення і злагоди. Їм наші справи не такі то вже важливі, але й ми дивимось з деяким призирством на їхні... турботи. І тут ... відплата.

Увійшла я в кімнати і глянула крізь вікна на застиглі водопади і пройняло мене холодом...

Увечорі Віталій мені сказав: – А знаєш, Надія гарна... –

Проходять дні і ми підготовляємо втечу Надії... Признаюся потихеньку, що мені якось незручно, в'їхавши в чужу хату, потаємно готовувати плян крадежі, потішаю себе тим, що це виключно для добра Надії, і що вже відвороту й так немає... Але у цьому не признаюся Віталієві... Він насміявбися з мене... Тимбільше, що він із найменшими подробицями кожного вечора розвиває наші пляни...

Тепер сосни зародили шишками, як осінню дерева...

Часто йду на прохід з Іваном, щоб Віталій у цьому часі міг обговорити дещо з Надією, і щоб трохи забрати її від Івана та від її переживань.

Говоримо про різне з Іваном; ніколи не згадуємо Надії, раз він тільки каже: – Мені здається, що ми тепер з

Надію направду розійдемося, а я не вірив... але вже бачу... -

І вперше мені його жаль і неsovісно якось, і зараз обурююсь на себе, як то я могла його жалувати... А може він тільки так прикидається. Він до цих слів не вертається, та й і я мовчу, боюся, щонебудь прохопиться в мене, і Надія вже назавжди залишиться з ним... Тільки ненависті давньої до Івана вже не відчуваю.

Сьогодні летить вихор і засипає нас зовсім снігами. Ми безпорадні і мусимо відложить нас виїзд. Всі тепер у вітальні. День і ніч заметиль і білими димами кружляють сніги... Ми - як у зачарованому льдовому замку. Усі в напруженю і неспокою. І важко тоді не говорити, а слів немає - вони ж одною думкою... одним рішенням. Мені здається - кожний з нас - тонюсенький, прозорий папірець, і усі наші мислі виразні і прозорі. Не підвожу голови, лякаюся, а потім таки дивлюся... Іван встає з крісла іходить по кімнаті, розтирає руки якби з холоду і не здіймає погляду з Надії, а потім одвертається, виймає книжку і наче переглядає...

Помежи нами родиться якесь слово, несміливо відчиняє уста, але зараз же умирає...

Віталій спокійно закурює файку і по кімнаті розходиться приємний черешневий дим... Він находить картку паперу і олівець і береться рисувати Надію. Тільки вона непосидюча, тепер обертається від нього до каміна, скидає взуття, гріється у теплі і зручно вмощується у м'якому кріслі. Дивуюся, як мій чоловік може схопити хоча б одну деталь з її обличчя. Надія вже не така бліда, як спершу, коли ми приїхали, її тіло набирається кругlosti, а очі м'яко, барвисто блища...

Дрібними клубками підкочується під вікна сніг і тugo мурує, заморожує нам дорогу до втечі...

Іван встає: — Піду, пророблю стежку при дорозі, щоб вигідніше було проходити. —

За ним підноситься Віталій, відкладає папір і обидва відходять. Не думаю, щоб щонебудь вони зробили, там вийти надвір важко, двері не відчиняться. Почуваю себе, як на крутому шпилі високої гори: захоче вихор, візьме нас, і з цілою силою кудись нас викине, чи по-волі, чи по-неволі...

Підходжу до Надії: — Надіє, незабаром може вже будеш свободна, мені вже навіть важко, здається, один-одному жаром руки обкидає... —

А вона то дивиться на мене, то на вогонь у камині, і нічого не відповідає, мовляв, не до неї ті слова. А потім коротко і дивно зупиняє свій погляд на мені, і дивиться у сад...

А я трушу її за руку і не уступаю: — Не жалуєш? —

Аж це спонукує її сміятись, сильно і вголос: — Жалую?.. Я мушу вирватись! Усе прокляті гори, Іван, і він сам немов завжди у пітьмі, сонця ніколи не бачив і жартувати і сміятись не вміє. Мені скучно і понуро. А вже твій Віталій інший, говорити можна. — А далі перестає сміятись і твердо каже: — І вирвусь!.. — І як весняний вихор, як повінь — голосна радість...

Гладжу її і сідаю за книжку.

Незабаром входять Віталій і Іван і кажуть, що у повітря відчувається тепло і відхід зими.

Вечором у снігу обриваються крила, надбігає остання сніжинка і розбивається на шибці...

Ранком тают сніги, незадовго вирушимо із зачарованого замку... Приходить сонце, сідає біля нас при столі, ми пестимо його, просовуємо пальцями і набираємо золоті персні, кожний собі... Рішаємось завтра виїздити, і, як дивно, коли чуємо Іванові слова: — Я мушу зараз ви-

їхати, не думаю, що надовго... —

Не можу вдергати слів і чомусь кажу: — Не лякаєтесь, що нас не застанете? .. —

— Хіба це що поможе? Але я думаю, що ви не від'їдете, поки я не повернусь... Заждете на мене? — Усе ж подає мені на прощання руку.

І вже біля самої огорожі мої тихі слова: — Не гнівтеся, Іване? —

— На вас? Ви гарна людина, Марто, тільки людей не знаєте... —

З моїм чоловіком і з Надією вже не прощається, каже, що йому спішно, і швидко йде до авта.

Як дивно, замість радості, що забрано від мене брехню і мовчанку, відчуваю смуток і навіть хочу, щоб Іван завернувся...

По виїзді Івана ми сходимось разом на веранді. Надворі босий виноград розтирає промерзлі стопи і обкутується сонцем...

Входжу на веранду, вони вже обидвое там, про щось говорять і обривають на півслові.

Посміхаюся: — Я ж не Іван, чому притихли? —

Віталій здвигає раменами: — Із-за старої звички замовкли, пригадуеш, кожна тінь здавалась нам Іваном... —

— Все воно добре, але тепер, Віталію, тепер вже швидко збираймось і, краще, кінчаймо, а то я втомилася і чомусь навіть Івана жаль, здається часами, що не так треба було робити, але сама намовила тебе сюди... —

Надія глузливо всміхається: — От, милосердна, ти незабаром вже зовсім про мене забудеш, тільки Іван буде... — І швидко дивиться на моого чоловіка, а очі темніють і злом набираються...

А він: — Якраз добре, що ти про це згадала. Ми саме, як ти увійшла, говорили, що зараз увесь багаж віднесемо

до авта, а завтра, як Іван повернеться, поставимо зразу все ясно і чесно... —

Я радію і мені стає незвичайно легко... А то я увесь час так почувалась, як ще малою з дітьми у чужий сад на черешні вибиралась.

Підходжу тепер до Надії й Віталія і кажу: — Як добре, що ви надумались і усе скажете Іванові. Я вже сама хотіла просити вас про це, а ви — якби мої слова вибрали... —

Іван повертається пізно вночі, я рада б забігти йому дорогу і усе розказати, та мовчу, хай Надія... Але усі мовчать.

Іван дуже скupo й коротко про все розповідає, а потім виймає нам подарунки. Надії — китицю косариків, Віталієві шкатулку на тютюн, а мені маленькі, як срібні човники, прибори до шиття... і незвичайної краси троянду, ще зовсім нерозвиту, бережками вона багрова, а середина рожева, як світанок, ще й краплини води на ній росами... Дає і каже: — Це вам на спогад нашого льодового затишку поміж двома горами, що вміють берегти. —

Хочу вже щонебудь сказати, але мій чоловік злегка подає мені знаки, щоб я мовчала. Чому?.. Мене це привдавлює і я чимшвидше хочу зайти в спальню і про все довідатися від Віталія, бо покищо нічого не розумію.

Швидко прощаємося цього вечора, щоб завтра їхати. Про виїзд мій і Віталія Іван знає, тільки про Надію нічого. Трохи пізніше нагору приходить мій чоловік і оповідає, що Надія таки нічого не хоче сказати Іванові про свій виїзд, боїться... Сподівається, що Іван пізніше встане, і ми вспіємо.

*

Прокидається досить вчасно, Віталія вже немає. Поволі збираюся зійти вниз. Тривожно мені і жаль...

Приходжу в кухню. На вікні вже розсунені завіски і сонце гостює на шибках і на білих кахлях. Біля столу – Іван, він завжди властиво тут був перший і приготовляв нам сніданок. Не диво, що й сьогодні...

Біля огорожі останнім віддихом горнеться сніг...

Іван кладе на стіл дві високі склянки, а під них таріочки. Тільки обличчя у нього якесь сіре і бліде й очей не видно, а губи тонісенькі, наче усе тепло із них утекло...

Нарешті питаю: – А Віталій і Надія де? Надворі, може? –

– Ні, їх уже немає, виїхали... разом, а ви про те й не знали? –

Не можу ворухнутись. На кахлях тінню кущі і відбиток ніжного ранку... Тільки, якби в посуху джерельна вода, просочуються мої слова: – А я й не знала... –

Іван ще: – Хіба можливо, щоб ви досі нічого не заважили? Ще й тоді, як оточила й замкнула нас заметіль, я зрозумів, що усе заплутується в брехню і зраду. А заметіль боронила мене і сипала снігами і мостила їм ховські ступні... –

Сідаю біля столу, але снідати вже не можу. Іван щось говорить, тільки не розумію, кого з нас він хоче потішити.

Прохаю його, щоб підвіз мене.

Біля авта Іван мене ще питає: – Коли до мене прийде вістка про Надію, чи Віталія, написати вам? –

– Ні, спасибі. –

І хочеться мені, щоб знову була заметіль, і щоб ми усі ще були разом, навіть в напруженю і неспокою...

Iрвінгтон, 21 березня 1968 р.

ЙОГО ЗЛОЧИН

Тетяна на мить зупиняється і роздумує, кудою їй тепер іти. Хвилинами їй навіть байдуже, чи вкінці віднайде дім; вона згідна хоча б на городовій лавці проспастись, аби у неї власна поштова скринька...

Розгортаєсь небо крихким листом і в слімаковий ріжок закручується день. Звідусіль збігаються несмертельники і перекликуються полум'яними словами...

В листяній заметілі Тетянине волосся — сплав золотих скарбів, і очі — синьою думкою.

Вона зупиняється і провірює адресу, а далі вже впевнено йде вздовж вулиці і шукає за числом дому. Назустріч, по правій і лівій стороні їздні — рівно, під військовий стрій, пострижені травники і беззядно западливо плекана зелень.

Через оту однострійність ледве що не пройшла біля пошукуваного дому. Тільки тут, ще від хвіртки аж під домик, чеснотливими білявими лілеями — тонкі й молоді берези, і рівними рядами дрібні квіти — на дівочім хвартушку взірець. І Тетяні ніяк не хочеться зайти у цей яскраво впорядкований дім.

Зараз біля вікон схлипує листом японська вишня. Дім невеликий, але обкладений цеглою і в ньому кожне вікно — дзеркалом. Кущики, стіл і лавки дбайливо і рівно вишиковані, наче б у матері поскладані іграшки і їх торкатися не можна, тільки дивитись...

В одному кутку неба вибиваються промені напруженими гострими струнами і тонко збігають униз під сірим обривом хмар. Дрібними ясними ліхтариками між трави плигає сонце.

Незвичайна, але й холодна гармонійність. Усе ж Тетяна натискає дзвоник і зараз же відступає оподаль дверей.

Зразу надходять чиєсь кроки, якби із відчисленням годинника; вони спокійні наче осінь, городець і дім . . .

Спершу хтось тільки дивиться крізь мале віконце у дверях, а тоді вже відчиняє і на порозі стоїть висока, уже літня жінка; її волосся гладенько і тісно підчесане й ніодна волосинка не віходить набік. – Ви до мене? – і очі допитливо, легким світлом з-поза вій.

– Так, я до вас. – Надворі холодніє і Тетяна тісніше обгортається в пальто, а руки складаються у спокій осінніх квітів.

– Дозвольте, що ми зразу познайомимось. Я – Тетяна Плісецька. Ваша знайома, а моя подруга Ганна згадувала, що у вас кімната до винайму. А ви . . . Гільда Брук? –

– Так – відповідає жінка й очі її сковзуються по елегантно пошитім плащі Тетяни. Тетяну пронизує її проникливий зір, та, либо, це тепер не важливе, Тетяна стежить за малою поштовою скринькою у дверях. У ній повинен з'явитись для неї лист . . .

– А ваш багаж? – це Гільда.

– О, мої клунки ще прийдуть – усміхається Тетяна – я тільки хотіла якнайбільше покористуватися часом і спершу сюди прийти. В мене чотирьохтижнева відпустка. –

Тут зір Гільди знову загострюється і вона різко запитує: – Чи у вас нікого із знайомих немає, а родина . . . як? Бачите, я вже із самого початку хочу заявити, що не

бажаю жодних частих, зайвих відвідин. Хіба це ясне: віднаймаю тільки вам. —

— Будьте спокійні, ніхто до мене не заходитиме. Коли захочу, зможу зустрінутись у місті. Батьків у мене вже немає; єдина сестра, а й ця замужем і тепер в Європі. Наш зв'язок — це листування. Як вона і повернеться сюди, то не до мене. Але, якщо це вас турбує? .. —

— Ні! — швидко заперечує Гільда і обличчя її помітно лагідніє та успокоюється. — Прошу, заходьте! —

Тетяна входить до передпокою, а потім до своєї кімнати. Зразу ще платить за кілька місяців наперід за своє приміщення і це вже зовсім заокруглює відносини.

Вона навіть якслід не оглядає своєї кімнати; їй байдуже, лише погляд крізь вікна пробирається надвір. І враз присвічені сонцем дерева вириваються із спокою і розприскуються нанівець у травах.

Тетяна недовго бариться біля вікон, кладеться на ліжко і відпочиває. Аж коли привезуть її багаж, розгосститься по-своєму.

*

* * *

Дні один-одному заходять дорогу і глузливо вітаються: — А ти думав, що не пройдеш, а ти... і пройшов. —

Тетяна даремно стежить за листоношою. Приходить кілька листів з Європи, але не цей...

Найкраще запитатись у листоноші. Саме бачить, як він наближається до дверей і перегортає різні парери. Вона рвучко вибігає і замалоць не збиває його з ніг. — Може у вас до мене? .. — Кідає поглядом і бачить, що знову ... нічого. Тоді щераз, либонь не вірить: — Немає у вас мені листа? —

— Вибачте, якого? — чудується листоноша. Він ще

дуже молодий і, мабуть, недавно при праці.

Тетяна ніяковіс, їй соромно. Бо ѹ справді, звідкіля йому знати... — Вибачте! ... —

Листоноша швидко її виправдує, якже ж це йому не зробити, коли у неї такий округлий рожевий рот, а хвилювання її — знайомить їх незвичайно близько. Забуває, що йому властиво треба вже відійти, стоїть і не говорить, ледь усміхається.

Це раптом завважує Тетяна, поспішно пращається і йде в кімнату.

Листоноша ще не йде і поспішно гукає їй услід: — Не турбуйтесь, я вдруге напевно принесу вам листа. —

Але Тетяна вже нічого не чує, береться за писання. Та кудись задіваються думки і аркушки паперу залишаються незаписані.

Замислюється і не чує навіть тиші.

Знечев'я дзвоник. Спочатку Тетяна не може розібратись звідкіля він, аж по хвилині чує, що це телефон. Швидко підходить, бере за слухальце, даремно, — це хтось помилився... Безпорадно сідає знову, хвилину триває в напруження, а потім рішається подзвонити, їй таки вже задовго чекати на листа... Піднімає слухальце і слова виходять слухняно й покірно: — Тут Тетяна Плісецька, чи могла б я говорити з редактором Велигорським? — І знову злякано мовкне, щоб не забагато сказати і щоб хтось звідтіля не відійшов.

Знадвору надходять тугі хмари і кімната уся — як у чорному ставу...

— Так, це... Велигорський. — Тепер на черзі обмін звичайними чесностями, а потім слова: — Чи можу вам чимось помогти? — Тембр його голосу приємний і приятний, а в його низьких нотках оксамитова відтінь.

І, як ще ніколи, саме тепер Тетяні хочеться відложити слухальце, хай може таки краще вже в листі, а то

хто зна, що вчує... Добре, що там ніхто не бачить, як сильно горяТЬ у неї щоки і стукається серце, яка вона ненависно трепетолиста й боязка! .. І, щоб тільки перемогти себе, насилу: — У вас моя повість — і ледве чутно: — Як вона вам? — майже не викінчує слів. Йй хочеться сказати йому щось конечно цікавого й небуденного, щоб потойбіч її незнайомий збагнув, що усе ж вона вміє мислити бистро й цікаво, що у неї окремішний та особливий підхід до усього, та жодне слово не хоче пройти...

Десь дуже далеко горяТЬ шуварі осінню, а тут по стінах якби тужавіють льодові соплі переляканим холодним узором...

— Повість вашу читав і дещо хотів би з **вами** переговорити. —

І чомусь-то знову жодного іншого слова і вже мовчать обидвое. Тетяна боїться правди, може вже краще не говорити. Вона різко відчуває, як він нетерпеливиться і справді пролітають його слова: — Ви ще там, Тетяно? —

— Так, я увесь час тут. — А потім прудко, щоб не передумати: — А повість як, видрукуєте? — І собі потиху з докором: — Хай би він сам про те почав, а я непотрібно вскочила... —

Але він зараз відповідає: — Якраз я хотів би про це все докладніше поговорити; в редакції багато людей, гомін, усюди рух, метушня, може б ми денебудь зустрінулись, хоча б у вас. —

Тетяна, хоча їй ще трохи тривожно, надзвичай швидко погоджується. Хай рішиться усе зразу, коли ж протягається, якось гірше...

Вона скоро, майже на лету, переглядає кімнату, дещо прибирає, а там сідає біля вікна, перехиляється і забирає звідтіля осінь. Від неба руки її голубіють...

Дзвоник, начебто зарізкий. Тетяна надто прудко відчиняє двері й вони їй вихоплюються. На порозі молодий

чоловік, очі темні й допитливі, а в зіницях — приязнь. Легкою хвилею звивається його волосся і торкається брови. Густе воно, як перехват збіжжя. . . Тетяні чомусь відрадніше, що ніхто. . . чужий. — Це ви? —

— Таки ніхто інший, тільки, нажаль, я. — Тут вони знайомляться.

— Заходьте ближче! — пригощує Тетяна.

Він входить, легким рухом виймає з вази один гвоздик і всовує собі в горішню кишеньку блузи. — Ви... схвилювані. — І тут каже таке звичайне і просте, як багато чоловіків при першій зустрічі з жінками: — А ви ще й до того гарні. — І чи воно правдиве чи ні, від цього якось легше і простіше. Він усміхається і злегка прижмурює очі.

Тетяна вибачається: — В мене дуже скромно і може нам було б краще зустрінутись в місті; але я тут ще нова й не зовсім розізнаюся, лякалася, що втратите надто багато часу, чекавши на мене, заки я приближаюсь. . . — А потім, ще заки припросити до столу, питає: — Може б вам каві? —

— Ні, спасибі. Якщо ви такі ввічливі, будь ласка склянку холодної води. Надворі тепло, а я швидко йшов. —

Тетяна повертається зі склянкою води і проходить сідати. Сама присідає на беріжку крісла; найкраще, за давнім своїм звичаєм, підогбала б ноги під себе, так вигідніше і краще слухається. А то тепер і крісло якесь чуже і кімната не та, наче б Тетянаувійшла сюди вперше.

Говорять, та усе ж не про її повість, а про його поїздки на працю, його зустрічі з людьми, мандрівки літком в гори, часами він запитаетися щось про неї, але усе те тільки слова, щоб прийти до швидшого знайомства, щоб говорити й не мовчати. . . Тому по хвилині Тетяна забуває, чому він сюди зайшов, вмощується вигідніше на кріслі, і, як дивно, коли до неї летять слова, а зміст у

них, якби уже не до неї: — А ваша повість, Тетяно, вдала, хоча ще багато мусите вчитися, важити кожне слово, а безпотрібні — безпощадно скреслювати... —

— Ви усе ж таки її візьмете? —

— О, так, напевно, але до вас вимоги — поставити усе ще краще. —

Тетяна з-привички поправляє зачіску, й очі її поширюються неспокоєм...

А він починає знову: — У вас приемна манера писання, доволі цікавий сюжет і думки, тільки... —

— Тільки... — повторяє Тетяна й її брови здіймаються дугою і хмуряться. Чому ж він, не так як усі: не скаже просто, зразу, а ховається...

— Чому ви все про Україну? Кому тепер цікаво? —

Надиво з її очей зникає збентеження, непевність і рештки покори, формується твердість і бажання боротьби: — Хіба про що тоді, про верхи Гімалаяв, чи китайські пагоди? Чому не про Україну? Як уже так виходить, то хоча б говорити про неї як про фантастичну і чужу нам країну... —

— Бо — і він гостро дивиться їй у вічі — чи по стільки літах прожитих на чужині, оподалік вітчизни, у вас щира туга, чи це вже щось неправдиве і роблене... Чи тут, либонь, не оббріхуєте себе? Це можна у своїм щоденнику, але не передавати фальшиві мислі іншим. Це вже можу врахуватись вам за провину... —

Тетяна сильно складає руки на поруччі крісла, аж вони біліють. Їй вже навіть не дуже важко, чи видрукують, чи ні... — Можете й не вірити, але свою давню країну відчуваю скрізь. Хай тільки трави запахнуть по доші, хай весна з'оре землю, і запашна ніжною вологістю зразу торкається самого серця; або чатиння, нагріте сонцем, розгортається сунничними островами... Завжди тоді ми-

слею у мене: Це так як колись... . дома було. – Не за-
кінчує і встає.

– Підождіть, а чому б вам не писати як легше при-
своїтись до тутешнього... –

Тетяна мовчить, а там, за хвилину, тихо каже: –
Так, тоді ви не приймаєте? –

– Звідкіля у вас таке заключення? Я згідний з ва-
ми від самого початку, тільки перевірити хотілося, чи
ви дійсно в усе те вірите... Та із сучасного дещо я вло-
жив би, подумайте... –

Тетяна нічого тепер не говорить, їй не подобається
його підступ.

– Хай тоді іншим разом – і він встає.

– Добре – поволі годиться Тетяна, але й вже не
затримує його довше.

У двері хтось стукає і входить Гільда. – Тетяно!
– і здивовано дивиться на Велигорського. – Вибачте,
я й не знала... . А тут листоноша дзвонив до вас, ви й не
чули... . Він вам хотів особисто передати листа і ніяк
не хотів уступитися, аж я умовила його, що листа напевно
віддам, щоб ви не мусіли йти на пошту. Зрештою, я й не
думала, що ви у хаті, дзвоник доволі голосний... – Вона
ще раз дещо скоса дивиться на Велигорського, а потім
каже: – Це до вас особливе пополудневе доручення – й
подає листа та зараз же виходить.

Тетяна здивовано бере листа, дивиться і вгорі ба-
чить напис: Редактор Остап Велигорський. Якже це так?
Це хіба якесь непорозуміння? Він нічого не згадував про
висилку... . I її погляд йде до нього, чекає вияснення.
Мовчанка... . Тоді вона хоче відчинити листа, але він
прудко притримує її руку: – Тетяно, хай потім... –

Вона відводить руку: – Чому ні? –

– Прохаю, не читайте ще його – в нього безпорадне
обличчя і в очах безмежне прохання: – Зрештою, як хо-

чете, читайте, але тоді я вже піду. —

Їхні погляди швидко схрещуються: Тетяний докраю здивований, його — якийсь покірний і безмежно збентежений...

Він підходить, виймає з блюзи гвоздик, кладе у вазу і йде... Тетяна стає розуміти, ледве не вибухає криком, прохапуються слова: — Ви не? ... —

Він уже біля дверей. — Я не сказав вам ще свого імені. Я... брат Остала, — Мирослав Велигорський. —

— Тоді, чому ви?... —

— Уесь мій злочин у цьому, що мене зацікавила ваша повість, і я її переглянув, а потім принагідно був у редакції, і з братом ми завели розмову; саме він оспорював усі ті заторкнені питання про Україну, і він висловив недовіру про правдивість вашої туги і сказав, що вам треба буде порадити брати щось із більш сучасного, інші сюжети, близькі усім на всій землі. Це все якраз його слова, а не мої... А потім мій брат закінчив так: Хай ще полежить та повість, ще час, хай письменниця береться до іншої, тоді побачимо... —

Мирослав бере її за руку: — Хіба усе ваше життя що у тій повісті? Либо хіба це вам не важливе, що я хотів помогти? Даруєте? — Він злегка, поволі усміхатися: — Ходімо, спробуємо надворі докінчiti нашу розмову. —

Тетяна передумує, вспокоюється і вони виходять. Вона тепер розуміє, що це зовсім не таке важливе, чи її повість вийде... Гірше віднайти щиру приязнь і бездумно її відкинути... *

* * *

Біля вікон проходить Гільда. На столі завважує незвідчинений лист. Вона мовчки хитає головою і рішає, що

Тетяні конечно треба виповісти мешкання, не тільки вже через те, що у неї надто швидко почалися відвідини, але чи ж здорова, звичайна людина зразу не відкриє дорученого листа?..

Гантер, 3 липня 1968 р.

КРИХІТКА

— Гляньте, іде Анатоль!.. — і жіночтво поверталось за ним, як довгошій мальви, і проводжalo поглядом, байдуже, що він не звертав на них жодної уваги.

Одна з них казала: — Дивіться, які у нього очі, часами — ласкаве небо, а там — бурлива темінь... —

А друга: — Й волосся — ясним льоном, ледь іскра червонявшего відгомону... —

І третя: — Та й хода яка! Він і південний вітер — побратими: скидаються один-на-одного бистрою перелетною м'якістю і нетривким існуванням... поруч людей. —

Зідхали і... напрочуд не сперечались.

А він проходив повз них високий, ставний, байдужий, задивлений у себе, мало уважливий до них... Вони йому: на телеграфному дроті — птахи, хоча різнопері та барвисті, але безліч їх і в один голос усі...

Але одного дня трапилось щось незвичайне: Анатоль завважив Крихітку. Вийшло усе зовсім просто: вона не була в юрбі інших, жила самотньо з тіткою і братом, товаришем Анатоля. Він зразу захопився нею, полюбив і, хоча вона все хотіла відтягнути хоча б на часок, вони побралися, закупили дім і зажили, як більшість інших жителів Землі.

... Бистрінь часу, мерехтіння єдвабних поясків щастя і заплющені, невидючі очі...

Березень відклікав зиму і нашвидку збирав розсипані

білі сіножаті. Сонце стріпнуло повіками і в землі клюнула свіжа парость – відчувалося дихання весни. І раптом в одну іскряну мить землю окружили білі посланці і наново клали ясні сіножаті.

Як звичайно, вже із самого ранку Анатоль пішов до праці. Крихітка, прибравши за сніданком, чомусь сьогодні нудьгуvala. Ходила по кімнатах, підчісувала волосся, вимала з поличок книжки і дивилась крізь вікна на тонкий перелет снігів. А там, навіть добре не одягнувшись, вибігла надвір і її повні уста набірались терпким холодом і дрижали. Їй вже хотілось торкнутися чогось трепетного, розквітлого сонцем, чекала весни і квітів... задумала побігти до сусідки і хоча б крізь скляні стіни оранжерії, побачити усіх їх барвистих і живих...

Згорнулась, як під вітром осінній листок, і побігла. Туди з її городу тільки вузенька стежинка, а там уже хвіртка і сад. Сусідка, ознайомлена з її великою приязню до квітів, прохала заходити, коли завгодно. Осінню вони обидві в'язали малину, кріпили виноград і відтоді поміж ними розгорнулася тривка дружба.

За скляними стінами Крихітка приглядалась тюльпанам, нарцизам і жадібно-тужно нерозквітлим ще чомусь гіякінтам; цього року у них стебелини тонюсенькі та бліді. Їй виділось, що тюльпани, – це красені-арлекіни, або вогністі джигуни – ось-ось підстрібнуть і закружляють у вогненному танку. Їхні очі – чорні ставки, обведені рясними, синявочорними віямі. Наговорившись із ними ущерть, кинувши кожному пестливу назву, пригадала, що вже пора вертатись і пішла у свій дімок.

Вона сама справно уладжувала кімнати, химерно залишаючи барвистим мереживом й вишиваними подушечками. Дбайливою рукою на столиках укладала квіти, пригладжувала завіски, наводила затишок і акварельну соняшність...

У них була велика простора веранда з багатьма вікнами. Крихітка цю кімнату замкнула на ключ і туди не впускала Анатоля. Клала на уста палець, лукаво посміхалась і стихенька казала: — Тепер тобі, Анатолю, туди не можна. Підожди... —

— Добре, — погоджувався.

Бувало, він нераз зумисне ходив по кімнатах, наче то шукав її, і кликав: — Де ж ти заподілась, не можу тебе віднайти. — Він добре бачив, що вона заховалася за його плечима, але любив жартома передразнювати її; вона була мала, просто мініятурного росту. Тому часто він звик казати: — Ти є... і тебе немає. Тоді годі інакше тебе кликати, хіба Крихіткою. — Так і досі у неї ота назва. Вона — ніжне округле обличчя, в очах — перелетом русалки усміх і розсип м'яких пасминок волосся, сріблистих, як у молодого місячного серпика.

Цього дня, тільки Анатоль прийшов з праці, швидко вечеряли, а тоді вона запровадила його аж перед двері веранди і там вже зупинилась. Усміхнувшись, вона просила його нахилитися, зав'язала йому хусточкою очі і сказала:

— А тепер поволі йди!.. —

Відкрила на веранду двері, впровадила в кімнату і скинула йому хусточку. Анатоль побачив: нове горіхове б'юрко, вигідний фотель, в кутку високу розкішну пальму, полички заповнені його книжками, тапчан затягнутий ліжником, на вікнах завіси засипані багровожовтявими квітами і, трохи остроронь б'юрка, малий табуретик.

— Попробуй сісти, вигідно? —

— Крихітко, кому це все? —

— Який ти чудак, — та же тобі. —

Тоді він сів і на б'юрку побачив незаписані аркуші паперу і застругані олівці.

— Ти ж мені завжди казав, що потребуеш окрему кім-

нату і я... подумала, бо в мене і так більше кімнат: вітальня, гостинна, кухня, ціла хата, а ти, властиво, матиш тільки одну... —

Анатоль скоро погодився: — Властиво, це правда. А скажи, кому цей табуретик? —

Усміхнулася: — Бач, який ти й недогадливий. Він для мене, коли завітаю до тебе в гості, трохи тобі перешкодити. Но, але тепер залишаю вже тебе. — І... пішла.

Другого дня на веранді сидів Анатоль, за ним увійшла Крихітка і вімкнула світло: — Хіба ти тут щось бачиш, особливо, коли ставиш на папір свої дрібні значки?.. — Присунула табуретик близче вікна і сіла.

— А тепер на хвилину залиши усе своє писання і розкажи, як воно у тебе при праці: скільки зайняття, з ким ти дружиш, а може і міжусобиці які заводите, цікаво? —

— Суперечок немає і в мене багато друзів. Зранку, заки ще розійтись працювати, говоримо з собою, розпитуємось один-одного, живемо близько й вони особливо люблять мене... Бачиш, якби не поспітала, забув би найважливішу річ розказати: вчора закликав мене мій зверхник, він вже тепер інакше до мене не звертається, тільки поімені... Отже, прийшов я до нього, він поклепав мене по рамені й сказав: — Ще тільки трохи терпеливости і ми тебе напевно підвищимо. Чув, що працюєш над винаходом, цікаво... Якраз ми говорили про той винахід, що тепер тут дома його викінчу... —

— О, так, я знаю! — Ще хвилину посиділа, а потім вибачилася на хвилину, але швидко повернулася знову. В руках на тарілочці — рівними сочистими платками розкрайна помаранча. — Це тобі! Вибач, що на хвилину припиняю твою працю, але це ще заки увечорі сядемо до чаю. — Сама не схотіла, чи забула істи, тільки уся з таким самим захва-

том слухала його слів, як ще на початках їхнього знайомства.

На її устах розкривався щасливий усміх і навіть не знала, яка тоді зваблива була. Анатоль цього не бачив, далі розказував: – Хочу тобі закінчити оповідати, як учора було у моєго зверхника. Я старався докладно вияснити увесь перебіг праці, він вдоволено слухав, а потім сказав, що напевно дістану ще якогось помічника, важко самому працювати над такою велетенською системою. Подумаєш, ми ще незабаром зможемо бути щасливі. –

Здивувалася: – Чому зможемо бути, ми вже тепер є ущерть щасливі, хіба можна більше? – Приклала долоні до щок і м'яке ясне світло глибокою ніжністю затремтіло в очах, заплелось золитим кружевом. Навіть Анатоль раптом зауважив: – Яка ти гарна... –

Та зараз призабув, відвернувся кудись і зачав знов: – А знаєш, мій, може назвім його просто так як його кличуть, Чарль, зазначив, що я – один із його найздібніших людей... –

– Важливе, щоб ти був щасливий – стиха вона. Відгорнула завіси; поза вікнами підіймав темні рамена сад: у ньому безлиста, широкоплеча яблуня з дрібними слідами снігу, молода тоненька вишня і стрункий бузок – який не мав значення, коли не цвів – і довкруги велика просторінь землі, засіяна дрібним снігом. У темряву небо і місто висилало світла. Відчинила вікно, хотіла зачерпнути холоду, зійтися з вечором...

Але він: – Крихітко, примкни вікно, можна простудитись!.. –

І вона: – Хіба ж так зразу вже холод? Але, хай там, я й так повинна б піти, краще працюватимеш... – Та не йшла. Анатоль розповідав їй різні дивовижні й незрозумілі речі; вона з подивом слухала, намагалась зrozуміти, шу-

кала вперто і твердо вияснення та тихо докоряла собі:
— Чому ми зійшлися, я йому не подруга... —

Надиво кожного ранку, коли входила в кімнату, заставала чисті, незаторкнені аркуші паперу. Анатоль вправдувався: — Воно так швидко не йде, я вже усе заплянував, тепер тільки дрібна праця, але й те забирає час. Поки, не вспіваю... —

Кілька днів пізніше Крихітка пожартувала. Він увійшов на веранду, вона вже сиділа при б'юрку, зачувши його кроки, обернулась до нього, кумедно підоймила брови, потерла чоло, розвела руками і винувато усміхаючись промовила: — Якось, Анатолю, поки не вспіваю. —

Він злегка приблід, повернувся і вийшов.

Притильном побігла за ним: — І чому ж ти сердишся; хіба не бачив, я пожартувала... —

Він довго, мовчки і ображено сидів в кухні при столі, читав газету і цього вечора не пішов на веранду...

Потім знов усе наладдалось, вони удвійку сиділи на веранді, тільки вона вже надто не жартувала і не розпитьувала.

А все ж таки кожного ранку, коли входила не веранду, і розсувала завіски, бачила ледь торкнені аркуші, дуже її це не займало, думала, що на все прийде час, можливо він надто втомлений працею.

*
* * *

Ще й сьогодні березень війнув вітрами, потрусиив білим хутряним рукавом і висипався по стежках міленським снігом: віявся, як новоженцям біляві пригорщі рижу... — А йому, властиво, вже не бути — подумала трохи з пересердям Крихітка і вийшла потроху обмести доріжки. Хмари відсунулися оподалік і малий шарик снігу ворушився під

вітром, ворувався і мерз. Ще не всі сніжини зійшлися разом, жили окремо і кожна була собою, особлива іншим узором. Поміж небом і землею тримтало повітря і вбирало дерева. Тиша відкривала ясне дзвінке світло і виростала опалевими кущами.

Крихітці знову надокучив холод і сніг і вона побігла до оранжерії, хоча б крізь скло торкнутись весняного привиду... Там побачила сусідку: — І ви тут? — сусідка задивувалася — я й не думала вас тут зустрінути. До пізньої ночі горіли у вас світла... Думала, що ви ще відпочиваєте. —

— Я вранці ніколи довго не сплю. Ще змалечку мати моя звикла казати: — Прокинешся, не залігуйся в постелі задовго, зараз вставай! — Тимбільше сьогодні, вибираємося на велике прийняття, запросив зверхник моого чоловіка у свій дім. Особливо кілька разів звертався до Анатоля, щоб не призабув і прийшов. У праці Анатоля надзвичай шанують. Мені ще легко буде вибратись, але не знаю, як там Анатоль. Вчора вночі надходжу, а він, сердега втомлений, спить над своїми паперами. Ледве докликалась... —

Дивно якось подивилась на неї сусідка: — А хіба і ви не втомлені, ви також не доспали... —

— Та що це ви? Яувесь час дома, жодних великих зайнять, от якісь там дрібнички позалагоджувати і зробити, — здивнула раменами і, начебто, чомусь розсердила.

— Тепер вже біжу, ще мушу все прилагодити, заки прийде Анатоль. Знаєте, чоловіки не люблять чекати, а то ще нас вперше просили і на означену годину. А може ще й припрашувати собі дещо доведеться... —

— Не поспішайте надто і не турбуйтеся, воно недобре, а ви... ніколи якслід вашого імені не чула. Чоловік

vas вправді кликав, але дивне ім'я, і зразу запам'ятати не можна... —

— Хіба важливе моє ім'я? — і махнула рукою. Підійшла зовсім близько оранжерії, подивилася крізь скляні шишки і в захопленню гукнула: — Чи ви бачили, гіякінти, і ці розквітають, незадовго діждемося весни. — Попрощала сусідку, кивнула квітам рукою і побігла.

Увечорі поїхали. На горбку стояв не то дім, не то палац; освітлений, діямантовий, аж лячно було увіходити. Слуга зараз прибрав від них одяг і вони опинилися зразу у досить великовому гурті людей. Як звичайно, за Анатолем зачіпився погляд жінок і так залишився клейкою ниткою шовківниці. Усі знайомились, майже нараз, так що слова зливалися і кудись швидко, безслідно зникали. Говорилося речі байдужі й такі, що нікого особливо не заторкали. Якщоб на усій землі такий миролюбний настрій тривав цілими століттями, либо нь не доводилося провадити воєн...

Постояли усі, а там стали розходитись по кімнатах; одні на перекуску, другі на цигарку, ще інші стиха завести флірт... Анатоль кудись задівся. Ще вспів шепнути Крихітці: — Іду, якось не годиться, коли кличуть мене... —

До Крихітки підійшла господиня дому: — Я — Мішел, жінка Чарля. Може підемо, тут усі знайомі, а ви тут у нас вперше. — Узяла її під руку і хотіла йти далі, але Крихітка зупинилась біля високих сходів і захоплено розглядала високо розвішені образи: — Скільки їх у вас! Ось, там: Ван Гог, Сальватор Далі, Гоген і його пестре Гайті. — Пішла вгору сходами і придивлялася кожному образові. А потім звернулася до Мішел: — Цікава була людина отой Гоген, і його ніяк не можна розцінювати за звичайними людськими поняттями. І який лячний був його кінець, тільки що біля любої людини... —

— Вас цікавлять такі речі, у нас велика бібліотека,

можете переглянути книжки, і там затишно, краща нагода поговорити. Хіба, що ви хочете поміж людей? —

Крихітка заперечила і Мішел попровадила її, спершу сходами вниз, а тоді ідальнюю і довгим коридором. Пондорозі зустрічалися з іншими, перекидалися словами, приставали, аж зайшли в кімнату з книжками.

Тоді Мішел спитала: — Може переглянемо тепер дещо з моїх книжок? —

Крихітка задивилася, як аж під повалу височіли барвисті хребти безлічі томів книжок, аж кружляло, мінилось в очах і вона відповіла: — Може трохи пізніше, тепер на хвилину я відпочала б, забагати вражінь і вони у думках, наче колобок, що поволі, не поспішаючись, мусить розвинутись. — І їй у щоки наплив рум'янець.

— Сядемо трохи — сказала Мішел.

Спочатку мовчали, здавалося розглядаються у перевітаннях, а тоді знову Мішел: — Як бачите, у мене багатство різних повістей й оповідань, життєписів; я вам радо випозичу, тут їх майже ніхто не читає. Кожний або виходить на гольфа, або грають бріджа, крокет... А мені цікаво, читал ви може Фолькнера, — його “Світло восені”? —

Крихітка відповіла: — Читала, тільки спочатку мені дещо важко було його схопити, бо там і негерський жаргон і місцевий південно-американський діялект. Але книжка надзвичай цікава: у ній цілий вузол роздумувань і трагічний комплекс меншевартости негерської людини і спокійне міркування дівчини Лени. У нього особливий склад речень і особливий ритм мови і, хоча усе трагічне, воно пливе спокійно, як розжарена дніна у південних країнах Америки. Та мій любимець тепер — Льоренц і його книжка “Біла пава”, нещодавно її читала. —

Вкінці зійшлися обидві біля Ібзена і, мабуть, гутірка протягнулася більше, але Крихітка раптом вину-

вато стрепенулась і поспітала: — А як вам мій чоловік? —

Мішел спочатку здивовано глянула, а потім усміхнулась: — О, він неперевершений красень. —

— Так, яле я не про те, важливіш усього, він розумна людина, вам чоловік часами нічого не розповідав про Анатоля? —

У ватрані розгорілося дерево і вибухнуло іскряним зривом... У багрових смугах очі у Крихітки — сильніші вогнів.

— Ні, — відповіла Мішел, — ми рідко з ним говоримо про працю. Він про це не любить згадувати дома, каже, що вже перевтомлений. — Вона вигідніше умощувалась і краєчком пальців водила по березі крісла.

Відпочивали. За декілька хвилин надійшов Чарль, чоловік Мішел.

— Скільки я не ходив, не міг вас віднайти, аж тут... Хіба так можна забути зовсім про нас? Але зі мною немає вороття, йдемо, можна? — і нахилився над Крихіткою.

Мішел розвела руками і зідхнула: — Немає в мене сумнівів, що ти цю чарівну особу хочеш забрати від мене. —

— Ти вгадала, чому ж ні? —

— Шкода. Але я й так мушу до гостей... —

Чарль взяв їх під руки і вони перейшли до великої залі, заповненої людьми. Там прилучилися до інших і Мішел зісталася говорити, а вони обидвое закружляли в танку. Чарль прихилився до неї: — Казала дружина, що ви чарівні, і я зовсім погоджується з нею. —

Крихітка злегенька усміхнулась, хитнула, якби в по-дяку, головою, але це не вистачило їй, нагло не втерпіла і поспітала: — А мій чоловік? —

Чарль здивовано стрепенувся: — Чому ж тепер про нього, а ви? —

— Анатоль розказував, що у вас особливе відношення

до нього, що ви зуміли оцінити його ум і зацікавились його винаходом... —

— Яким саме? Його праця — це покищо тільки роздрібні, невпорядковані поодинокі думки... Вправді, Анатоль працівник чесний і добрий, але... —

— Немає сумніву, ви поміняли його з кимось іншим, ви ж самі знаєте, що він незвичайно розумна людина... — Світло кришталевого канделябура розпорощувалось в її очах, росилося і мінялося гірським малахітом.

— Анатоль безперечно здібний, але в мене таких працівників більше. Ви напевно це знаєте, щоб щось осягнути, не вистачає бути талановитим, треба ще вічних намагань, безупинної праці і ... крил. — В її очах погасали світла, темніли покірними вечірнimi смужечками...

У ватрані горів сильний рівний вогонь, вона ще частинно таки вірила і не здавалась: — А все ж таки він... — Та більш нічого вже не розпитувала й малахітові переливи матовіли, зникали.

Поволі розходилися гості, вони вийшли останніми. Мішел прохала: — Заходьте ще колись до нас без жодного попередження, забудьте, Анатолю, що працюєте у моєго чоловіка, ідіть, як до родичів... —

І від себе Чарль: — Де ж ви приховували свою дружину досі? Мішел вже вспіла мені сказати, що від непам'ятних часів їй цей вечір виїмковий, якраз завдяки вашій дружині. Не вір'ю, щоб ви досі не зауважили, яка вона незвичайна й цікава... і як вас любить. —

Анатоль вдоволено всміхався, а Крихітка глянула на Мішел і Чарля, а потім на Анатоля і тоді її заокруглене обличчя злегка приблідло, видовжилось та затратило свою м'якість.

Тоді Мішел ще раз: — Скажіть, прийдете до нас знову колинебудь зі своєю дружиною? —

Анатоль: — Крихітко, прийдемо? Я радо... —

Та вона: — Я радше запросила б тепер Чарля і Мішел уже до нас. —

Анатоль зашарився: — Ти знаєш, у нас не так як тут... —

І вона з докором: — Хіба кожному не відомо, що ми не те, що Мішел. Але хіба ж це соромно? —

Тоді ще раз у розмову увійшла Мішел: — Може вирішимо справу так: у мене більше часу як у Чарля і спершу я сама загляну котрогось пополудня до вас. —

А потім уже попрощались і вийшли, тільки в переході Крихітка шепнула Чарлеві: — А про нашу сьогоднішню розмову Анатолеві не згадуйте! — Злегка примкнула очі й додала ще тихіше: — Прошу... — Чарль потиснув їй руку і мовчки хитнув головою.

Анатоль узяв її під рам'я і повів до авта. Уночі упав дощ і в холоді розіскрився льодом. Вологість і стужа свіжими долонями відбирави їм втому.

І яке диво: спочатку вона ще бачила кущі й дерева зовсім виразно, а потім вони перемінились у руки, і їх було ціла юрба: гарних, плеканих і молодих, вкритих морщинами, натужених мозолями, зігнених у розпачі із затисненим твердим п'ястуком безсильного гніву, ніжних, молитовних і благальних і рівно складених спокоєм. Однаково у них була тільки барва ніжного яснорожевого відтінку. Спершу вони лише легко рухались, немов птахи крилами, а тоді стали її пестити, а потім відпихати від Анатоля й авта. І раптом — відокремились від неї, віддалися і перетворились у шалений круговий рух. Він мигтів, як барвистий ясний велетенський перстень безустанно і чимраз швидше, яж чутно було свист, та нагло усе замазалось, ще раз закружляло і різко зникло...

Але це ще не було все. Довкруги неї з'явилася безліч уст. Одні пухкі й заокруглені та шкарлатні, розквітлою

тромаю; інші – злегка розхилені, дитячі, ледь рожеві; ще інші – кривились у гримасу і звужувались у сердиту лінійку; а тоді ще одні, що скидалися на уста Чарля, вони спочатку склалися у звичайний увічливий, привітний усміх, а там уже злегенька розкривались і стали розтягатись у щораз ширшу усмішку і згодом уже реготались голосно і сильно, дужче і дужче, аж від цього боліло в ушах. І вона це виразно чула: сміх котився, лоскотав її в щоки, аж вона й собі не втерпіла і засміялась повно і вголос.

Анатоль потягнув її за рам'я: – Крихітко, що тобі, ходи швидко до авта. Зараз пойдемо. Успокійся, тихо, ще люди можуть вийти... – І став неспокійно оглядатись довкруги.

– Анатолю, хіба ж ти не чуєш, який це голосний сміх, він розриває усе у шматки... Тепер він зовсім близько нас, ні, він вже віддається, йде лісом, але стривай, він знову повертається й летить до нас і кружляє, кружляє... Він не в однаковому місці, то тут, то там, блукається, гасне і наново різко воскресає... Як виразно знову бачу Чарлеві уста, хіба ти не пізнаєш їх – і реготалася, аж слюзи накочувались на очі... Гарячі слізози, що... палять душу.

А потім як не надслухувала, нічого вже не чула; ще ледь розквітався усміх, а там урвався й безслідно зник, як у пісках сліди, якби його і справді не було... І вона не сміялась більше, вмовкла і тихо сказала: – Не буду, бо і він уже перестав. – Ще раз здивовано розглянулася, але перед нею шумів тільки ліс. Тоді вже спокійно пішла до авта.

Швидко від'їхали, Анатоль блідий і неспокійний.

Він пробував говорити: – Може ти перевтомлена, або забагато тобі шампану, а ти не звикла? –

— Можливо й те, що не звикла... — І нічого більше не говорила.

— Чому вмовкла? Правда, гарно у Мішел? Бачиш, запрошують нас знову до себе, певні, що пощастиТЬ мені з винаходом... —

Їхня дорога поверталась праворуч малого ліска. Сльозою мерз дощ. Вибігла сарна і дивилась їм услід.

Раптом Крихітка стрепенулась, наче б щойно почула Анатолеві слова: — Я й не... дочула. Ах, так, ти про ви-нахід... — І лукаво посміхнулась.

Анатоль зауважив і заворушився: — Ти чому так... Крихітко? —

— Я, нічого! — і всунулась йому під рам'я.

Анатоль впевнено усміхнувся: — А бачиш, я знаю, ти завжди мусиш відчувати силу і мати опіку, але не турбуй-ся, все буде в порядку: здобудемо гроші, закупимо такий дім як у Мішел, виїдемо кудись... —

Крихітка заворушилася: — Анатолю, ти не розумієш, я нічого такого не хочу, як у Мішел. У нас такий гарний дім, у ньому стільки кімнат, там я можу укладати свої прикраси й оздоби, розводити мережі, в спокою читати книжки, піклуватися тобою. Мені — це стачить, я щасли-ва... —

— Але... —

— Тихо, хіба не чуєш, який мовчазний ліс... —

І ніхто вже більше нічого не говорив аж додому.

Гострим ясним лезом клався униз місяць...

Тільки єдиний ще раз запитав Анатоль: — Щаслива? —

— Щаслива! — І повіки усю затаєність забрали собі.

Тільки, коли висідали, вона ще раз оглянулась назад, але тепер вже нічого не чула й не бачила...

Перед хатою твердим холодом виблискувався лід. Вона мала охоту пробігтись по ньому, ледь здержалась: — Анато-

толю, ти знаєш, яке з мене кумедне соторіння, боуся льоду. – Простягнула руки, він нахилився, узяв її в рамена і поніс у їхній дім.

Спочатку коротко горіли ще світла, а потім раптом погасли.

А тоді, згодом, обережно засвітилося світло на ве-ранді. Розсунулись завіси і відчинилося поволі вікно. Кри-хітка задивилась у сад. Там ще й досі гойдалось місячне світло і перекликалось із холодом. На деревах дзвеніли льодові криштали, їх злегка торкався, тривожив вітер. Кри-хітка стрепенулась, замкнула вікно, засунула щільно за-віси і, як звичайно, вікна прикрили багровожовтяві квіти. Вона хвилину надумувалась, а потім геть відсунула табу-ретик і сіла у фотель. З б'юрка зібрала Анатолеві папери і відклала набік. Взяла гостро заструганий олівець і на одному із аркушів Анатолевих паперів стала рисувати: спочатку небо, тоді якусь річку, кілька деревин... На її устах виплив усміх, загойдався, аж сколихнулись і затрем-тіли ясні пасминки її волосся.

А так, впрочім, від цього дня в їхньому домі нічого не змінилось...

Ірвінгтон, 11 січня 1968 р.

УТЕЧА МАРГАРИТИ

На скелі стояв Анзельм. Понад ним розіп'яли біло-чорний намет меви і кинулись гострим і пронизливим скиглінням. І тоді у саму заглибінь Анзельмової душі вдерлися пахощі моря і відчай.

За кожним ударом мевиних крил згортається час, тріпотав сизим димком, розплівався і пропадав. На хвилину Анзельм прикрив долонями очі і щасливим хвилюванням тремтіла у нього душа. Як добре, що він далеко від швидкого й безумного вирування людської юрби. Хай врешті прийде мир і відпочинок і мислі хай пливуть рівно і спокійно, а там... може по роках він повернеться знову до своїх братів.

І родився він наново: у морі, у небі, в Господніх простих словах...

На хвилях гойдався човен і тремтів... Заспівав Анзельм, а за ним меви. Прокинулось море. Летіли хвили безумними стрибками і несли не хребтах крихку піну. Закружляли, гойднулися і розбіглися по скелі, біля стіп Анзельма, китицею білявих троянд. Море його вітало, а потім смирилося і шепотіло легенькі дитячі пісні.

Із-за хмариних густих сплетінь звільнилося сонце, сипнуло янтарною пожежею і прикипіло до скель. Меви відкинулись від Анзельма і пішли назустріч хвилям. І він залишився сам. Та чи дійсно сам? Хтось близько, поруч,

майже невидимий торкався його... Брунатносмарагдовими спіралями плигalo, мерехтіло світло і губилося у хвилях. Хтось іздалеку дивився на нього... I Анзельм впізнав: це були очі Маргарити. I її слова, її благання йшли, бігли водами: — Дядечку Анзельме, вернися! — Хотів зачепити оте невловиме рукою. Нікого...

Поволі зійшов у човен. Поза собою залишив мир, спокій і небо, повертається до рідних своїх...

Ще на самому світанку сонце убило росу.

Безустанно бриніли цикади; розкидався білявий жар, наволікалася спека і порошила ясним пилом. I якже важко було віднайти віддих.

Поміж каменями горілиць розлягся потік. Він не біг, він ледве повзав і злінива перегортав каменями.

I у те все, у ненаситну мляву жару, у неспокійне кружлення сонця вплелося двоє людей.

Жінка втомлено відмовлялась: — Дам'яне, заховайтесь кудинебудь, в якийсь затишок, у тінь... —

А він: — Тобі, Уляно, тільки здається, що ти хочеш завернутися, ти ще недавно казала, що хочеш йти. Бачиш, ще кілька кроків... — I, не чекаючи, пішов.

А вона за ним шопотом: — А, може, таки не хочу... —

Ішли. Вона ледве перехоплювала віддих і, вривано, поволі говорила: — Дам'яне, чуєш... Співають цикади. Тоді мені завжди лячно і здається, що по нас вогнистою кулею кинеться сонце, а ми обернемось в пломеніючі кущі і станемо нищити один-одного із зависти великої, щоб уже ніхто не залишився. —

А він слухав і поблажливо усміхався.

Почерез річку не було кладки. Обережно взяв Уляну на руки і переніс.

Хтось позаду них кинув: – Бачиш, як він її любить і уважає за нею... –

Уляна і ясний стрибок волосся, Уляна і шкіра золотавим відтінком і двоє брунатних очей.

Сюрчали цикади ненаситним пристрасним співом, а в Уляни ледве гомоніло серце.

На закруті висунулась лавка. Сіли.

У повітрі гейби тремтіли золоті листки, обсипалися і пекли.

Уляна задивилась кудись поверх дерев і мовчала.

Дам'ян торкнувся її руки і запитав: – Чому така тиха? Розповідай, розважай мене. –

Уляна пробувала усміхнутися: – А я люблю часами мовчати. – Нею пробігло тремтіння і вона докинула: – Але, як ти цього дуже хочеш, розповім тобі: Снівся мені цікавий сон. Ти попровадив мене у високий скляний будинок. У ньому були широкі й просторі вікна і багато світла. І усе прозоре. Ми бачили, що діється назовні, але ніхто не бачив нас. Це виглядало дуже дотепно і я засміялась. Коли я захотіла вийти із цього будинку, двері самі відчинялися навстіж. Але чим довше я перебувала в кімнатах, тим більше звужувалися вікна і вже не завжди відчинялися двері. Ти тоді казав: – Ці двері відчиняються тільки тим, що справді хочуть вийти. – Поволі зникало світло і я тебе не могла впізнати. Мені стало лячно. І раптом однієї днини зовсім не стало вікон, а двері не захотіли відчинитись. Тільки раз ще, на хвилину, з'явились вікна і тоді я побачила, як біля нашої хати проходить батько, а за ним мати. Я хотіла крикнути, кивнула рукою, але пригадала, що нас і так ніхто не побачить. У моєї матері було дуже затурбоване обличчя і батько провадив її за руку. Я хотіла вибігти, вибити двері, але тільки поранила руки. І тоді попросила в тебе: – Відчини! –

Але ти відповів: – Ти можеш вийти в кожній хвилині, але тільки тоді, коли залишиш мене назавжди. –

Я завагалася...

Ти усміхався і був вдоволений.

Ше раз на хвилину з'явилися вікна. Гострим рубцем торкнувся мене місяць, гострим і льдовим. А тоді вже настала темрява. –

Очі в Уляни загорнулися в повіки, наче у білі вітрила, а руки чогось торкалися і вона шепотіла: – Які тверді й незборимі скляні стіні... –

Дам'ян швидко і гостро торкнувся її плеча: – Уляно, відчини очі. Над тобою небо... –

Раптом вона встала, відкрила очі і просто глянула у сонце.

Дам'ян хотів силоміць її посадити на лавку: – Уляно, очі... –

Але вона сильно вхопилася поруччя і далі вперто й напружену повертала очі у сонце, аж наверталися слози. А тоді зірвалися у неї слова: – Ти, мабуть, призабув, я ж не Уляна, а Маргарита. Ти перезвав мене Уляною по моїй добрій волі... Казав любити мені речі чужі і тільки заради тебе я відреклася свого, що й не могла людям дивитися просто в очі. А чи ти хоча б часами клопотався, чи не гірко мені? Спочатку у нас горіли суперечки, тоді зреялась себе і стала рабом. У кожній мислі, у кожному ділі – був ти. Я так уже звикла, що кожна думка – відзеркаленням твоєї... –

Здивовано дивився Дам'ян на неї, здавалось, уперше її бачить, а тоді поспітав: – Підемо? –

Жаль ломив тишу: – І дітей у нас немає; ти ж казав, що забагато їх на світі. Тоді воно некорисно й злочинно... А я слухалася, вірила й любила... – Схилилась на долоні.

І раптом на устах своїх відчула Дам'янові. Але, якби уже не його...

М'яко сколихнулося, завагалось слово: – Маргарито! –

Вона на часок замовкла, а тоді знов сховзнулись слова, й на очі впала фіолетна тінь: – А Людмила? Чому я мусіла відректися приязні? –

Дам'ян здивгнув раменами: – Хіба ж я мігби тебе далі шанувати, якби ти дружила з Людмилою? А люди, що вони сказали б на це? Вона покинула чоловіка і забрала йому сина, а потім знайшла когось другого і не клопоталася, чи син прийме його за батька... А як вона зуміла нераз глузувати з твоєї вірності. –

Маргарита відповіла: – У неї глузувань не було, їй тільки жаль, що при тобі я себе забула... А чесна була Людмила і права. Хіба ж страждати їй уже було завжди? I так ти відібрав її від мене. Сказав: – Краще, Людмило, не заходьте до нас, ми втомлені по праці... –

Дам'ян взяв її за руку: – Підемо вже... –

Але вона не зважала на нього, поволі тільки забрала руку й говорила: – Ти ж хотів оповідань. А мені сьогодні багато пригадується: От, сіренкою смужкою вечір... Хотілося тоді, щоб хтось пригорнувся у наш дім, заговорив слово... I раптом хтось стукає в двері й на порозі несміливо задержується радість: до хати входить мій батько і дядько Анзельм. Розквітають світла, тріпочеться, біжить розмова. Як дивно і незвичайно, я навіть голос сміюся... Дядько Анзельм показує квитки, купив їх для нас на Вагнерового "Парсівала". Ти, Дам'яне, зразу відмовляєшся, мовляв, тобі скучно слухати Вагнера, але радиш і майже благаєш, щоб я пішла без тебе: – Колись і розважитися треба... – А тоді підводишся, виймаєш найкраще вино, застеляєш стіл... У келихах терпкаве золоте вино і розмова прядеться м'яким шовком, пестить приязним теплом...

Я безмежно щаслива, я вдячна тобі, підходжу і подаю тобі долоні назустріч.

— Але нам пора вже йти, іду до дверей і звідтіля кличу:
— Доброї ночі тобі, Дам'яне! —

А ти усміхаєшся, немов винувато, й кажеш: — А може бти таки не йшла. Якось не почуваюся зовсім добре і мені краще було б з тобою. — А потім кидаєш: — А зрештою, як уважаєш... —

Вагаюся, мені боляче і соромно, а в руках квиток...
І чую тихе Анзельмове: — Залишися. — Але я таки швидко виходжу, більше і так не дозволиш мені піти. А потім цілими днями у нашій хаті мовчанка. І тоді поволі вчуся, що у світі є речі непростимі і за них мусить бути кара... І так дома ми обое самотні й обое чужі. Поволі від нас відбивалися люди, а ми потойбіч, як у сильному павутинні... —

Маргарита на хвилину задумалася і замовкла: з її очей брунатним овочем визирнула, вихилилася правда...
— Пригадуєш, недавно ми вибралися на прогуллю і ти купив мені янтарне намисто. Вулицями тоді пролітав вихор і в місячному свіtlі кидав у дерева сріблисті списи. У великій стужі покірно гнулися гілки. Я горнула руки і ціла ховалася у пальто. І раптом глянула на тебе, побачила твій усміх і наново була щаслива. Черпала пригорщами холод і немов росла з ним. Стала тоді вірити, що ми знов повертаємося одне-до-одного. А дома навіть не обтріпала сніг, швидко підбігла до дзеркала, хотіла побачити як стане танути сніг, і як на волоссі у краплині води появиться райдуга... Я розстібнула пальто, торкнулася ший і побачила, що немає намиста. Рука побіліла і так залишилася побіля шиї. Ти стояв поруч, дивився, і сказав:
— Збирайся, Уляно, підемо купувати нове намисто. —

Мого серця черкнулася холодна крига, але я ще усмі-

хнулась і запитала: — Пізно вже, і великі сніги... Але ти добрий, не свариш на мене. —

Ти нічого не говорив, тільки дивно глянув, і ми пішли. Я куталася в пальто, а сніжини мерзли на обличчі... В крамниці ти почепив мені нове намисто: в коралинах заховане сонце...

Ти сказав: — Щоб ти, Уляно, запам'ятала, що нічого не вільно губити, мусиш носити його так довго, аж поки його я сам не скину. — І в цю мить янтарні коралини стали мертві... Вночі я відчувала їхній холод, вони давили мене... За якийсь час ти їх скинув, тоді усе стало мені байдуже і я навіть не раділа... —

Звідкілясь повіяв вітер; цикади вмовкли і прохолодь долонею провела кругом. Маргарита торкнулася вітру. Він рвався, тріпотав і раптом... просмикнувся й пролетів. В долоні залишився тільки легкий холодок. І вона замислилася: — Чому б мені не так, як він... —

Затяжлива тиша клалася ниць і томливо скріплювалася неспокоєм...

Пролетів птах і кинув долів фіялкове перо біля ніг Маргарити... Очі її зустрінулися з небом і вона випросталася. А тоді спокійно і одверто подивилася на Дам'яна. Очі темніли буревієм, тільки всередині, кругом зіниць, мерехтіли краплини золота. — Дам'яне, я трохи піду, але сама... —

Він затривожився: — Ти! ? .. куди? —

Холодною перлиною просовгнулося слово: — Пусти... —

Він ще вагався: — Хай буде, але чому, хіба так зло? —

Маргарита вже не відповіла; зірвалася, як з дерева лист, як гострий струмінь, блискавкою ще очі її зустрінули Дам'янові і... побігла.

А за нею навздогін, як на воді хвилі, закружляло і рознеслося: — Маргарито, я підожду. —

Неслася вітром, прудко, майже не торкаючися трав.
Втікала від свого безмірного, важкого щастя... Торка-
лася кори дерев, гілки вдаряли в обличчя, на руках пахнула
живиця, свіжо і гостро... Зачепилася об кущик і приста-
нула. Пролетіла думка: – Може б завернути? – Вона са-
ма... а там люди, як відбиватиметься від них? – Сильно
обіймила дерево, примкнула очі й затихла. А здалеку йшли
до неї слова, колись сказав їх Дам'ян: – У Бога, Марга-
рито, треба вірити. –

А вона тихесенько запитала: – А любити? –

Він мовчав, хіба не дочув її слів?

А як інакше говорив Анзельм: – Бога любимо... –

І тепер у Маргарити думки побігли швидко, швидко;
вона вже більше не вагалася: звинула руки в трубку і з
цілої сили гукнула: – Дядьку Анзельме, прийди! –

Нараз почула кроки. Чимраз швидші і ближчі, як удар-
за-ударом, майже біля неї. Дам'ян... перехилилась струн-
ким очеретом, у вітер закинула руки, а очі наперед у без-
донну зелень лісу... бігла потиху, навшпиньки, ледве
гойдалася трава. Ще тріснула, впала гілка. А потім – тихо.
Нікого. Іздалеку тільки прибилося благанням: – Маргари-
то! –

Довкруги сріблистими стрілами спружени в небо –
берези. Недалеко кам'яна балюстра, біла й холодна. По
ній сипалася й пересипалася громада виноградної лози.
Перехилилась Маргарита, черкнула грудьми: – Гей, юносте
моя! – І очі струмками – у зелень і світло... подивилася
на небо, а там, як у дзеркалі, пройдені літа...

Випростувалася і вже не побігла, пішла.

Нанизувала на пальці золотими перснями сонячне про-
міння, а в душі жодної тривоги. Захотіла зустрінути лю-
дей.

Тільки куди їй? І побігла думками по давніх слідах:

Анзельм і вона. Колись завжди ходили вони разом у міський парк.

Зачиналося, звичайно, воно так:

— Дядечку, куди ви? —

А він дразнився: — О, я кудись вибираюся, але я певний, що ти не захочеш туди піти. —

Вона: — То й не піду. —

Тоді Анзельм: — А я насилу заберу. — Брав її за обидві руки і йшли.

Коли побралися з Дам'яном, Анзельм спочатку заходив до них. Але, за якийсь час, Дам'ян кидав гейби від несочу: — Хоча Анзельм і твій дядько, ти його краще сюди й не запрошуй. Стільки й вашої розмови, що про вигадані скелі, орлів, височінь якусь... А комусь і долів ходити треба... — І так забрав її Анзельма.

Корилась Маргарита.

Час пролітив молодим пухом і рожевою тінню у прийдешнє...

Маргарита не шукала уже скель, не гляділа у височінь, але й долів не навчилася ходити.

Дам'ян докоряв: — Незугарна така... —

Зідхнула, кивнула рукою гейби в минуле, і увійшла у цей самий парк, що колись із Анзельмом. Здавалось, що час не пройшов. Мідяною змійкою вився сміх, водою їздили малі човники, швидко вгору гнався чудернацький поїзд. Рвались перелякані крики, вигуки переливались з реєтом, а вгору вилітали воздушні барвисті м'ячики. Звичайне, без журне життя вмостилося між трави і щиро й гомінко сміялось.

За вітриною побачила малого кумедного слоника. Купила і приколола біля грудей — на щастя.

Раптом зупинилась. Руки сплинули вниз, голова ле-

бединим рухом вбік, тільки очі заблисли твердим гранітом. Долоня зімкнулась сильно біля самого слоника... Думала, — Дам'ян. Але не він...

Побачила гойдалки. Неважно, що там тільки самі дітлахи, розгойднувшись, пролітали повз неї. Хіба ж тут Дам'ян, щоб посміявся над нею. Вона вільна; і відіхнула, аж зарожевіліся щоки... А там, покірно стала у черзі, й запитала: — Мені можна? —

Перед нею стояв хлопець, здvigнув раменами і скав: — Тобі й без черги можна, ти жінка. —

Маргарита м'яко відповіла: — Підожду. —

І, коли вже сідала, щоб розгойдатися з усіми, цей самий хлопчина приніс їй пишну кульбабу і поставив лєгенько на гойдалку біля неї: — Це тобі, бо ти не така, як усі старші, ти — наша. —

Як відходила, у повітрі летіли, дрижали прозорі, пухкі кульбаби. Діти рвали їх в долоні, піддували у височінь і слали за нею на прощання.

Купила воздушний м'ячик, обвела ниточку довкруги мізинного пальця і сіла у човник.

На небі підвела крила перша зоря і зустрінула себе в річці. Маргарита підвелася й поволі пішла до виходу. Вона верталася до хати, до свого батька, хіба ж не провадив її дядько Анзельм?

Сіла в поїзд. Прихилилася при вікні й руки загорнула під себе, щоб затишок... Думки вже не хвилювали, тільки ліниво просувалися. Вперше за стільки років огорнув її безкраїй спокій, а потім сон.

Надійшов за квитками чоловік. Торкнувся плеча, враз впізнав її, і швидко забрав руку. — Хай спить. — Тихесенько забрав із собою вістку про Маргариту.

Світало. Маргарита прокинулась і вийшла на зупинку. Легеньким човником колихалася думка: – Незабаром побачу батька і вже нікуди не буду спішити.. – І майже почула доторк його руки.

Листки відкривались обличчям у сонце. І в білих рушниках – дерева.

Дійшла до свого дому і станула біля хвіртки. Чекала. А там, на стежці, – батько. У руці коновочки, підливав квіти і наспівував тихесенько, разом із бджолами. Почув кроки. Випростав спину й прислонив очі, а на устах тонюсенькою журловою смужечкою – усмішка: Маргарита. Не йшов, не вірив.

Підбігла Маргарита. Відняла коновочку і мовчки обіймила, аж прояснів світанок.

Батько нічого не питав, легенько торкнувся її руки:
– Може сядемо, Маргарито? –

Але Маргарита: – Ти сідай, а я докінчу. Води ще доберу, щоб не нагнівались квіти й прийняли мене знову... –

Потім батько таки не видержав: – Чому коновочку відняла. Не підеш вже?.. Скажи, хіба Дам'ян не добрий був? –

– Добрий, тату. Але я вже звідсіля не піду. – І нахилилася над квітами. Розсунувся шелестом лист, розгортається молодий пуп'яшок, бринів юністю... Народила його земля, благословило сонце, красу дав Бог.

Маргарита відложила коновочку, загортала в долоні вітер, горнула до щок своїх. – Який він тут шовковий... – А тоді докинула: – Тепер усе моє: земля, сонце, вітер, радість, а хоча б і смуток... Я вибрала їх по моїй власній волі... –

Відчинилися двері. І розгорнулися трави і промінь про-

летів і сховзнувся біля порога. Стежкою йшов Анзельм.

Світанок ще дужче підняв крила...

— Ти кликала мене учора, Маргарито, і я прийшов. —

Гантер, 15 липня 1966 р.

ЧАРОДІЙНИЙ ШАЛЬ

Від моря віє вологими бурями; воно безупинно втискає посивілу голову поміж гострі, порубані вітрами, скелі, на хвилину задумується і мовкне, щоб розгулятись наново...

Поволі до міста підсовуються білі стіни ранку і замикають усе у безвихідну, тісну, мрячну кімнату.

У Семенові вікна підходить-простягається виноградна лоза; її грона пучнявіуть, підіймаються і воруваються, як молоді дівочі груди. На її листках краплини води, а в їхніх дзеркальцях – відбиткою мізерний клаптик голубості. Але за хвилину ранкові уста затискаються у сіру сердиту смужку, і хмари – не гірше бистроногих балерин – підіймають довкруги себе попелясті тюлі і віються по небі...

Поволі в непрошенну гостину вкочується пожарник-дощ і гасить усі барви... Єдині радіють квіти; вони впиваються холодом і водою і ледь замикаються, щоб, нарешті, передумати дещо, бо в погоду не вспівають...

... А Семенові майже не хочеться жити. Скільки надій було в нього насьогодні; він любить сонце і хоче тільки його... Коли розмислює про нього, нагадується йому мати при їхньому розстанню. Тоді кінчик її сережки загойдався і зустрінувся зі сходом сонця... У сонця були очі променисті й такі ж у матері. Тільки, згодом, у неї

за сльозами й горем відкотилась уся барва... Як і тепер, у дощевий день.

Семен швидко замикає вікна, бо вузенька струя води знаходить собі дорогу в кімнату. І приходить несильний і небуревійний дощ, він ледве зрушує повіками і колешибки рідкими, сірими віями. Семен лічить краплини води; вони ліниво випливають одна-по-одній, хотіли б сплинути вниз, але безпорадно застигають в половинішибки і мажуться, начебто мала дитина.

Семен з досади стає мандрувати по кімнаті. Зупиняється біля дверей, підходить до вікон, а тоді закурює цигарку за цигаркою і думає: сьогодні вони разом з Ігорем мали визичити кану на тиждень і вибратись ріками, як на мінливій гойдалці... Хіба ж тепер справді все пропало?

Дощ підсувается ще ближче, в кімнаті темніє, але Семен не хоче вмикати світла; не хоче ще зовсім здаватись, чайже дощ перейде... Підсуває столик до вікна, наливає у чашку чаю і поволі насилає цукру. Цукор пересипається міленьким пісочком і тане...

Звідкілясь пробують прорватися дзвони і безсило розмакають у дощі.

Семен набирає другу ложечку цукру і радіє, як він пересипається білим простором у чашку з голубими братіками. Йому ця гра подобається. Тільки скатерті на стіл не поклав – бурлака ж він. Поволі забуває про дощ, радіє хвилинами, відпочиває.

Дзвоник: ложечка сковзується і падає. Спочатку у Семена думкою – може Ігор? Хоча й сонця немає, могли б вибратися кудись на кухоль пива, вступити по дівчат і зайти до кіна, розвеселитись і подолати докучливу сірість.

Семен швидко відчиняє двері, готов обійтися Ігоря, але, хоча як вперто дивиться в коридор, нікого не бачить...

Може йому вчулося, що хтось дзвонив. Відчуває чиєсь тихе дихання... Вмикає світло і ще й тоді ледве бачить... Нарешті — це Катря, вона майже уся поза порогом. Вона вчителює у цьому містечку, інколи заходить до нього і вони тоді кудись вибираються, от, щоб пройтись, зайти на хвилин кілька до каварні; звичайно весь час він говорить, вона слухає... Ах, правда, раптом нагадує Семен, вона щось згадувала, що прийде визичити у нього книжку, а він і призабув. Катря і ніхто — це майже те саме. Але чому якраз сьогодні і в такий дощ? Вже краще самому...

Вітається з нею. Катря ще далі майже ціла поза дверима і краплини дощові скочуються їй по обличчі. Кінчик носа червоніє від холоду і вона ніяк не гарна. Хоча б гарна, простивби... А вона немов лякається і, врешті, каже: — А, може, я завчасно; це неділя, ви зайняті, або когось сподіється? —

Семен вже й так сердиться за сам її прихід, а ще й досадно за її рабську покору і несміливість; і він хоче їй дошкулити: — Хіба ж ви не прийшли на те, щоб зайди? —

Катря червоніє, вона так завжди, і Семенові ще більш досадно. Забирає у неї пальто і шорстко каже: — Хіба у вас завжди одне і те саме пальто? — А тоді вже лагідніше: — У такий дощ і холод, хочете простудитись? —

Вона ще дужче червоніє і в неї дріжать руки. Ніякovo розгладжує стареньку сукню і її обличчя поволі вирівнюються: — Я й не подумала над тим, щоб купувати інше. Навіщо, зрештою, воно мені? — Катря доволі висока і немов цей ріст їй надто заважає, вона хилиться і опускає вій. Семен завважує, що вони густі та гарні, але яка ста-ромодна сукня і зачіска ота, ще зперед двадцяти літ, й коси накручені близько вух.

І дивно те все, бо ж вона ще молода...

Якийсь час дивляться мовчки, а тоді вона несміливо:
— Можна сісти? —

— Вибачте! — Семен підсовує крісло і прохає сісти.
А там іде по другу чашку і наливає чаю: — Катре, чому
ви завжди у сірому? — І тоді сердито: — Чи не забага-
то сірого, от хоча б цей день... —

— О, — і зупинилася: — Я прийшла вас щось запита-
ти... —

Але Семен: — Катре, я питав, чому ви завжди у сі-
рому? —

Вона сидить на краечку крісла і ноги засуває далеко,
щоб Семен не завважив, які в неї стоптані закаблуки, а ру-
ка не випростувана і пальці ховаються аж у долоні... На
обличці ні сліду пудри, ні підкрашення.

Катря вибирається знову говорити: — Семене, може
вам таки сьогодні незручно, я вже в інший день... —

Семен: — Як уже ви вибралися у такий день, так... —

— Я хотіла вас дещо розпитати і порадитись. Ви зна-
сте, у мене нікого... а тепер у нас, у школі, знов непо-
розуміння, і мені чимраз важче витримувати, і, часами,
навіть образливо. Коритись я звикла, але користі ніякої
у навчанню дітей... А то й містечко мале, і куди мені за
працею шукати? —

Семенові байдужа її праця, її журя, він допиває чай
і дивиться пильно на неї.

У Катрі шкіра на обличці і руках — платки конвалій
у голубий день, і брунатні очі запилені зеленими цяточ-
ками, волосся сильне, чорне і блискуче — тільки зачіска
ота...

Семен усміхається.

Катря багрові і закривається долонями, вона нія-
ковіє і тримтить, але Семен жорстокий. Невпинно пригля-
дається до неї.

дається їй далі і йому раптом забагається забрати руки і глянути її в очі.

А там він, зупиняючись, каже: — Ви гарні, Катре! — Підходить і підхилює вікно. В кімнату всувається вітер, тріпче завіскою, терпко і гостро пахне трава.

Катря вже прибрала руки, і поволі довгими ковтками п'є чай, а потім легко спирається край стола і мовчить.

А Семен настасє, запитує далі: — Ми вже стільки років знайомі, чому ви не розкажете щось ближче про себе, про свої прагнення, свої примхи навіть, от, хоча б скажіть, чи ви колись любили. —

Він знає, що це вже просто нахабність, що це зовсім не його справа ставити оті чудернацькі питання, але його щось сьогодні штовхає в цей спосіб говорити.

І Семен продовжує: — Ви мені завжди про свої зайняття, своїх знайомих, давніх родичів... А от, ви мені й не відповіли, чому ви завжди у сірому? —

Тоді вона: — Хіба ж не однаково... — І вже ні словечка, задумується і мовчить.

Семен певний тепер, що хоч на мить приневолив її задуматись над собою і радіє. І бистрим льотом думка. Підходить до люстра, відчиняє шухляду і кличе Катрю. У Семеновій руці — барвистий, едвабний шаль; нічого особливого у ньому, він тільки різоколірний, і Катрі може бути потрібний.

Вона поволі йде до Семена, в половині дороги зупиняється і допитливо дивиться... Вагається. Очі її мерехтять і міняться світлами. Враз різко зводиться і певно йде до Семена, якби за повабом незнаної їй ще, але незвичайно чарівної пісні. Стасє близь Семена і Катрині руки — відчинені уже свободно.

Семен обгоротає-обвиває її рамена шалем. Сіра барва сукні розплівається і тане — розквітаються стрепехаті

квітки на єдвабі... Щоки її рожевіють, наливаються до-спілми яблуками... М'якими тінями кладуться вій, а по-між ними – блиск гострого місячного серпика.

А тоді Катря, мабуть, зовсім забуває Семена. Вона пестить, горне шаль і тісно та міцно обгортася ним рамена, аж доторк шовку проходить близь її тіла... Ще хвилину вагається, а потім швидко повертається до дзеркала: спочатку на очі кладе долоні і щільно їх тримає, лякається побачити себе, а далі рвучко відкриває їх і дивиться просто на себе у дзеркало, безкраю здивована, наче не відзнає, поводить обережно рукою по обличчі, щоб переконатись, чи це справді вона. Тоді Катрині брови зводяться високо вгору і, врешті, вона вдоволено усміхається.

Семен не перериває і не говорить нічого, він вичікує... А, зрештою, хіба вона його бачить? Він тільки підходить вже зовсім близько, аж торкається раменами, від неї приходить трептіння... Семен відчуває його різко і гостро, і ховає у собі... Обережно виймає шпильки з волосся, розплітає коси; волосся злітає йому з рук темним, ховзьким в'юном. Катря виймає і подає йому гребінь й тоді Семен чеше її волосся, воно – смоляний струмінь у бурі... Семенові не хочеться з ним розставатись і зумисне поволі розплітає його, поволі, не поспішаючи спинає угорі, але не косою – в округлий пучечок. І тепер на її обличчі гейби сполоскались струмені сонця і воно аж бринить, розкривається ясною радістю, очі у безкрай натузі невпійманого ще щастя і уста злегка розхилені, звабливі, шкарлатні, ворується і немов повнішають... Катря черкається віями обличчя, вловлює щастя і, вголос, розкрито сміється.

В сусідній хаті видзвонює годинник. Семен не лічить годин, він вдивлений у Катрю і йому важко навіть поворухнутись ...

Вона раптом здригається і питає: — Котра це година? Може я задовго у вас? —

— Хіба важливо, не лічім сьогодні годин, Катре. Хай час пливе, але хай нам не відкривається... —

Катря йде до вікна, відчиняє його ширше, простягає руку й обриває гроно виноградної лози, перекушує його, а потім бере друге...

Семен тихне. На її устах багровою смужкою сок із грона. Він тепер бачить лиши уста, обважнілі виноградовим соком. І стиха питає: — Смакує? —

— Трохи терпкий... — І Катря сміється знову. Сміх шарпає Семеном і накочує полум'ям...

А там, вона ще раз звертається до вікна і каже: — Уесь час дощ. Гляньте, Семене, на вашу тую, чи не зломилася вона? —

Семен поволі підходить і дивиться разом з нею у сад. Надворі, біля огорожі, тuya промокла від дощу і обважніла сріблистими дощовими краплинами.

— Ні, Катре, вона тільки промокла і зігнулась. —

— Тоді їй треба помогти, Семене. — І Катря, навіть не одягаючи пальта, біжить у сад по мокрій траві, струшує обережно від дощу тую, а тоді стягає зі себе поясок і припинає її до огорожі...

Катря тепер щаслива і радіє: — Ваша тuya, Семене, знов буде рости високо і гордо. Вона вже не зігнеться... —

Вертається до хати. На хвилину з-поза хмар виривається сонце і понад туєю — райдужною парасолею... Але зараз же накидаються на нього хмари, і надворі далі сюрчить дощ і скрізь повзуть сірі зміїнки.

Входять у дім і, якби незвично їм у тісних кімнатах, хвилину мовчать. Катря прориває мовчанку: — Холодно трохи, — каже і обгортается тісніше шалем. Горить він у неї на раменах спілим літом.

Семен завважує, що у неї промокло взуття, хоче його стягнути, але вона силоміць придержує руки: — Не треба, я не звикла, я сама. — Сідає на крісло і починає стягати взуття. Семен таки примошується біля неї і помагає. Її руки ще мокрі від дощу, він бере хусточку і витирає їх, наче малій дитині.

Сидять тепер близько, Семенові руки на Катриних долонях — у них теплоб, вони поволі, й обережно вгортуються у Семенові. На його колінах вогка хусточка — це з її долонь. Враз вони підводять повіки, дивляться, і зараз же їхній зір швидко-силоміць розривається.

А там Семен вже не бореться, поволі повертається до Катрі і знов бачить її очі; вони спочатку тільки краєчком, легко торкаються його погляду, а тоді вже сильніше, дужче, у великій натузі дивляться, лиш з хвилювання тріпочуть вії. І на превелике диво, хочуть Катрині очі втекти, та кудись заподілась сила і вони вже зовсім спрягаються із Семеновими і не можуть відірватись; тепер вони вже не брунатні, зеленіють молодим, весняним листом й забирають, втягають Семена зовсім. Він нахиляється над Катріним обличчям, падає м'яка тінь і усе вимазується, пригасає — тільки Катрині уста... вони наливаються теплом, а в їхньому лівому кутику заблукалось чатиння туї. Семен цілує цей лівий куток і на його устах пахне соснове чатиння. Катрі ще хоче вихопитись, щось ломиться у ній, рветься, і враз її долоня торкається Семенового обличчя, прихиляється до нього і там вже зістає.

Оподалік, на кріслі, горить, розквітається шаль ярким полум'ям, звивається пестрими, новими стрічками, аж потойбіч у травинних стеблинах біжать вогні... І в дощі народжується незнана ніжність...

*

* * *

Проїздить авто і Семен і Катря з жалем розходяться.

Ще збентежено Катря: — А чи воно добре, Семене? —

У неї тепер очі брунатно-золотисті, начебто нагріті виноградовим теплом. Залишає Семена, дивиться крізь вікно і бачить самотню тую. Водить рукою по шибці, а звідтіля прибивається дош і на руку наносить холодні краплі. Надворі здригаються кущі і струшують із себе холод, відчувають відхід дощу.

Катря смутно всміхається, бере із крісла шаль і тісно, ніжно ним загортается: — Семене, можна цей шаль задержати собі, він гарно пахне... —

— Кatre, я зразу вам його дав. Колись він був моєї сестри, але вона його залишила, а вам він ще потрібний... —

Щераз Семен торкається її щоки, рамен і м'яко пестить її руки; тоді справляє округлий пучечок її волосся, що нерішучо вихоплюється із запинок.

Катря ховає шаль.

Далі вже Семен оповідає про Ігоря, про плянований, невдалий виїзд, кану...

Катря тільки: — Ігоря знаю, він добрий... —

Семен нагадує, як ще недавно Ігор насміхався з її стоптаних закаблучків, старосвітської зачіски, стародавніх, перестарілих манер, та мовчить...

Але думка про Ігоря не дає йому спокою і він знову починає: — Бачите, Кatre, я люблю звичайні, прості речі; Ігор завжди женеться за чимсь величнім, геройським і цього вимагає від мене, а мене це втомлює. У нього й виросла думка, що я незвичайна людина, і коли він переконанається, що воно не так, що це була тільки його уява, ма-

бути тоді наша приязнь закінчиться. Але тут буде його вина, я стільки разів його переконував, а він не слухає... —

Катря замислюється, а потім каже: — А ви, Семене, розповідіжте Йому це так, як мені сьогодні. —

— Може й так, Катре. —

Вона розгладжує краї сірої сукні, водить пальцями по шорсткій тканині, і очі зводяться смутними вересами.

Далі вони забувають Ігоря, оповідають про своє дитинство і їм здається, що колись, напевно, виростали разом.

Хтось переходить вулицею, вони вмовкають, звідкільсь привівається щось чуже і втискається поміж них.

— Ще чашечку чаю? Гляньте, яка гарна, із голубими братіками — каже Семен і підводиться.

— Краще таки ні, не треба! Хоча жаль, піду. —

На прощання навіть не подають рук, Семен тільки стає близько неї, хотівби їй щось сказати, затримати, — не може. Лякається слів, молодий ще, і... вабить бурлацування.

Лиш просовгується слівце: — Катре, може таки ще хвилину?... —

— Не турбуйтесь нічим, Семене, не треба, ви любий чоловік... —

Рука її на мить зупиняється на клямці, вона дивиться ще раз на Семена і швидко виходить. Він не супроводить її, стоїть у дверях і поглядом за нею... Хода її тепер ви-простувана, спокійна і горда.

Катря ще раз повертається і кличе: — Глядіть за туєю, Семене! — Біля огорожі туя, на ній Катрин поясок.

На виноградових листках ще сірі дзеркальця, їхніми беріжками скочуються краплини. Семен перемиває дві чашечки і знов кладе їх на стіл. Хай так залишаться, день ще не закінчений...

*
* *

Часами Семен ще зустрічає Катрю, перекинутся швидко словами і йдуть собі. До нього вона більше не заходить. Семен із жалем завважує, що вони, добре не зійшовшись, розходяться... З Ігорем про Катрю не говорить, але й Ігор ніколи нічого про неї не розпитує. Їхня приязнь поволі, спокійно, закінчується.

Сьогодні Семен нікуди не виходить. Він лінъки переглядає часопис. Нічого особливого і замітного не пишуть. Його очі просуваються по місцевих вістках. Бачить прізвище Катрі і рядки слів. Якийсь дописувач про школи розводиться над тим, який незвичайний хист у Катрі в навчанню. І що шкода їй витрачуватись тут, а треба дати їй змогу працювати у кращих умовинах.

Семен відкладає газету і задумується, пригадується йому покірна Катря у стоптаних закаблуках і сірій сукні.

Коли це на стежці кроки і, майже рівночасно, дзвоник. Семен кидає часопис, швидко йде і рвучко відчиняє двері — Катря. Вони вітаються. Він просить зайти в кімнату, але вона рішуче відмовляється, а потім каже: — Я, Семене, тільки на кілька хвилин прийшла, щоб попрощатись. Ще кілька днів, покидаю містечко і їду на іншу працю.

На ній пошитий елегантний костюм і волосся легко хвилею на чоло.

Семен підходить ближче і вдихає запах не то сторчиків, не то дикого, свіжого хмелю. І ворушиться згадка затяжна, неспокійна, і жаль за чимсь, що ледве зійшло...

Вона усміхається: — Дивитеся, Семене, й дивуєтесь — це ви і шаль... Хіба вам його тепер віддати? —

— Катре, я зразу сказав — він ваш... —

— Спасибі! — Знов усміхається і на устах жіноча звабливість, а очі — струмені світел...

Оглядається кругом і каже: — Як інакше виглядає, як усе у сонці... —

Очі її втихають і чорнобривцями ворушаться Семенові.

Ще хвилина і Семен скаже те, що вже давніше треба було... але вона простягає йому руку, і очі її кудись на кущах: — За мною виїде, мабуть, Ігор... —

І Семен поволі стає все розуміти.

Вона враз повертається просто до нього і легко злітають слова: — А ми, Семене, — це було б не вийшло... —

— Знаю, Катре. —

Їм не спішиться говорити; Семен ще раз запрошує її увійти в хату, але вона швидко вдруге подає йому руку. І потиск її тепер твердий і рішучий, тільки на краєчках уст ласкова м'якість. — Тоді бувайте, Семене! —

Катря іде, поруч неї Семен. Вона підходить до огорожі й каже: — А туї пояска не треба. Вона ростиме завжди просто і високо. —

Виноградова лоза набирається рубіном, переспілі грони сковзуються з галузок і падають у трави.

Забагато сонця і Семен від ясності тієї примикає очі. Пролітає вітер, чешеться крилом до його обличчя, схоплює, тримає за рамена і Семенові здається, — це у вітрі чародійний шаль...

Лондон, 12 липня 1967 р.

ДВІ СЕСТРИ

Дві сестри — дві осінні айстри близь себе долонями:
вони одною барвою, одним відчуттям, однією піснею...

*

Прийшов сніг і зоря сьогодні не зійшла.

Далеко, хіба аж у надрах землі, дрімав неспокій, колихалась непевність вічності, вагалася химерна смерть. Та це наче осторонь усіх. А тут, впоблизу хат, тремтіли й простувалися у безустанному народженні тіла білокрилих сніжин і, здавалось, чергування їхніх жить — безко нечне. Вони напинались білими, шовковими вітрилами й мерехтіли тонким галтом.

Неба гейби не було, тільки сніг і земля; холодною перлою безкрайя просторінь і оранжевожовтявими поясками зіниці вікон, вони — то розширювались, то звужувались, і тоді на сніг кралися їхні м'які вкрадливі сліди, якби великих тигрів.

Гострим діямантом розприскувалися льоди у замерзлих водах.

І враз журкітливою річкою поміж доми влетіла, розвинулась пісня. Спочатку стихенька, несміливо, наче б то журливості трохи у ній, а тоді — розхлюпіт радості й за спокійлива колискова. У дужих холодах розквітало Різдво і рожевіло дитячою радістю.

Тільки ще далі не було неба: воно прислонилося від землі сніговою хустиною...

Вулицею обережно, щоб не поховзнутись, ішла Меланія. Волосся її кружляло з вітром і, що вона не намагалась, щоб його схопити, воно розсипалось разом зі снігом. Але це їй не першина, і не вітер тут, і не сніг... А як їй завжди не наказувала Ольга: – Приведи його якось доладу, зіпни сильніше, або почеші. – Але воно ніколи не хотіло шанобливо триматись голови, а Меланію це надто не займало, і цьому вона не придавала особливого значення.

Тепер хотіла надати ходи, але боялась льоду, та й вікна сьогодні які ж! Жаль не приглянутись. Майже у кожному: барвистими, мерехтливими світлами – ялинки, кожна інша, і особлива, і краща. Хіба тоді хочеться поспішати у дім?

В хату вже зайшла швидко, скинула пальто – який жаль обтрушувати такий чудовий сніг – високі, теплі чоботи поставила у сінцях зовсім остронь, щоб не робити калюж. Старанно і рівно уставлені, вони не заваджали порядкові. Тоді підхопила і потягнула за собою ялинку, хотіла зараз намістити в кімнаті, заки прийде її сестра. А вже усякі оздоби вони почеплять разом з Ольгою, як і кожного року. Підійшла біжче деревини та й думала: – Хіба хто краще Ольги зуміє прибрати ялинку? – В Меланії похилились вже дещо плечі й голову вона, із-за старої звички, відсторонювала і перехилювала на правий бік і сприймалось від цього враження покори і лагідності.

Молодша за свою сестру Ольгу, ще з малечку навчилася слухатись її майже у всьому і коритися. Тільки часами гострим, швидким спалахом вибухав бунт і погасав, як у холодній річці. У них вже давно померли чоловіки і томуто їхні сестрині почування ще дужче сплелися у собі.

І хоча які різні – вони начебто становили одну людину.

Меланія ще раз глянула, злегка торкнулась ялинки, а тоді підійшла до вікна й приложила долоню, намов ізандвору хотіла зачерпнути трохи снігу.

Чекала тепер вже нєтерпляче на Ольгу, а чомусь довго її сьогодні не було. Хотіла якось згаяти час. Закип'ятила воду, накрила скатертею стіл, уставила дві свічі і, за прадавнім звичаєм, поклала ще одно накриття, комусь, що можливо ще приб'ється. А там стала підгрівати страви. По столі розкинула китички соснини – щоб вітали Свят-Вечір.

Почула кроки в сінцях, покинула все і побігла відчинити двері. І зразу: – Ольго, і де ж це ти так довго була? Думала, що вже не відпустять тебе з праці. Промерзла певно, тому, ще заки вечера, чаю гарячого напийся. Ти хіба сама знаєш, як тобі швидко до простуди, а що ж тоді я... –

За своїми швидкими, густими словами Меланія й не доглянула, що Ольга їй зовсім не відповідає. Поволі роздягалась і не поспішала, а тоді увійшла в кімнату, стала біля ялинки і навіть добре не привітала. Волосся її, вогке від снігу, але тісно зібрало під сіткою, либо нь не бачило вітру. Гладеньке, виблискувало оксамитною вологістю і рівно прилягало до голови. А в обличчі очі, з непорозумінням у собі.

На безкрай едивування Меланії, Ольга зовсім не квапилася скидати взуття, хоча танув сніг і брудною, вузенькою смужкою значився на килимі. Такого ще ніколи у Ольги не бувало...

Вона, якби увесь вечір збиралася простояти біля ялинки, мовчки розтирала руки, наче з великого холоду. Очі її із темних ставали бездонночорними, ворушились

відблиском думок, а потім звужувались і погасали і вже навіть не захотіли загорітись від безлічі світел... Морщини на обличчі відкроювались гострими, чіткими лініями і там уже примошувались жити. Вона ще хвилину так простояла, а тоді таки підійшла до Меланії і гостро поспипала: — А що? Чому так дивишся, побачила мене вперше? —

Меланія тільки здигнула раменами: — І чого ти мене чіпляєшся. Лихе тобі дорогу перейшло? — І трохи вже насупилася.

Тоді Ольга вже лагідніше і більш примирливо: — Меланіє, залиши на хвилину усе, сядь, відпочинь. Ти, мабуть, ніколи досі й не завважила, що ми завжди кудись поспішаємо, а воно не варто. Ще на все оте знайдеться час. А ми завжди, щоб якнайшвидше усе прибрати, навіть їсти не вспіваємо, бо треба поскладати, полагодити дещо в місті. Так нам і життя поплило, що ми й не знали... —

— Ольго, що тобі. Мабуть, у тебе праці забагато було сьогодні, перевтомлена... —

Але Ольга тільки відмахнулася рукою: — Нічого ти не розуміеш, але і я досі не знала, тому й не твоя вина. — А потім, зневід'ємно, аж похилилась уся від преважкої думки: — А я й не знала, що ми старіємося... не було часу над цим подумати. Щоднини бачимось, і ти все мені однакова. А скажи, постарілася я дуже? —

Оксамитом братків зір їхній з тривогою на собі, а потім... жаринка надії.

Їхні мислі безпощадно підкresлювали рік-за-роком... Й на хвилину вони відвернулися від себе із жалем і, наче зі соромом як від дзеркала, а тоді підвелися, прийшли і пригорнулись, і... журя впала у серце.

Сіли біжче столу, а Ольга стала оповідати: — Прослухай, звідкіля у мене такі “прекрасні” настрої. Це все зачалось у нас сьогодні на праці. Сиджу, а там... тепло

якось стало і я похилилась дещо; дрімати захотілось, і втома лягла більш звичайної, й думки кудись поплили, що й не завважила, що надійшов наш зверхник. Я й не побачила, тільки зараз же біля себе почула його слова, аж схопилась.

— Стомились ви, Ольго? Воно і не диво, бо й вік у вас не той, що раніше. От, думаю, ще місяць підождемо, а тоді вже краще покидайте працю, вам відпочинку треба. —

Пробувала я боронитись: — Та якого мені там треба відпочинку, я зовсім ще сильна, тільки не доспала трохи. —

— Це не те, Ольго, воно: літа... —

І раптом тоді мені вже легко стало, гейби хтось розв'язав за мене якесь особливо трудне питання, а потім пройшло мною холодне третміння... Та усе ж питаю: — А може б ви залишили мене ще трохи довше, я звикла тут і знаю, що потрібна. І люди всі знайомі довкруги і приязні мені... —

Але він, видимо, знетерпеливився і жорстоко й твердо та без жодного уже вагання клав, витісував слова: — А про молодих ви вже зовсім забули, вони ж чекають, щоб їм місце зробити, і їм пора зачинати, а вам... — Не докінчив, глянув на мене і, мабуть, таки чи не жаль узяв його, махнув рукою і докинув: — Та й місць у нас не так то вже й багато... —

Ольга перестала говорити, а тоді пройшлася по кімнаті й ще докинула: — Все одно знаю, що я вже непотрібна... А скажи, Меланіє, постарілась я дуже? —

Меланія мовчала. Тільки із верхньої гілки вузенькою струйкою по ялинці котився, схлипував розтаялий сніг.

Потім Меланія взяла Ольгу за руку, повела до столу і ледве сказала: — Не знаю я нічого, Ольго... Ти мені все однакова... —

І сама вже поприносila страви і сіли вечеряті, як

кожного року. Але було вже не так, як усе. Звичайно, вони одна-одній подавали страви і припрошувались, як на гостині якій. Сьогодні либо ніч інакший вечір... Здригалися світла розпалених свіч і стелилися на скатерті хиткими, непевними смугами. Пройшли роки? Чи тільки на мить зачепились біля них і пожартували, чи, подразнившись, жорстоко відслонили своє справжнє обличчя, а там — нічого, тільки невпіймана пливкість часу...

І м'яким диханням ще Меланія: — Хіба не однаково, Ольго, рік, чи два? Усе ж не самотня... —

Як у пізній ранок скупими краплинами роси злітали слова. Одна-одну хотіли потішити, хоча це чи не вперше, мабуть, кожна затурбувалась тільки собою...

Закінчили вечеряти, жодна з них не вставала. А так, по вечері, кожного разу вони притьомом збиралі усе зі стола, звичайно заводилася суперечка, котра митиме посуд, жодна не хотіла додавати праці другій.

Першою обізвалась знову Меланія: — А може б нам кудинебудь на прогулянку: Отак, поміж людей; там усі у радісному святкуванні, а ми... — Але подивилась на Ольгу і вмовкла.

Ольга втомлено провела долонею по обличчі, наче вгадувала усі риски на ньому, а потім встала і підійшла до малого столика. Сіла й сягнула за картами. Думала спробувати покласти їх, і може тоді мислі зведуться на щось інше. Так завжди робила її бабуня. Вона картами викладала усю свою долю; вірила, усміхалась і забувала турботи. Але сьогодні Ользі не виходило; зідхнула і швидко згорнула карти. А потім, наче вагаючись, підійшла до Меланії і поцілуvalа її в чоло: — Підемоверх, Меласю, відпочивати. Всьому винувата я, зіпсувала сьогоднішній святковий настрій. Коли ж не завжди все можна придер-

жати у собі. Пропало, тепер вже не завернеш. А, може, воно так і добре. Надто горді були б, коли б старітись не доводилось. А так, уся ота недосконалість наша розбиває гордість кожну на дрібні, мізерні осколки, бо проходимо, як у хвилині кожна людська мисль... — Вперше, покірно схиливши голову, Ольга вийшла з кімнати.

Як ніколи, посуд залишився непомитий; Меланія тільки позбирала його зі столу, погасила свічі й піднялася також поверх, а ялинки так і не прибрали... Тільки в долонях Меланії здавалось — розбита іграшка.

Злегка до вікон підходив вітерець і ніяково й несміливо стукав. Шишки мерзли, дзвеніли морозом, обсипались сніжною пудрою і набирались криштальним, химерним узором.

А потім стало якось легко й ясно і небо скинуло снігову хустину; по ньому розкривалися зорі, й високо та гордо підняв чоло місяць. Вечір пересівав гомін, тиша мовчазно і скромно складала уста.

По садах ходив час і надломлював гілки...

*

* * *

Першою униз зійшла Ольга, за нею Меланія. Спокійно помили посуд, усе поскладали, тільки на скатерті залишились розсипані соснові гілки й погаслі свічі. Хай на Різдво зістануться...

Ольга поклала Меланії руку на плече: — А що? Попробуємо жити далі? Хіба доля нам не ласкова, ми ж разом. Тільки кумедно трохи, що забули, що час швидший за все... —

Вийшла в сінці, спершу виймила пальто Меланії і подала їй, а тоді надягнула своє: — Ти хотіла пройтися, Меласю? —

Меланія усміхнулась: — Я перше хотіла, але й тепер піду. — Хотіла замкнути двері, але Ольга спинила її: — Сьогодні, хіба хто? Різдво ж. — Ще й солодощів на стіл докинула.

Надворі хвилював холод. Зразу іней узявся сніжною діядемою у їхньому волоссі. Сніг випав великий, але його вже згорнено і складено іскристими скиртами поверх. І так вони обидві проходили, якби якимсь новим, загадковим містом.

— Подумаєш, ми наче б то на далекій Півночі. — Усміхнулась Меланія.

Як звичайно, дорогою Ольга підтримувала Меланію, бо хоча старша, усе ж кроки її певніші, особливо на льоду.

Перейшли кілька вулиць і перед ними — немов із сніжного сріблистого павутиння — розгорнулось місто. Приставали перед освітленими вітринами й дивились.

— Ольго, — потягнула за рукав Меланія: — дивись, який гарний шовк, а барви... вони мерехтять. —

Але Ольга: — Він може і гарний, але крихітку заяркий. Приглянеться краще. —

Зідхнула Меланія: — Та, воно, може й правда, а все ж таки гарний. Купила б собі... —

— І навіщо він тобі, подумай тільки! —

— А, хай навіть нічого з нього не пошию, хай полежить у хаті, принаймні часами полюбуюсь ним, — не здавалась Меланія. Вона властиво завжди поступалась Ользі і, мабуть, не добавувала цього ніколи, та ще й любила Ольгу. Але тепер, таки не схотіла...

Та й Ольга сьогодні тільки здигнула раменами і погодилася. — А хай там, під демо і купиш цей шовк. Може і твоя правда і так треба було нам давно, а не надто надусім розмірковувати і важити кожне слово. Воно тоді мабуть легше і частіше радість... —

Вступили ще на декілька хвилин напитися чаю і поїсти солодке. Це також, щоб не тільки розігрітись, але й щоб небуденно було.

Засиділись довго. Відокремлені, але не самотні, хотіли присутності інших і не поверталися додому. При деяких столиках сиділи люди. З радіоприймача розкочувались коляди...

Враз у вікна гостро, іржаво відкрились сирени, промчались пожежні авта.

Затривожилася Меланія: — Чому якраз на Різдво комусь горе... —

— Воно, напевно, не само із себе, хтось неуважливий був... — докірливо Ольга.

А там, уже поволі верталися з міста і Меланія почала: — А знаєш, на весну... —

— На весну, що, Меланіє? —

— Посадимо біля яблуні квіток, а може б так інших, а якби так півоній? —

— Півонії ми вже садили кілька років тому і, хіба не пригадуеш, не вдалось нам і пов'янули. Я думаю, краще трояндovий кущик... —

— Пов'янули, так треба спробувати знов, а трояндovий кущик можна б в іншому кутку. Півонії ж гарні, у густих гарячих барвах — не здавалася вдруге Меланія.

Ольга підвела вгору свої високі, темні брови, вони ще й росли піднесеною дугою: — Хай тобі, Меласю, буде. Хай тільки виростуть, але ж цього року ще й стіл поставити треба, і лавочки. —

— Так, лавочки, і стежки висипати новим, дрібним шутром. — .

— А там і виноград заведемо аж вгору, хай літом китицями й сочистими гронами входить, а осінню горить аж у морози... —

Бриніла розмова у снігу, танув від їхніх слів холод і світили ясніше зорі.

Знечев'я щось обидві собі пригадали, Ольга тісніше взяла Меланію під руку і вже мовчки вертались додому.

Близько своєї вулиці побачили, як повз них пройшов великий гурт людей, вони про щось говорили, але важко було розібратись. Їм обидвом стало лячно, що вони так окремо, далеко від людей, і наче почули якусь провину за собою... Пішли швидше і раптом пристанули: — Меланіє, чи мені эдається — воно, як дим, чи пригар... —

На снігу відгорілими, порваними стрічками третмітів попілець. Глянули, і очі у них ясні почуттям однієї думки й здавалось, що замість душі — прозора порожнеча...

Повз них пройшло ще декілька людей, стурбованих і втомлених.

Меланія вже ледве йшла і Ольга провадила її за руку. На їхній вулиці бракувало кілька хат, а на місці їхнього дому — вигоріла земля, на ній поскладана майже уся їхня мебель і клунки.

До них підійшов сусід із невеликим хлопчиком. Хлопець залишив триматися батька, підбіг до них і кликнув: — А у вас сьогодні пожежа була! — І захоплений, що перший приніс таку новину, вмовк.

Сусід трохи з докором: — Вас не було... От так і кілька домів пішло, заки сьогодні докликались пожежної сторожі. Це діти бавились різдвяними вогнями... Але ми вам майже усі речі вирятували, добре, що не замкнули хати. Навіть якийсь чудак ялинку вам із вогню підхопив і от, бачите, стоїть... —

А Ольга: — Я ж казала тобі, Меланіє, що на Різдво не треба замикати... —

Люди вже зовсім порозходились, наприкінці ще і їх

кликали за собою. Вони відмовились, мовляв, ще на все хочутъ передивитись. Але не ходили нічого переглядати, посідали на клунках і задумалися. Чомусь навіть нічого не було жаль і не лячно, тільки дивно.

Молодша журилась: – А що ми тепер? І квіти збирались садити, і лавочки ставити... – Жалісливо скривилася. А нишком: – Це певно із-за того, що пробувала у свято суперечити Ользі... –

Старша мовчала якийсь час, а там, мабуть, щось у ній перерішилось і наче зовсім легко стало: – А нам хіба що? Речі майже усі залишились, а хатина ота – кому потрібна? Ти тільки пригадай собі: аж до втоми стільки років щоднини верталися тією самою дорогою і відмикали двері, а які вони преважкі були. Ти ж сама нарікала, що від них тебе спина болить. Та й завжди зависоко уверх було виходити. А глянь, огорожа яка, вже віддавна похилилась зовсім. І усе ті самі квіти, ті самі люди... І ми самотньо – тільки вдвійку живучі – за рідних забули. А так, поїдемо звідсіля кудись з отого містечка.

– Поїдемо, я вже давно хотіла – уже радісніше Меланія.

– Поїдемо туди, де інші міста, ми ще їх не бачили... –
– Так, ми їх не бачили. І туди, де інші квіти, Ольго? –
– Так, туди, де інші квіти і трави... –
– І зустрінемо інше небо? –
– Так, і зустрінемо інших людей... –
– І може ще трохи радости – й склонила Меланія голову Ользі на рам'я.

Сестрині руки клалися тісно біля себе, обличчя рожевіли, вирівнювались й вбиралися у невідому ніжність. Їм здавалось – хтось сполоскав сніг, розгорнув його і,

на пахучій вологій землі в різдвяну пору, родилися квіти...

Світало...

Iрвінгтон, 3 грудня 1967 р.

Я ЗНОВУ НА УКРАЇНІ

Іду в осінь...

Праворуч від мене горить деревце прабогом сонця й гнеться танком чорівної гульвіси. Засиджуясь біля нього, аж темінь спирається на мої долоні. Близь мене розкривається небо і в паюші материнки клоняться зорі. Птахом пролітає листок, у ньому холод вечора. Лякаюся, що він знову зупиниться біля мене і студеними долонями погасить зорі... Тому йду в хату.

В мене на столику підіймає крила орел: Його різьбили чиєсь руки в Україні й післи він через море. Чиєсь руки, що прагнули свободного лету... Поруч дерев'яної різьби — пісковий годинник: злітають зерна піску, час в'яже вузол за вузлом і немає йому краю. Невпинно летить він у вічність, у чиєсь тихе, безпомічне останнє зідхання. Хочу придергати його, завернути, але він гнучко і пливко пропливає в'юном і висовується з рук. Мені досадно. Беру пісковий годинник і легко кладу на вікно, поза завіску. Й хоча далі сипляться зерна піску, принаймні цього не бачу... Підхожу до годинника і зупиняю його на шостій вечора. Прогулюється рік-за-роком: час покірно відступає. Вибираюся знову вперше зустрінути Людмилу, мою двоюрідну сестру.

На вікні вмощується спогад і в світлі місяця летить до мене ясними спіралями із незвичайною швидкістю...

*
* *

І там я. У білій хустині, як у лебединих крилах... Гостро і твердо черкається стежки місяць і там вже гойдається довго, довго. У нових чоботях полями пробігає мороз... I якби удвоє хтось розломлює срібну підкову – увечорі дзвенить, продзвонює холод.

Хоча сильно ступаю по землі, сніг не чіпляється взуття, надто вже споєний з землею, зсувається з ніг.

Пробігаю почерез кладку на річці і раптом зупиняюся. Чого ж було бігти кладкою, усе і так у льоду. А річка – білявим дівчам, тут ледь усміхається, а там вже холодом лякає зустрічних... При самому березі сніжок притрусив чиєсь сліди. Завертаюся ще раз на берег, з розгомом пролітаю льодом, легковажно виминаючи кладку. А тоді вже йду в село й питаю за Людмилою. Кажуть, недалеко.

Підходжу і стукаю. Назустріч дівчина з ліхтариком. Вона і в хату не просить і дверей не зачиняє передо мною. Стоїть і пильно дивиться. Перед відблиском її сірих очей здригається. Вона така як я, тільки у неї чорнява коса, в мене коротко підстрижене волосся і я ніяково його справляю. Вона тільки менша від мене; мені здається, це я у дзеркалі. Дивлюсь у вікна, але вони одним льодом, ще й сипнув у них сніжний пух.

Дівчина злегенька усміхається і каже: – Ви будете із-за морів, моя двоюрідна сестра Ліна. – А потім, уже зовсім тихіше, додає: – У нас тільки бабуся, зійшлися ми обоє, як батьки померли. – I слова важніють, йдуть до мене спілим колосом... А тоді злегенька підноситься її чоло і вона уся усміхом: – Мені переказували, що ви сьо-

годні приїдете, хоча листа ще жодного не дістала від вас, а знала... шкода тільки, що братік мій не дома, він у школах... —

Потім стає навшпиньки, простується і говорить: — А я — Людмила. —

З огорожі підіймається сніг і падає помежи нас. Забігає холод. І в місяці кучерявими тінями садок...

І тоді слово гостинним яблуком котиться біля мене в сніг: — Заходьте! — А очі її все ж на мені: — Яка у вас гарна хустина, уся біленька, і хутерко лебединим пухом! —

— Можна? — простягає обережно руку, торкається хустини, як святощів яких... А потім котиться слюза: — І в мене колись така була — і винувато кутається у свою, сіреньку.

— Людмило! — горну її до себе.

Вона: — А ви ще й по-рідному говорите, не забули...

— Й уся радіє.

Злегка відвертається: — Хіба, що ж... —

— Кажуть, що там... —

— Не усі — тихо й покірно падуть слова, наче притрушені важким снігом.

Ще раз ніжно просуваються її пальці по моїй хустині, а очі мерехтять.

Йдемо в хату поволі й вроčисто, начебто з собою вносили якесь незвичайне свято. В моїй долоні, уся її...

Сідаю, Людмила хвилину порається біля печі, а тоді приносить і подає свіже нагріте молоко й намазані маслом хлібини, розстелює біленьку скатерть, розведену полтавськими дрібними рожечками, а кожна пелюстка — легенька дівоча химера... На одній тарілочці мед, на другій — кісточки цукру. Людмила бачить, що я дивлюся на цукор і винувато усміхається: — Це так, щоб солодше було... —

Тоді кудись зникає усміх, і вона каже: – Ще заки ви сюди приїхали, був у нас якийсь чолов'яга, прикидався, що він отак собі зайшов до мене, щоб розпитати про бабусю й брата. Говорив про різне, а потім, якби від несхочу, удавив у інше: – До вас, Людмило, завтра приїдуть гості, погостіть якслід. Якщо щонебудь забракне, заходьте до нас. Хай знають, що на Україні усього доволі... – Ще й хату припратити наказав, начебто у нас завжди павутинням напростало.

Хліб смачний і його запашність кладеться біля мене моїм дитинством.

Людмила каже: – А батька вже немає. –

Питаю: – Чому якраз він... –

– Хіба ж тільки він, багато тоді... Знайшли його аж поза сусідніми скибами... Скрізь горіли вогні; одні утікали в ліс, інші загибали... Як принесли моєго батька, мати навіть не крикнула, тільки накрила обличчя долонями, як завжди, коли молилася. Від того дня все далі і далі... від нас, якби безупинно шукала батька... ходила поволі по хаті і складала усі речі, начебто вибиралась кудись у мандрівку. І ставала все менша і менша, аж лячно... Ми не плакали, слози закочувались кудись у глибинь і пекли... Одного вечора глянула далеким поглядом крізь вікна, ленінько крикнула і повернула обличчя до нас. А руки, як лілеї, потяглися до мене і уся вона спалахнула дивним усміхом... Тоді ще підійшла ближче, якби пильно придивитися нам хотіла і раптом зір її став зовсім байдужий; вона похитнулася, впала бабуні на руки і швидко погасла, як іскра в смерековому віттю...

Тільки пізніше материні руки не були її... Пригадую, підійшла я близько лави, там вона лежала. Обличчя у неї все ж, як давно, тільки тіні під очима і усміх начебто крих-

кий. Але руки, руки, Ліно! Поміж пальцем і долонею зложилася гостра, виразна складка. І вся рука, немов виліплена з глини, і вже не її... Я перелякалася. Не плакала, тільки крикнула: — Накройте її руки! Вони ж не її, та й матері без них тут уже немає... — Але мене зараз вхопили люди. — Ліно, скажіть, може ви знаєте, чому у матері моєї обличчя було таке як давно, але в руці складка і смерть. Пізніше я ще раз приходила попрощати мою матір, та рук не торкнулася, лякалася їх. Вони ж були чужі... —

В печі прокидаються вогні і летять бистрим, багровим струменем по кімнаті, зав'язуються полум'яними китицями, розприскуються іскряним зливом...

— Які любі ви мені, Ліно!... —

— Людмило, чому ти все мені: ви, я ж не чужа... —

— Якось не звикла ще, але ти наче рідна сестра. —

— Ти завжди так самотньо, Людмило? —

— Хіба, що бабуся... братік у школах, і подруг немає в мене і ширости немає. Діування кудись заділось, втомлені ми усі. І де тут знайти час? А й усе інакше тут тепер. В чоловіків наших пропалилася і твердість і відвага. Часами ще декотрі прорвуться, але їх зараз же задавлять. А так вони, як зрубані дерева: корені сильні, з пня ще відростають гілки, але пружності, ані сили — ніякої. Ще хотіли б рости вгору, хотіли б сильним квітом розквісти... Даремно... —

Гладжу Людмилу по волоссі...

Під вікна надбігає вітер, трусить ними з цілої сили і схлипує снігом. Здригаємося... І наші руки твердо сходяться разом. Ліхтарик — як чиєсь серце слабе і кволе — стає блимати швидко-швидко, а тоді втомлюється, ще раз підіймається і темрява вже ковтає його світло. З печі про-

літають вогні, мовчки дивимось на себе. Людмила усміхається, а тоді голову тихенько клонить мені на ~~рам'я~~^{підголів'я}, і стає розказувати: — Частіше вона дома сама, а ~~часами~~^{часто} ходить бабусі помагати. Ходять по хатах і пошивають людям. Бо й тут ім треба на прожиток і братікові дешо. Хоча, хто знає, що з ним ще буде? Надумав з іншими Шевченкове свято зробити. Але інакше, як досі було, по-своєму... Вже й поезії писали... Аж їх прикликали і допитували і ... чудом відпустили. От, може й не побачуся вже з ним, а як і приде, можливо вже не той... —

Як молодий льон, квітчається розмова у голубі мислі... Та хтось проходить повз хату. Скрипить, колеться сніг, рве на шматки, розсипує слова і вони, злякані, кудись швидко ховаються...

Вмовкаємо. Тільки ще Людмилине слово, шовково і тихо, горњеться біля мене: — Бо брат і батько — це одне... —

Підводимося, прибираємо посуд і стаємо роздягатися. Помагаю Людмилі, вона ж моя молодша сестра... Вона слухається, радіє і усміхається. Складаю її і свій одяг і кладуся спати. Але мені не спиться. З печі надбігають вогні... І в їх перехресних блисках бачу різні обличчя: Людмили, її матері, обличчя моїх близьких знайомих... Надиво, вони всі тут разом...

В печі розсушуються дрова і спалахують іскри. Людмила підводиться і навшпиньки йде до мене, закриваю очі і прикидається сонною, відчуваю її віддих біля моєго обличчя... Людмила цілує мене, не дочуваю, що вона шепоче, і відходить. Поволі відкриваю очі: бачу, як вона іде до лави і легенько, обережно підіймає хустину і горне до обличчя. Тоді підходить до невеличкого дзеркала, кладе мою хустину біля себе на столик і сідає. Хвилину якусь сидить тихо і німо, а потім поволі розчісує коси, дивиться на себе

в дзеркало і сміється ~~якби~~ трохи з жалем. Кімнату про- низує вогонь і очі Людмили беруться іржавими посмерками. Вона підносить хустину до світла вгору і нарешті убирається в неї. І уся тримтить... Біле хустина... Людмила підпирає підборіддя, співає і гойдається:

і губляться слова, як в бездонній студні й приходять на ново...

розвивається пісня стрічкою: голубою, багровою, сніж- нобілою...

пролітає бистрими водами, горить кипучими вогнями, ширяє вихром, наступає, холодить заметіллю...

розсипається білявою свіжістю жасминів...

і віддається — як весною левада — уся сонцю...

А потім тихне і німіє, складає крила і тільки, вже по- шепки, тужить...

Поволі меркнуть світла, дрова допадаються, але в кімнаті ясно, бо надворі місяць і сніг. Людмила скидає хустину і кладеться обличчям до неї. Нерівно здригаються її рамена, а потім уся німіє, втихомирюється, тільки тісно біля хустини горнеться долоня.

Мабуть, аж із над самої річки, надбігає вихор, продирається лютою студінню в хату, а потім замирюється зі своєю долею і відпочиває біля порога.

Дивлюся у вікна, місяць просвічує тонкі пластинки льоду і морбзові квіти живуть і розгортуються... І — якби хтось поклав мені на очі м'яку хутряну шапку — засинау.

Ранком ми знову ~~обійтися~~ разом, але вже не вигорнемо вчорашнього. Слова розсипаються окремо і скupo, втікають, і годі їх позбирати. Не хочу говорити Людмилі, але мені сказали, що сьогодні я швидко мушу покинути село.

Утиші розприскується сніг...

До мене підходить Людмила, бере мене за руки і очі
її кудись відводяться вбік... В мене думкою — яка вона
молода...

Мовчимо, лякаємося слів.

А там вже Людмила починає: — Ліно, я учора згадувала, в мене бабуся, стільки її життя, що зі мною. — І тихнуть її слова, ледве проходять: — Я хотіла б... тільки не смійся, показати хоча б на мить твою хустину, хай подивиться і зрадіє... Звідсіля до неї кілометрів зо п'ять. Нічого, що сніги, хай побачить... —

Не хочу їй сказати, що, як повернеться, мене вже не застане. Тільки кажу: — Бери хустину, я позичу. І не біжи, побачимося незабаром... —

І жаль такий, здається, на шибках шелестить і то-ненько тріскає лід...

Швидко напинає Людмила мою хустину, відчиняє двері і... вже з вітром бореться її слова: — Я швидко повернусь, ще й бабусю приведу... —

І біжить Людмила вогником по стежці, розбігається перед нею сніг, вона ще раз оглядається і кивас мені рукою. Пильно дивлюся на неї, ладна забрати її до себе і пригорнути.

На столі її сіра хустина, закутуюся і йду. В щоки вдаряє мороз, у долоні сиплеється сніг, вітер прислонює гілкою очі і відвертається від морозу. Думаю: — Шо ми — там за морями — відірвані, самі, частинка їхня... —

Під кущиками мороз креще вогні і виливається синявою у сніг...

*

* * *

Я знов у своїй кімнаті, час жорстоко пожартував зі мною, послухався, відгорнув передо мною давнє і... ві-

дійшов. Але, хіба ж я цього сама не хотіла? Беру знов з-поза завіски пісковий годинник і думаю: Хіба не однаково, хай бачу, як завжди наново пересипаються зерна.

*
* * *

Переписуюся з Людмилою. Довго вона мені не хотіла подарувати, що я відійшла не сказавши їй нічого...

Нещодавно я дістала знову листа від неї. Пише: — Хустину твою ніяково носити. Вона у нас одинока і безцінна. Тепер — за материним портретом — лебединим крилом. Часами до мене приходять жінки, глянуть на неї і їхні обличчя рожевіють. Навіть не торкаються хустини, дивуються і шепочуть: яка ж вона біла... А тоді одна-за-одною мовчи виходять, але в очах уже жаринка надії. Часами ще котрась, змахнувши слізозу, обернеться і скаже: — Спасибі вам за радість із-за далеких морів. — Уклоняться та й підуть...

Де тепер братік мій живе, не знаю. Тільки часами вірша перешле і бачу, він більший за батька... —

Не можу побачити Людмили, але відчуваю, як зовсім поруч — вона. Це так, якби ми тільки розійшлися у дві різні кімнати. Але ми завжди — рідня... І ніхто не зможе вже цього збороти: ні час, ні простір, ані... люди.

Ірвінгтон, 29 листопада 1966 р.

ЗЕМЛЯКАМ ПОТОЙБІЧ

У кругозорі світу — тисячі заблуканих існувань і тільки пригорща свободних жить...

Цього року Григорій ще дужче постарівся; очі затратили гострий блиск і втомлено, осінньо снувалися хмарами, а голос помітно втихав і клався обрубаним квітом... Й думки не йшли вже буйно одна-за-одною, а часами й зовсім зупинялись і він шукав за початком мислі та докоряв собі: — Старієшся, Григорію — і сивими перснями на мислях пліснъ од довговічного буття...

У нього було надзвичай ніжне серце і надщерблені мозолями долоні... Уесь у праці — тим, що поза морями, рідні свої. Та хіба це зайвий труд?.. Крихіточку часу надломлював для себе: плекав сад, намощував у землю квіти і кожна дощечка у хаті пригадувала Григорієві руки. Усе ним надбане клалось мрією; вірив, що звідтіля, як у дзеркалі, побачить за все те приязнь і усміх. Коло книг ніколи надто не заходився; може, якби ще в заранні, або якби не він, а інші мусіли б піклуватися про нього, а так... Книжки втомлювали його і завжди шарпали неспокоєм. У них котилися далекі йому й недосяжні світи і запізно було їх уже вловити. Ця неосяжність приводила його до терпких страждань і він здебільша відмовлявся від читання. Виходив у сад, торкався землі і казав: — Ми з тобою — правдива рідня. —

З України виїхав ще перед війною, щоб тут наймитися іншим у замін добробуту. А потім, по війні, переказали знайомі, що жінка його захворіла і померла, а Ляриса — його дочка — кудись пропала. Ходив усюди, прохав, щоб добитися дозволу поїхати — даремно. Аж згодом, через кілька літ, довідався, що Ляриса на засланню, маєтися таки через нього.

І кожний день згоряв, в'янув і розсипався попільцем...

Як часто кликали його друзі за собою: — Григорію, який же ти чудак, хоча б на одну чарку... —

Часами йшов, але частіше відмовлявся, замикав двері, заходив у кімнати, говорив сам із собою потихенько і ростив мрії... І це не із-за цього, щоб не хотів людей. Самотнім близче було йому до Ляриси.

І раптом відкрила вікна вістка: він кілька разів прочитував її, але ні кому не розгортав своєї радости, боявся, що розкрите зразу розіб'ється і пропаде. Тільки своїй сестрі сказав: — Знаєш, Ольго, незабаром моя Ляриса тут буде. —

І відтоді вони обидвое приготовлялися до приїзду. Тільки Ольга спокійно, без жодної особливої палкості; за всі роки кудись заподілася її давня дівоча стихійна ніжність і м'якість, вона помогала, бо так її колись учили і вона інакше не могла. Казали, що за усе добро учинене тут, вічність зразу в її долоні покладе щастя. А зрештою, у неї вже не було такої довіри до інших, як у Григорія. Колись у неї був чоловік, але кудись виїхав, не сказавши їй нічого і, мабуть, не подумав, що, властиво, треба повернутися. Самотня тепер, гостра і сурова для себе, вимагала цього самого від Григорія і глузувала з його легковірності та розсипаних мрій. Виглядало, що у неї жодних почуттів до Григорія. Вона сама їх не вгадала б...

А Григорій накуповував усяких дрібничок, прибирав у кімнатах усе чимось новим, навіть сам лагодив усяке варення, накладав у слоїки і складав їх рядком. І запитував Ольгу: – Як, думаєш, смакуватимуть Лярисі? –

Ольга тільки здигала раменами: – Чи не надто, ти, Григорію... –

А він: – Лярисі не надто... –

Хоча невчений, поволі перечитував книжки, щоб надоспіти за Лярисою і знайти її у цьому просторому світі. Але старий вже був і втомлений усім, не вспівав, думки його розбігались і він засипав, або важко задумувався...

На горбку поза хатою росли дві тополі, одна вища, важлива літами, друга – відкривалась молодим листом; іздалеку поміж ними видніла невелика прогалина, вона надзвичай чітко відкроювалась їхню віддалу шматочком синявої вдумчivости.

І прийшов день, як чотири сонця. Стрункий, русовійний, на крилах у нього – вітер, у пригорщі – розсипані роси. Біля конвалії голубіла ще тінь, але й вона вже покірно відходила. Хтось із небес кинув золотим рatiщем: кущі стрепенулись і проясніли.

Григорій ходив стежинками, висипаними дрібненькими каменями, виглядав поза огорожу, знову вертався, входив у кімнати і глядів почерез вікна. Невеликі хмарини відходили, а гори росли...

Чекав на Лярису вперто і довго й вона прийшла, разом із Ольгою. У Ольги поверх волосся по-давньому пов'язана хустина, якби зумисне, а так завжди вона вже носила капелюх і завивала волосся. Тепер у неї вони гладеньке і наперекір її суворим звичаям в очах відкрива- незвичайність зустрічі.

Григорій хотів швидко відійти від порога, але не міг...

Йому — Ляриса уся у ясних кучерях, ціле обличчя якби дитяче і налякане, але очі і уста інакші, вбрані у втому, твердістю вигиналися у світ. Шукав усмішки привітання... Йому увесь час здавалось, що в Ляриси — як у янголів на ялинці — мусять бути крила і вона, тільки його побачить, усього обгорне, а він у покорі прийме любов.

Тоді Григорій пішов і усі якраз зійшлися біля клюмби його високих гордих канн. Канни виросли завбільшки Ляриси, кожний квіт зокрема підіймався на високому стеблі навшпиньки і багровою щокою намагався торкнутися неба. Посеред них зупинилася Ляриса і в зелених стеблах — ясним полум'ям струї її волосся: — А у вас канни такі самі як у нас, на Україні. У нас ще й агави були, вони довговічні; цвітуть тільки раз і помірають. Якраз перед моїм виїздом одній із них народився квіт і, заки я ще покинула дім, вона загинула. І кожна пелюстка так і не хотіла відорватись від моєї долоні, гейби із жалю... — А потім Ляриса глянула на канни, тоді на батька, перехопила холодний погляд Ольги і зрозуміла, що повинна привітатись. Вона ще малою бачила батька і він тепер — їй чужа людина, якій треба сказати слово. Хотіла його обійняти, заговорити і їхні очі зустрінулися, як човни біля пристані, але уста німіли...

Тоді якось підійшов Григорій: — Ми майже не знаємось, Лярисо, але перед нами час... — І пригорнув. Крізь пасмо її волосся побачив сіроzielенясті очі і сказав: — Ти, як Ганна, твоя мати. —

Ці слова розворушили кам'яну заставу. Перша обізвалась Ольга: — Бачу, що тебе, Лярисо, ця дорога перевтомила, а воно і не довго літаком. —

— Не довго, тітко Ольго, але дивно якось... І якби не сон, і якби не дійсність... —

Ольга підняла Ляриси багаж, взяла її за руку і звер-

нулася до Григорія: — Може б ми так краще перше в хату пішли, а тоді будемо розводити всякі інші речі. —

Зразу зайшли в Лярисину кімнату. Вона, навіть не розглянувшись добре, підійшла до вікон, розкрила їх широко і сказала: — Тут немов віддихати важко. — А тоді глянула на ясну новісеньку мебель, на затишний килимок перед ліжком, на завіски у тонкий маніжний гапт й усміхнулася: — Це усе мені, батьку? —

— Подобається? —

— Ще б не подобалось... — Потиху, про себе, шепнула Ольга. Ляриса мабуть не дочула, Григорій на мить зніяковів, а тоді докірливо подивився на Ольгу.

Ольга розкладала баґаж, а Ляриса помогала наміщувати речі, а потім, не закінчивши, сіла. — Вибачте, я таки втомлена, може хвилину... —

Григорій заметувився: — Ми вже підемо, Лярисо. Стільки літ чекали і натішитися тобою нам мало. —

Ольга і не чекала його слів і зразу пішла, а Григорій за нею, тихенько замкнув двері, либонь хтось спить.

Раптом почули за собою швидкі, дрібні кроки: — Ще насиджуся сама доволі. — А справді, Ляриса була б залишилася найрадше таки у своїй кімнаті, але її очі скопили вже майже поза дверима його похилені плечі й велике почування вини підказало їй вийти за ним. Він — канни у вітря; і гордий, але бильця їхні не вічні...

Вони проходили кімнати, одна-за-одною; усе у рясних шовках, багатобарвистих килимах, усюди безліч фігуринок, але образів майже ніяких.

— Це все чекало на тебе багато літ. —

— А книжок у тебе немає, батьку? —

Григорій зніяковів, показав на поличках кілька книжок і вибачався: — Ще не купляв, не було кому, я ж сам

не багато читаю, а ти підеш і вибереш. А тут трохи маєш. —

І якби в її руках — крижинка льоду. — Це всі?.. — Усе ж у неї дома, хоча тісненька хата, проста й убога мебель, але поличка вся ущерть — книжками. Тільки нічого про це уже не згадувала, а сказала: — Нічого, що багато книжок ще немає, підемо разом і купимо. Може й ти читати-меш. —

А потім взяла його за руку, якби щось нагадала: — Підемо, там тітка чекає. —

Зайшли у їdalню. На столі: кришталі прозорими сніжками, срібло і скатерть проклалися ясним привітанням. По блискучій, люстряній долівці проходжався добробут.

На одній шибці, в кутку, фантазія розсипаного павутиння — сонце.

У напіввідкрите вікно залетів птах і залякано й розгублено загойдався над кришталами — кудою йому вийти. Ляриса скопила його у дві долоні, а там і серце здається зупинилось у її руках... Зідхнула і випустила птаха. Сиренький, а на грудях багра.

Тоді вже сіли. На стіл підносила Ольга усіяких запіканок, доброї їжі, Григорій накладав солодощів, хотів підливати вин, але Ляриса відмовилась: — Другий раз вил'ю, сьогодні хай буде без вина. — І усміхнулась: — Пам'ятатиму більше... —

Хотіла помогти Ользі, але та відмовилась: — Ти у нас сьогодні гостя велика. — І Ляриса не намагалася вже більше уставати.

І не Ляриса оповідала, а Григорій. Спершу про свої перші трудні роки поселення, кріпку й гірку працю, про вороже наставлення інших до усіх тих, що першими сюди

з України приїхали; показував невеликий шрам на обличчі: — А це від каменя, що один мені наніс, поцілив, але камінь тільки злегенька черкнув і сковзнувся. А цей чоловік ще й насміявся, що ніхто за таким, як я, не постоїть... Спочатку ми були ніщо. —

— А тепер? — Поспітала Ляриса. — Скажи, шанують вас? —

— Думаю, що більше. У нас усіх уже назбиралось майно, сотні пішли у школи і видряпалися угору й ніхто вже не може настравити так, як тоді мене малим камінцем. —

Ляриса призадумалась: — Може і так, батьку. Не знаю ще. А все ж таки, тут не рідна вам земля і господарями ніколи не будете. — Сказала і швидко вмовкла, бува затривожилася своїми словами. І вужиком малим переплігнула ненависть й твердою підковою зложилися уста.

Так і залишилася вона у Григорієвій хаті, не могла її якось своїм домом назвати. Поволі і скучно йшли їй дні. Увесь майже день усі на праці, разом хіба увечорі, або у свята, а свят обмаль. Навіть отого давнього неспокою їй бракувало, хоча тоді й ночами не спала, але те все гостре і жорстоке відкривало у ній жадобу життя. Було за що боротись... А тут вона затихала, байдужніла, давилася багатством. Але сльозою не кинула.

А у вечорі вони сходилися і говорили.

Ген поза вікнами ніч розкидалась чорними списами, запалювалась зорями і декому дарувала затишок і приязнь.

Ляриса намагалася зрозуміти, пізнати новий їй світ.

— Батьку, у вас мови нашої ледь... ледь... —

— Усе ж тепер її більше, як давно. Спочатку ми у праці губилися, часу не вистачало і дітей не вчили. По війні

приїхали сюди молодші і деякі держаться твердо. —

— Держаться, кажеш, скільки їх? Але й це уже тління попелів. А там ми молодь підучували, як розпинати крила, поміч мала прийти від вас. — І задумувалась.

А тоді докинула: — Тут я увесь час шукаю за людьми, хотіла б пізнати їх і жити з ними. Але одні мене обожують, засипують квітами і подарунками, але й співчувають — і це вже не приязнь, а в других довіри немає: якщо вона повернеться буде, хтозна, що розкаже там від нас на Україні. —

— Лярисо, побудеш і не судитимеш так. Люди скрізь однакові. —

— Кажеш, однакові, що ти про них можеш знати, як завжди сам, навіть засміятися не маєш з ким і радости ділити. І навіщо оті гроши! Справді, у праці загубив себе! —

— Для вас, Лярисо. —

— Знаю, цілі літа ти піклувався нами. —

— Я не тільки піклувався вами, я вами жив, тому й тепер сам; ви — хоча іздалеку — мені вистачали... —

— Ми цього від тебе не хотіли. А ти й гордієш усім цим надбанним добром, але, прости, мені оте багатство — каменем. —

Хилився Григорій на руки, але усе ж усміхався. Не вірив, щоб хтось, попробувавши достатків, відвернувся від них.

І далі приносив їй дорогоцінні шовки, мережі, і клав перед нею. Ляриса легко торкалася їх, дивувалася, очі бралися захватом, але серце студилося і не хотіло...

Вона бігла, відкривала вікно в кімнаті, а Григорій питав: — Подобається тобі тут? — і схиливши крізь вікно підносив їй рясну китицю винограду.

Але вона вже бігла до іншого вікна і питала: — Скажи мені, кудою ближче України? —

— Лярисо — хмурився Григорій — ще пойдеш. —

— Поїду туди, де солов'ї. —

— Але там страждання і убогість і неправда... А тут, я стільки літ чекав на тебе. —

І тоді Ляриса шукала хоча б одну пригорщу тіснішого порозуміння, одну парость приязні. Але перед нею стояла чужа людина й усі ці літа їхнього відокремлення, літа перебування у зовсім інших світах позбавили її батька. Вона обходилася увесь час без нього, у неї вже по-іншому плили думки...

Григорій ще раз пробував: — Я тобі усе передам і в тебе журби вже ніякої не буде. А так, хіба, кому? —

— Мені нічого не треба, батьку. — А потім таки Лярисі ставало його жаль, слова гострі таяли і порозисипувані шматочки любові вона прикладала до його роз'ятрених ран і він потішався, що воно таки зміниться.

Але воно не мінялось. Часами у її очах жевріли, причалювали наче б то далекі судна і тоді виразно Григорій бачив, що вона не тут. Тоді майже не торкав іжі, не сходився з Лярисою, мовчав.

Аж згодом раптом проривалась мовчанка і Григорій лютився, скіпав і вже не тільки скаргою, а важкими каменями падали, жбурлялись слова: — Я ж усе ради вас складав, забув, як навіть жити, ночей не досипав. Як був вдруге у вас, мати ще жила і обіцяла: будеш мати Лярису. А ти невдячна. А так забравби від тебе, шматок-за-шматочком, без нічого погоріли б твої мрії. І не треба. Не залишайся. Нічого вже не дам! — і від голоду вміратимеш, коли батька не захотіла. Але уже іди. — Бриніли жили на чолі, очі горіли дивною силою. А Ляриса мовчала, бачила свою і несвою провину...

А на горбку поміж тополями помітно побільшувалась прогалина і синява неба дужче холодніла...

Тільки раз Ляриса наче б знову закинула гостре намисто довкруги Григорія: – Розумію, ти поїхав, у нас було бідно і грошей нізвідкіля... Ти мусів. Але чому пізніше, у розгари війни, багато від нас поїхало, покинули нас напризволяще і рідної землі, якби матері рідної, відреклися. Чи думаєш, кожний з них зараз постраждавши. Навіть я: перебула якось заслання, повернулась із Сибіру, живу, вчу у школах, мене поважають і я свободна. А, навіть, коли й часами приходить отої неспокій, що можуть закінчити мене – це вже моя стихія, мені цього потрібно і без нього немає життя... У нас єдине оте зло, що нічого невідомо... Але ви тут погасаєте... Гарний часами спалах, але й він збивається вашими незгодами. І ще скільки літ залишитеся людьми? А й там треба працювати, хто буде? –

– Лярисо, не всі ми тут такі. Були і люди, що не тільки втікали рятувати себе, але хотіли створити щось дуже і тривке для нас усіх. І вони працюють, покищо не вдалося, але поволі... Жадні кожної вістки від вас, кожного слова... –

Терпкою ожиною падала поміж них мовчанка.

Відчувалося, що знову прийдуть слова і вони приходили ще з більшою силою, докором і злобою; це у Григорія хвилею прокотився відчай: – Я й тобі уже не вірю, надто хвалиш їх. – Сказав і вжахнувся. Сів близько неї, спокірнів і знову благав: – Лярисочко, цей гнів із великого болю, даруй. І коли вона мовчала: – Я так чекав на тебе. – А тоді горнув її руки: – А ти скажи, хто поможе мені вмерти? Хіба ще скільки літ мені... –

– Батьку, чи ти колись над цим думав, що там за

мене ручили, і коли я не повернуся, вони можуть постраждати... —

— Хай буде вже, Лярисо, забудь... —

Тільки раз широко раділа Ляриса і стала вірити. Пойхали вони з батьком і тіткою Ольгою до давньої Лярисині подруги. А там у лісі поміж горами невелика жменя дітей. Усі вони по-рідньому поміж собою говорили, ще й запросили піти з ними на поляну. Підходить Ляриса, дивиться і начудуватись не може. На кожній деревині почіплена карточка, а на ній понаписувані їхніми руками вірші й оповідання різних письменників: і цих звідсіля й усіх з дальніої України. Й образи біля них розведені.

Питається Ляриса у найстаршої: — Це ви про що? —

А дівчинка глянула на інших, усміхнулась: — Це наш “Ліс літератури”. Це, щоб ми не забували і вчились шанувати. —

Рвучко підійшла до них Ляриса і тісно усіх разом пригорнула.

А потім уже, повертаючись домів, сказала: — Як це, батьку, так? Одні нічого, ще й зовсім забувають, а другі... —

— Я ж казав, не усі, Лярисо... —

— Понесу я про них, як пісню, на Україну. —

Часто заходила до Григорія Ольга. Вони готували разом з Лярисою їжу. А так, одинцем у кімнаті, Ляриса тужила і чекала, що швидко таки від'їде. Ольга, заставши її такою журлivoю, дивувалася і похитувала головою. І як тоді Лярисі було жити, чужою поміж чужими... Але усе ж, коли дочекалась дня від'їзду, просила продовження, не могла якось залишити Григорія, жаль його ставало, а він не міг надякуватися. А потім ще покірно вибачався: — Не годен я вспіти за тобою, ти в школах була, вчилася, а я,

як той каменяр, тільки у звичайній праці; нічого не знаю, і тепер чимраз важче щонебудь заучити, книги загрубі... —

І тоді вперше м'яко усміхнулась Ляриса просто — йому. А Григорієві здавалось, наче б то під його мозольними долонями із землі народилась квітка і сонцевидним краєм торкнулась близь його ...

Напередодні від'їзду Григорій склав їй несподіванку. Привів двоє стареньких людей, щойно приїзших з України, лиш кілька місяців вони тут.

Не зчулась Ляриса, як стала подавати їм усякі страви, як давніше Ольга їй, а вони, як два соняшники, похитували головами і усміхались.

Тоді обізвалась старенька жінка: — Лярисо, ти недавно з України, гарна вона, правда? —

— Правда, вона, як вічно живе цілюще джерело... —

А чоловік докинув: — Як ми сюди їхали, проклинали наїзників наших, а тут, як взнали світу, гейби і вони не такі страшні, коли поглянеш, що скрізь по світу діється. А зрештою, вони й не такі тепер сильні, а часами, як увірветься комусь терпеливість і він гукне їм правду, потроху бояться... Раз заарештували наших письменників, а за ними юрба з квітами; чи колись, ще кілька років тому, було б це можливе? —

Григорій слухав, дивувався, заперечити хотів, але мовчав, бо що йому відомо про це? Тільки впівголос: — А таки ще арештують... —

А Ляриса: — І так воно, як ви кажете, що із квітами, але ще не зовсім, як треба. І само не прийде, — як то звичайно наші думають, — і раді б спиратись на чужі плечі. —

Григорій запитав: — До кого ви приїхали? —

Жінка відповіла: — До дітей своїх. Але вони й слухати нас не хочуть, усьому не вірять. Пройшло багато

літ і вони нам менше близькі, як найбільш далекий земляк на Україні. — Зідхнула і схилилась...

Чоловік їй з докором: — Ти вже може і заридаєш. У дітей наших тут уже своє життя, свої навички і нас тут не дуже вже потрібно, а там, якщо впустять, повернемось. Ми вчили нашу молодь боротись, а тепер вони без нас... Та й ми тут — деревина без коріння, а всохнути ще не хочемо. Може там і обрубають нас, та на своїй рідній землі. Застарі ми, щоб тут уже звикати. Знайомі нас чекають там і хату хочуть ставити, бо й вони без нас у печалі... —

— Чого ж ви тоді іхали? — Це Григорій.

— Жаль дітей, а бачимо, ми їм безпotrібні — затремтіли уста, слізина вдарилася об стіл, і вмовкла.

Посиділи вони ще, поговорили, та й стали збиратися додому.

Як вийшли, похилилися — гейби шукали уже землі.

Ольга: — Скажи мені, Лярисо, чому у вас усіх такі втомлені й скрботні обличчя, а замість усміху — журарозкриваєтьсяувічі? —

— Бо кожний день там обіймав нас новим горем і залишили ви нас... —

Григорій: — Як і залишили, Лярисо, то не всі забули. —

— Знаю і те, батьку, багато про те я говорила тут з людьми. І це принесу я на Україну, я їм вірю. Спочатку мені здавалось, що багато з ваших до нас з погордою, що, мовляв, ми нічого не виділи; без хліба, без сала, без товариських навиків, дикиуни і запроданці. А тепер не те, пізнала інших. А ті старенькі, — яке життя їм тут? Боятись їм вже немає чого, бо й вік... Літком в Криму вже двічі бували. А тут мови чужої не знають, вона вже і в голову не йде... Й боротись, батьку, немає за що, і кожний день сірий, один-одному брат... Вже й мені час збігає. —

— Тоді й ти поїдеш, Лярисо. —

— Я тобі казала, і ти вже звик до цього, я не можу інакше... —

Двічі відкладала Ляриса від'їзд, аж вкінці до неї зайшло двох чоловіків.

— Доброго ранку, Лярисо Григорівно. —

— Доброго ранку, вам. Будь ласка, сідайте. —

На ранкових крилах вранішня заморозь не хотіла сонця...

Обидва чоловіки подякували, сіли і чомусь самі не обзвивались, тільки поволі листкували кімнату. Залишили Лярисі слово.

Вона почала і на устах крижинка льоду: — Ви з чим сьогодні до мене? Хтось переказував за мною? —

— Переказував сам старший начальник, щоб ви вже збіралися домів. Воно вже трохи довго. І там призадумуються, чи вас ще приймати, може ви призабули, що це мав бути тимчасовий побут. Хіба вам батьківщини не жаль? —

— І батька жаль і журя за нього. Він старий уже і не знати скільки літ... Звідтіля нікого не позабула, і ручителів своїх... —

— А їхати з вами батько не захоче? —

— Він? — і здригнулася Ляриса. — Задовго батько тут. Навіть усе вже надбане тримається його рук. —

— А там, Лярисо, рідна земля. —

— Рідна, і я поїду. —

— А це? — і показали на два образки Дніпра і Києва.

— Вони від батька. А тепер, щоб і ви щось раз пізнали, розкажу вам: Пригадую, якраз дощ густий пішов, а батько входить у хату і розстібає пальто, а там маленькі два пакетики. Виймає і каже: Це я так лякався, щоб не обмокли. Тобі, щоб близче України ти була. Погладив їх зверхи долонею і передав мені. Тоді я вперше пізнала, хоча мій

батько простенький чоловік і книг багато не читав, але відчування у нього — океан. —

— А Й Шевченко у вас надалі тут? —

— Він також батьковий. —

Вони вже більше нічого не розпитували й не говорили, тільки пригадали кудою голоситись і котрого дня і надто не прощаочись — відійшли. Однакового росту, в однакових куртках і зір їх пострижений водно. Аж Ляриса гірко усміхнулась.

Вони замітили: — Ви, товаришко, щось сказали? —

— Ні, я хотіла щось сказати, але не вам... —

Зараз, тільки вони відійшли, відхилив двері Григорій:

— Приходили уже біси за тобою? Хіба ж вони... —

— Вони такі як я; кажуть їм — вони роблять, у коробочці сірничка... однаковісінько вискладана. Власник відмкне, можна їм віратись звідтіля... —

Григорій вже й слова не кинув. Склав поза спиною руки, вони тремтіли. В очах — кам'яний сон, либо нь ані крихітки болю... .

На хвилину повернувся до вікна, а тоді швидко знову до неї і прошепотів тихо і тривожно, ледь Ляриса вчула:

— А може ти їхня?.. —

Ляриса повела долонею по обличчі, якби від удару, і в неї від образи хотіло вибігти слово також тверде і жорстоке... Але зіп'яла тільки на поруччі руки, вони зблілі; здавалось, близь неї розбилась важка ваза і відламки її протяли крихітку приязні до Григорія... Але це тривало тільки мить, вона зараз відчула затяжність Григорієвого болю і вибігла за ним, — ніде не могла його відшукати. Аж пізніше крізь вікно бачила, як він порався біля қущів, глянув на неї і усміхнувся; вона вибігла і простягнула йому руки і усміх — чебрецевим квітом.

Кілька днів пролетіло швидко, Ольга мостила, що могла, у клунки.

— Та й тобі тут треба, Ольго. —

— Мені? — здивувалася Ольга і злегка торкнулася Лярисиного волосся. — Відколи ти приїхала, я вперше маю усе, що треба. —

Перед вечором на порозі стояв Григорій, підняв руку, либонь хотів придергати ще захід сонця. Його окружали канни горді і високі як він. Казав Лярисі: — Щоб оте сонце і небо і ота хвилина замкнулися у вічність. — Ляриса підійшла ближче і канни її прийняли...

Усю ніч ніхто не спав, — поруч дрижали два життя.

На ранок: спочатку кучеряві сині мряки, аж вітер підняв чоло, вони розірвались і — якби у металевому дзеркалі — розбіглося сонце. Зачинало день і важніло... Несміливо, м'яко й по-юному розціловувало землю, поводі губами задержувалося довше, червоніло і випивало росу.

На порозі, Ляриса біля грудей своїх прип'яла ранок і прикрила долонею. Хотіла задержати його і сонце.

Григорій усе ще докладав до речей: — Це тобі, якби спрага була; а це засушений жмуток конвалій, щоб сказала, що і в нас вони цвітуть; а це фотографії з ліску там, де дітвора списувала вірші... Щоб там почули, що не всі діти їм чужі... —

Підійшов до неї, стягнув зі стіни два образки і простягнув їй, оцей з Дніпром і менший — з Києвом.

— Ні... Не візьму — і в Лярисиних очах — на зорях світання. — Швидко приїду знов до них. —

— Чекатиму — усміхнувся Григорій, але не вірив. Відчув, як в цю мить близь нього пройшлася вічність.

Лярису не відпровадив на летовище. Прощалися і, замість ранку, розквітався вечір...

А потім відійшов до хати і наново завішував образки, коли це ще раз завернулася Ольга: — Таки не йдеш? —

— І ти жалуєш мене, Ольго. Не йду. —

— Образків не дав? Ляриса не схотіла? —

— Не захотіла... —

— Ти таки надто добрий для неї. —

— Ти, Ольго, не зрозуміла — це вона добра. —

— А ти знову сам — сказала Ольга, здигнула раменами і пішла за Лярисою.

Григорій засунув завіски у Лярисиній кімнаті, прібрав деякі речі і вийшов стежкою аж до хвіртки; Ляриси і Ольги вже не було видно. Він зінав, що ніколи назавжди не залишиться тут Ляриса, але вірив, що вона ще прийде. Рідня сильніша за всякі навички, гнів і любов.

Надійшов гурт його давніх приятелів. Він сьогодні без слова підступив, звітався і пішов з ними; вони прийняли його.

Ірвінгтон, 30 вересня 1967 р.

ГНАТ МИХАЙЛІВ

Стягає віжки вітер...

Срібними струнами напинається дощ і бринить... Каштанові дерева пересипаються яскравобілим квітом і краплинами дощу.

*

Від учора єдина мисль займає мене ущерть: сьогодні з України приїздить мій давній друг Гнат Михайлів. Він з тієї країни, звідкіля ми уже давно відірвались і кожне слово звідтам – дорогоцінність, і кожне слово звідтам – крихітка надії... Вістку про нього передаю близьким знайомим і усі з нетерпінням вичікуємо. Конечно хочу уявити собі, який він тепер, але забагато літ і воно не виходить.

Вчора я біля телефону весь час; дзвонив на летовище, розпитував, упевнювався. Казали: виїздить з Москви почерез Амстердам, а там до Нью Йорку; повинен тут бути в четвертій.

Виймаю папіроску, запалую і заводжу кімнату димом. І досі не знаю, що більш звабливе – полумінь, чи дим. Воно дивно в'яжеться разом і, хоча безглузде, стає глибокою і нерозумною звичкою. У мене безліч недокурків, вони – як докір – і я швидко зісуваю їх із попільнички. Щоб так із ними забрався і навик...

А там, поза вікном, у дощі дерева і небо кудись аж поза хмарами. А я хотіб би, щоб усе розцвіло швидко й пристрасно, щоб усе зайнялося п'янким ароматом, щоб розжеврілися барви в полумінний буревій...

Тимчасом сумерковою синню родиться бузок і хоче увійти до мене смутком, а я подаю йому радість і лілові тіні напуваються теплом.

І напружено, твердо кличу життя...

Ралтом відчуваю, що аж надто мені цього диму і відчиняю вікна. Почекез дорогу переходить мій сусід. Вибігаю з хати і нашвидку вітаюся з ним.

Він запитує: — Приїхав уже Гнат? —

— Ні, ще кілька годин, якраз вибираюся. —

Кілька хвилин жодного слова, а тоді він каже: — І в мене колись був друг і якось розійшися; нарізно ми стали думати, а тоді й ворогувати. А тепер він наче мене не бачить. Інколи зустрінемось; він повертається до мене спиною, це за те, що я йому правду казав... А тепер за якихось людей зачепився і каже: — Вони єдині праві, а коли ти не хочеш з ними, нам уже не подорожі. — І так усе закінчилось через те, що у нас тепер багато груп потворилось і одна-одній — лихий неприятель... —

Траву розгортают дрібненькі струмені води і сплювають хідником. В калюжу дивиться вітер і морщить брови...

Стоймо обидва нерішучо. У нього зовсім мокре пальто. Вже довше не придержує його й прощаюся.

На відхіднім він кидає: — Спасибі, що сповістили про приїзд Гната, як дозволите, прийду привітати його. Може ще в ньому відживемо... А сьогодні, чому вам тільки обідом бути? Заходьте до нас, либонь краще, як багато людей. Не забудьте, що це по роках сам ваш початок і часами дуже важко... —

Дякую і йду. Не зовсім вірю, що мій сусід відвідає мене, він тепер осторонь усіх, але сьогодні він зі мною придержал мою радість.

Захожу до себе знов у хату. Накриваю стіл, щоб усе було готове... І, як не дивно, всюди дощ, а в мене сонце...

Нараз пригадую, що в мене ще з давніх-давен альбом. Перелистковую його і знаходжу фотографію – це колись ми з Гнатом; у нас темносині шкільні костюми, рівно кумедно зложені руки, але очі бунтуються, летять кудись у просторінь... Помежи нами моя сестра: ясним вихорем волосся спіймане у стрічку.

Ховаю фотографію; віднесу Гнатові, хай пригадає, як він тоді просив сестру: – Віро, подаруй мені стрічку! – А вона йому: – Братові, як захоче, дам; він рідний мені і більший за тебе, а ти вирости мусиш... –

І чому тоді так швидко прокотилася юнь?..

Ще заким зовсім вийти, в городі люмлю бузкову гілку і ховаю. Це був Вірин звичай наломлювати бузкові квіти і дарувати їх по-рівному, Гнатові й мені. Тільки, що Віри вже немає, а бузкові гілки наростають усе наново...

Тоді вже йду. Поміж дрібні колючки дощу вплітаються і радість і неспокій. І моя мандрівка якби у вічність – безконечно довга і непевна.

Вкінці я близько летовища. Низько надо мною літак; летить і зникає – як пройдений час. Іду чимраз повільніше, а навіть на хвилину зупиняюсь. Радість кудись-то задівається, майже погасає і настирливо тривожить думка: – А може нам сьогодні таки краще не бачитись з Гнатом. Скільки років поміж нас... І там рідна земля... І вже земля тут... –

Рветься повітря, вітер женеться з дощем, а в хмарах схрещуються, мерехтять світла й розпалюються зорями.

Один-за-одним приземлюються літаки, а я у вітрі зовсім самотній з крихіткою надії...

Виходжу ще далі, ген верхом будинку і стежу за літаками, але потім таки йду: а що, як надійде Гнат і ніхто його не зустріне? Ця думка так мене лякає, що стаю бігти.

І я вже у великій залі, теплій, нагрітій. Підходжу до високої стіни із грубого скла, і бачу: ідуть люди, групами, по одиці. Напружу зір, добавчуюся у кожному Гната і думаю, а чайже так не змінився... Таки його немає. Підходжу до віконця і розпитую. Кажуть, що літак запізнився на кілька годин. Я неспокійний; мені здається, щось наплутається і не побачу Гната. А може це брехня, може він тут уже був... Розпитуюся у людей, блукаюсь і триვожно надслухую... А тоді купую газету, присідаю на лавочці, але зовсім не читаю. Знаю тільки, що вона в мене напевно є, бо передо мною рядки літер і шорсткий папір держиться рук.

Проходить кілька годин, встаю і знов іду на верх будинку. Над летовищем великі й важкі хмари і зрідка осідають літаки. Хотівби тепер бути велетнем: задавити мряку і сильними руками обережно стягнути літак на землю... Нарешті крізь гучномовець доходять до мене слова, що літак Амстердам-Нью Йорк над'їздить.

Швидко знову підходжу до високої скляної стіни, ледве протискаюся поміж людей і дивлюся вниз. Ще немає нікого. Біля столиків вичікують урядовці. А там, поволі відкриваються двері і входять один-за-одним приїжджі. Стежу за кожним із них і не впізнаю. Проходять хвилини і мені вже лячно, чи бува що не сталося йому, а я й помогти не зможу. Рад би кудись бігти, та внизу ще двері замкнені, а передо мною висока скляна стіна і юрба людей.

Ще дальнє усім перевіряють багаж, але що мені тепер

до тих людей — вони з будь-яких земель, а Гнат з України...

Шукаю, пробігаю поглядом по всіх... Гарячою хвилює сплутані разом із собою неспокій і ледь видна надія. Розстібаю пальто, зовсім забув, тут тепло. Знову розглядаю людей, а серце біжить назустріч...

Нараз повертаюся і бачу Гната: входить, зупиняється, якби далі не хотів... А тоді вже швидко йде і в нього перевіряють багаж. На ньому сріблистосірий дощевик, а в руках нова, із ясної шкіри, валіза, — це від мене дарунок.

Він важчий тепер в раменах, але обличчя майже те саме, тільки багато повніше. Біля уст затаєна, давня, дрібочку лукава усмішка. Єдине, що сильно вражає мене, це його волосся — усе білим сніжком, а в біlosti отій — біль років. Й очі уже поза окулярами й не видно їхньої опалової сині.

Він говорить, а дівчина біля нього перекладає, маєть. Раптом він підводить очі вгору, хвилину задержується на мені, але мене не бачить. Й почерез юрбу з усієї сили хочеться крикнути: — Гнате! —

Але не покидаю свого місця, вичікую...

Гнат уже прощається, подає дівчині й урядникові руку і виходить. Тоді і я, поволі, сходжу вниз.

І знову бачу його. Він тільки на хвилину пристає і щільніше примикає валізу. Назустріч Гнатові йде літня жінка. Вони мовчки обіймаються, вона краечком хустини витирає слізозу й усміхається.

Гнат швидко і заклопотано пробігає очима по юрбі, це таки за мною — і впізнає. Яка довга хвилина, заки я біля нього. І поки обіймити, він питає: — Ти? — І радість і жаль і начебто тривога... А тоді звертається до жінки: — Тітко, це Антін, мій прадавній друг. — І кладе наші руки разом.

Вона ввічливо вітається, але усміх тільки на устах, усе інше в обличчі непорушне. Часами гляне на Гната допитливо, з теплом, а так дивиться байдуже кудись верхи нас. Вправді, я Гнатів друг, але їй – щойно знайомий.

Гнатові очі займаються радістю і багатьма усмішками: – А я думав, що може й не схочеш уже мене бачити. А ти не забув і прийшов... – I знечев'я тихне, малі і плечі його ситскаються у вузьку лінійку.

Беру його руку, майже давлю у своїй, але Гнатова поволі в'яне і очі його кудись неспокійно вбік... I бачу безмежну тривогу в нього.

Треба про щось інше. Нагадую бузкову гілку: – Тобі, Гнате, як від Віри колись... –

Ясним світлом заводиться його обличчя: – Мені майже годі повірити, що ти радієш моїм приїздом. Як добре, хоча на часок, бути людиною. Бути важним... A Віри забути не можна... – I бере гілку від мене.

Ліловими паощами мигтить квіття бузку, у моє серце впивається біль і спогад і помежи нас кладеться Вірина рука.

Виймаю фотографію і подаю йому: – Тут ми ще разом... –

I Гнатове обличчя гейби крилом торкається її.

А тітка збоку жде, а потім каже: – Ви ще говоріть, а я піду, втомлена дуже і спрага в мене. Те все, що ви розказуєте, далеке вже мені, а навчити нас наново не було кому... –

Вона відходить, а ми сідаємо поруч. Гнат починає: – Ще заки поїхати, був на гробі батька і твоїх близьких і там прощання положив пригорщею незабудьок... – Тоді ніяково посміхається, бентежиться: – I жмінку землі тобі звідтіля... А може вже й не треба. –

Потім стиха кидає: — Нікого вже не маю, хіба ті, що в гробах й ті... — і вмовкає. А очі — безбарвні й прозорі, тільки гейби в далині поза ними — біль.

Тоді питаю: — Про кого думаєш? —

Гнат спершу боязко оглядається, а тоді відповідає: — Я й так забагато вже сказав, мовчати треба... — Його обличчя блідне, сіріє, якби стинається і він потиху шепче, ледве ловлю його слова: — Я навіть мовчав, як сина забирали... — Тужавіє, твердне його обличчя, а очі жорстокі й неспокійні зупиняються на юрбі: — Чи знаєш, що мій син на відході сказав: — Горобцям не ховати орлів... — І так залишив мене. І відтоді уся ненависть до таких, як я, у мене тліє. Довго від свого сина не мав жодної вістки, аж за якийсь час осторога шарпнула нами: — Бережіть і ховайте книжки, щоб їх не спалили! — Книжки ми зберігали, але все ж одно часами знаходили їх і палили. Горіли тоді вогні, як ще колись у середньовіччі, в попелища обертали усі наші віковічні надбання. Щоб нашого імені не стало зовсім. Оттак під засуд смерти... —

Тоді його очі близько мене, гострі й допитливі: — А як тут, на вільних землях, чому від вас нічого? Ми й перестали ждати, сподівання усякі відкинули вже давно; хіба на вас, розсварених й розбитих, надіялись? Ваша сила уся, що у паперових війнах. Скажи, як нам самим раду давати... — А потім сумно: — Така вже у нас вдача, зідхнемо, заспіваємо і землю возитимо, як я... —

Здригаюся, слова важко падають помежи нас: — Скажи, чому так багато людей приїхало з України сюди, і знову назад хочуть? —

Покірно, низько хилю голову.

І приходять, якби зовсім іздалеку, його слова: — Багато непотрібних слів розгублюємо по світі: і ти, і я, і

ми усі. – Торкається моєого плеча і, ледве замітно, показує на когось: – Як ти думаєш, отої чолов'яга часом за нами не слідкує? Хоча я й так нічого більше не розкажу. Пам'яті не стає. Навіть те все, що почув, надто не сприймай. Я писав тобі, що тому кілька років хворів тифом, а потім, ще закінчилася війна, якийсь військовий по голові шомполом ударив... –

Обіймаю його: – Тихенько, Гнате, забудь! Тут у нас спокій, і за слова не чіпляють. Я ждав на тебе і вірив, що принесеш свіжу силу. Пригадуєш, як ми прощались з матір'ю моєю, вона нічого, тільки: – Будь такий, як Гнат! –

Але Гнат знову з докором: – Залиши, вони є скрізь і все знають, а я приїхав, хоча б трохи жити. –

Втихомирюю його: – Я ж казав тобі, що тут нікому не цікаво навіть звідкіля ти. От, як ти, тепер. Може й спочатку подивляться який ти, а потім і забудуть. Хіба, що шкодити станеш. –

Таки не можу втихнути, за живе чіпляю: – Скажи, як із Шевченком там? –

– Шевченка боятися стали. Занадто наші пісень йому співають, хоча б навіть ті з Сибіру. Тому потрохи відсушують його і поволі забудуть. От так, потихеньку, не стане його... – I очі скорботно на мене, що кудись хочеться задітись, розтанути...

Людина ще він, але не Гнат...

Нараз, майже сердито, відсуває мене і кожне слово болючою стрілою: – Хіба я безумний, страждати усе на ново. Кому воно потрібне? Там, на Україні, перекидаються на чужу мову, правда, вони там мусять. Але тут, у вас, я чув, ніхто не силує і не карає, а декотрі чваняться, що вже не по-нашому говорять. Бачиться їм, дійдуть швидше до гроша й до слави, а насправді – вони покидьки чужих.

І хіба ж не ростуть вони і там і тут – уже не наші... –
І тихнє як летюча зоря, і блідне як вона.

Тільки шопотом слова: – А може все ж таки зійде-
мося, ви і ми... –

Торкаєшся його: – Забудьмо тепер про все, ходи і від-
починь. –

Але він відсувається від мене і благає: – Не сьогодні
ще. Я маю куди йти, мною не турбуйся. Тут я мушу від
самих початків вчитися жити. –

Хочу придергати його, хоча б на хвилину.

Виходимо. Надворі сріблистою сережкою дощ.

Пробую ще раз говорити: – Пригадуеш, у дома...
Світанок зачіпає сліди наших босих ніг і біжить з нами аж
до річки. А там верби, верби – кучерявим вітерцем, сльо-
зиною води. Поміж комишами вітер долоні вмиває... І ми
там, Гнате, ножиком витинаємо лук; тріпочеться, летить
стріла, розколює голубінь. Хмурються наші брови і ми гейби
уже старіємося, бо думаємо про смерть... Але це тільки
мить. Під берегом незабудьки; біжимо, рвемо їх повними
пригорщами і несемо моїй мамі. І мені навіть не жаль, що
материна рука пригортася лиш тебе. –

Гнат ледве усміхається. В його руках гілка бузку
прив'яла, чахне. Хочеться вхопити Гната якнайдужче за
руки і з усієї сили закричати, що ще не так зло, поборе-
мося разом, і може удастся нам.

Надходить тітка і він звертається до неї: – Підемо! –
і вже не дивиться на мене.

Ще раз підхожу і благально простягаю руку: – Гнате,
окремо ми – ніщо. – Але він відходить.

Нараз чую за собою сильні й швидкі кроки. Поверта-
юся – Гнат. Він уже не такий, як перед хвилиною; обличчя
твердше, в очах зоря надії і ще лишка теміні болю: – Стри-

вай! Я вже лякався, що не дожену тебе, а тепер щасливий, що можу дещо сказати. Перше боявся трохи, тепер скажу, тільки ти ні кому... Недавно, ще в Україні, перед моїм виїздом приходив чоловік і розказував про моєго сина. Він уже тепер у Києві. І таких, як він, уже більше. Вони не забули, тільки небагато ще їх, і треба обережно, щоб у заранні їх не задавили. От, там хотіли пам'ятник якомусь високодержавному мужеві поставити, а молодь вперлася, і таки здобула його Лисенкові. І вірші захалаюні і сатири пишуть і висилають їх сюди; усе те до пізньої ночі, а на сторожі завжди хтось під вікном, чи бува їх не викирють. Народ оті вірші ловить, читає, стільки їхньої радости, що у слові. І книги давні бережуть і молитися разом ходять, щоб Бога не забути. З дня-на-день ростуть такі, як мій син, і очі звернені на кожне ваше слово і ждуть на нього. Не змінились вони, такі, як ми колись; хоча як їх давлять і скільки років. В одному змінились: чутъ обережніші й ні кому з чужих не довіряють. А тепер, таки прощавай, сьогодні особливо мушу відпочати. — Дивиться на зів'ялу гілку бузку і кидає мені: — Як ти думаєш, коли поставити гілку в воду, хіба не розів'ється? Попробуемо. —

Вмовкаємо.

Чоло у вечора старється й ореться морщинами. Помежи нас вбігає ясний жмуток каштанового квіття, летить і розбивається у дощі.

Гнат так тихо й непорушно, майже його немає. А тоді раптом різко повертається до мене і по його обличчі темним крилом біль, а брови хмуряться: — Часто з України висилають сюди людей. Із-за цього суперечки у вас не погасають, палахкотять і спалюють усе, що помежи вами рідне. А хіба ж вам розгадати, чи крутими й неправдивими, чи простими шляхами вони йдуть до вас, як підказує серце... Не відкидайте їх, але й віри глибокої не йміть, вони

вам не докорятимуть, вони знають... Але ще раз благаю: не відкидайте, бо через те на Україні жура, що і там їх нищать, і тут їх не хочете... —

Тітка здивовано дивиться і жде. Хочу Гнатові зараз же відповісти, але він заперечливо махає рукою і гостро й рішучо йде.

Грубими краплинами напухає дощ. У вечірніх світлах на каштанових деревах кладеться слізна ніжність. Пробігає, схлипує тінь... Блідим обличчям до землі повертаються квіти...

Підношу вогку долоню, шукаю вітру. Нічого, — тиша і слізні коралини безустанно й однаковісінько гойдаються, тремтять і тривожать...

І в ніч ідуть мої слова: — Ачей повернеться ще нам Гнат Михайлів? —

Гантер, 6 серпня 1966 р.

МИ І ВОНИ

У моєму городі зацвіли чорнобривці, їх дала мені осінь. Я вдячна квітам, що живуть і нахиляюся близько них ...

Але тепер я вже більше не хочу зіставатися у моєму замкненому кутку, мені хочеться кудись піти; бачити людей, зустрінути чиюсь думку, тому виходжу. Вітер неспокієм закидає мені у рамена осінь. Либо нь вже холоди прийдуть і затишок їржавих сутінків і довші вечори.

Іду швидко, щоб спонукати життя горіти...

Спочатку гайок деревин, кудись біжать кущі, а там вже вулиця і крамниці і в шибках їхніх небо у гострій синяві. Прикладаю долоні до скла і хочеться мені на пальці набрати й почепити оте холодне, голубосяйне намисто. Ралтом підвожу очі й бачу напис: "Бюро подорожів" і зараз внизу оголошення: "Від'їзд корабля у Норвегію двадцятого листопада. За ближчими вказівками голоситься..." Моя рука просовується по кишені пальта і безрадно опускається. З чим же мені їхати, ледве на прожиток вистачить. Ще на хвилину вигортуються передо мною фйорди і запах сріблистих вітрів і їхній свист... Мої мрії у безконечних ланах часу... Насилу відриваюся і відходжу. А все ж, думати можна...

При дорозі два клени, вони щойно підросли, і їхні гілки — руки у дитини... А далі — книгарня. Відчиняю двері,

вривається дзвоник, гомонить і гасне. Дзвоник і сонце завжди єднаються у мене водно: дитинство і радість.

Входжу ближче, назустріч підводиться Павло Ірлевський. Він ще з давніх наших приятелів, з батьком ходив у школу. Вітається і на його устах мерехтить, мережиться така ласкова усмішка, що раптом все кругом у ясній барві.

Павло Ірлевський уже старенький і, заки йому вийти по книжки — якраз вони на горішніх полицях — пристає кілька разів, а то й зовсім зупиняється, але не хоче, щоб йому допомогти.

Виймає кілька книжок і дає мені: — Ці Андрії віднеси, хай читає. Там, може, віднайде потроху і себе. Яка вона тепер, усе ще химерна? Коли згадаєш кілька років тому, Андрія — уся ніжність, а тепер вийшла дивовиж; з тепла народився лід і гостро, безпощадно ранить усіх. Добра була і майже покірна, і тебе залишити не хотіла ніколи самою, але може воно пройде, у неї щойно юнь... —

— Може й пройде. Але невже усе можна залишити тільки часові, Павле? А як те, що добре у неї, усе до крихітки жорстокий час забере, тоді хто винуватий? —

Беру книжки і дивлюся на столик. Там білі айстри, а одна меншенька, як багровий поцілунок... Це щоранку їх Павлова похресниця приносить.

Виходжу. Павло відчиняє двері. Зчорнілою спіралею в'яжеться у вітря листок і гнучко прожогом пролітає повз Павла і женеться у далечінь.

— Бачиш, Уляно, старих навіть осінь не любить — терпко у вітер падуть слова, але зараз же він погідно усміхається і виправдується: — Часами важко із самим собою дати раду і на гіркощі збирається. Але ти на це не дивись, життя таки гарне... —

Дивимось у вічі і між нами струшує барви голубінь.

Заходжу на свою вулицю, вона в садах. Поміж травами смугліявиуть квіти; вони родяться осінню із гострої, затяжної пристрасти...

Ще не пізно, і на дорозі діти бавляться м'ячем. Люди тут тихі і приязні. Вони звичайно усміхнені, хоча їхнє серце далеко не на долоні... Вони не кривдять, але й швидко не обіймуть.

Заки увійти в хату – назустріч Андрія.

– Куди? –

– Я... – Андрія вмовкає. У неї чорним крилом волосся, а в очах ясними жмутками молодість, але й безжалісна гострість. Волосся тепер налягає ще дужче на чоло і закриває половину обличчя.

Підходжу ближче: – Андріє, яка у тебе похмура зачіска, відгорни волосся! – Торкаюся, хочу відтягнути кучері, але Андрія круто повертається, йде, не дивиться на мене і, не чекаючи закінчення моєї думки, вже на ходу, говорить: – Може воно тобі й не подобається, але в усіх така зачіска, а я не хочу бути інша, як вони... –

Це не вперше вона така. Тільки стало говорити, вона зразу зривається і йде. А говорити, вже гейби до когось іншого, через рам'я. Я для неї – хтось, кого якнайшвидше треба обминути...

Таки заходжу їй дорогу: – У мене книжки тобі, дядько Павло передав. –

Андрія кривиться: – Книжки, напевно, як усе: жалісливі, сльозаві, нестерпно-сантиментальні. У них усе давні часи, а ми чогось нового хочемо... –

Вона й глянути на оті книжки не хоче.

Але я її завертаю: – Ходи, запізно кудинебудь. –

У неї ще крихітка слухняності і вона йде, але її кроки увесь час начебто зупиняються.

Вечір ронить темні пера, а в кожному пері — каблучка срібна росте і ширшає — виколюється місяць.

Трохи прибираю. Андрія кладеться на ліжник, біля неї невідлучний малий радіоприймач, а в руці — книжка.

Кажу: — Як ти можеш в один час і прислухатись до радія і читати книжку? Воно недобре, в тебе тоді розсіяність думки. Прошу, покинь те все, поможеш мені з вечерею. —

— Добре, мамо. — Але це “добре” сказано, як звичайно тепер, віднекочу і непримирливим голосом.

Андрія наливає свіжопідогріте молоко у високі склянки, нарізує хліб надзвичай тонкими скибками і кладе на тарілку шматки холодного м'яса. Вона безупинно зайнята, зовсім безпотрібно; хоче скоротити час нашого спільногого перебування при столі. Ще крутиться по кухні, але вже кличу: — Усе на столі, ходи! —

Врешті сідає і вона вечеряти. — Голодна? — питаю. Андрія тільки злегенька заперечливо хитає головою і не глядить на мене, а там, уже тиша, немов двоє чужих, щойно зустрічних, людей. Ще кілька років тому — вона уся біля мене...

— Розкажи, як провела день? З ким говорила? — І мені ніяково, що знову перша стаю говорити, наче б то напрошувалась.

А вона: — Не маю про що розказувати. Яка різниця — цей день, чи інший... — Мовчить і швидко закінчує їжу, щоб утекти від мене.

Чіпляюся ще останнього: — Галина, як? Приходила? —
— Ні! —

Вже більше нічого не питаю. Андрія з кошелика вибирає яблуко, воно вродливе і таке гарне, аж здається отруйне.

І якби приморозок кидається у мої рамена.

Я повинна відійти, повинна відорватися силоміць від неї. Беруся до прибирання зі столу посуди, впорядковую і мию. І навіть оте марне зайняття потроху вспокоює мене. Тоді шукаю за фарбами і йду малювати. В мене немає особливого талану, але люблю барви. Мені треба зайнятися чимось зовсім окремішим, що не пов'язане ні з дном, ні з Андрією.

Повз вікна проходить осінь і від її доторку – близь мене янтарні краплини. У мої мислі увіходять пахощі й барви. Із уст моїх скочується усмішка.

По садах летять горіхи молодим дівчатам у долоні, але поміж ними немає Андрії. Вона наче затратилася, раптом перестав плисти час і вона задержалася на гойдалці: поміж летом вгору і швидким падінням вниз... Вона уся кружляє у різних видах і, хоча усі довкруги бачать, кудою найкраще вибратись у безпечне місце, вона, гейби наперекір, не хоче вирватись.

А з віддалі, ледь чутний – павиний крик...

І поміж нами відчуження – здається, незбориме.

Андрія засунулась кудись у куток, звідтіля стихає: – Що малюєш, мамо? –

Підводжу на хвилину голову і бачу, як, покищо на бережку самих вій, закільчується питання і там тримтить...

Дивуюся, хіба ж вона мене ще бачить, – і по хвилині відповідаю: – Минуле, Андріє, малюю. –

– Батька? – і тоді швидко зривається, по дорозі із її колін зісувавається книжка, але, як звичайно, не зразу звертає на це увагу та йде у другу кімнату. Звідтіля виносить знимку моого чоловіка, а тоді кладе на своєму б'юрку.

– Навіщо це, Андріє? – з докором.

– Хіба кусок паперу комусь заважає? А хоча б...

Чи ти думаєш, мамо, що мені вистачить бачити і зустрічатись із моїм батьком раз у тиждень? Певно, що коли я покладу сюди цю знімку, — це властиво, ніщо. Я потребую з ним розмов, я потребую з ним жити і бути. —

Я ніколи й не думала, що їй аж так бракує батька, і, хоча уже не хочу бути з Олегом разом, радію цим, бо не всі ми для неї чужі.

І тоді стаю пригадувати усе ново. Це так, наче б на якісь сцені драма, тільки з моого життя. Олег стоїть у дверях, вони вже напіввідчинені, але він ще не виходить, оберігається зробити рішення. Не дивиться на мене, його очі на Андрії: — Тоді уже нема чого чекати, я піду, але цього, Уляно, ти хотіла. —

Мовчу, пошо докидати ще слів, хай може і болюче, але швидко і зразу, інакше появляться нові нещирості. А так зокрема, але свободно і відкрито.

Олег ще не йде: — Тільки, Уляно, якщо вийду тепер, не думаю, що повернусь ще колись, хоча й може вернеться моя любов... —

А в мене ні одного слова, тільки пригорща жалю, — стільки років разом... Передо мною ясні світляні смуги і одна мисль біля другої чітко і гостро. Начебто бачу, що потроху і моя вина, але вперто триваю на своєму і повертаюся рішучо до вікна. Поза собою чую ще голос: — За тиждень, тебе, Андріє, побачу. — До мене вже нічого. Відчуваю, що я таки ще рада б вибігти за ним, але передо мною прозора завіска, місяць і погляд хмари.

Андрія ні не ворухнеться, не біжить за ним, хоча любить його дужче мене. Тільки каже: — Ні, тату. Я покищо не хочу так швидко бачитися з тобою. —

Врешті замикаються двері.

За якийсь час Андрія стала зустрічатись з батьком,

тільки ані словечка про їхні розмови. Часами я хотіла б вкрастися до їхньої кімнати...

В які недобірні й незугарно плетені вінки сплітались досі мої дні. Чи я так сама їх сплела? Чи усе мое щастя було тільки у моїх руках? Здається мені, що так. Як важко мені тепер до цього признатись. Згадую, як із самого початку я намагалася, щоб Олег усю свою увагу складав мені, щоб його приязнь цілковито давалась мені, тільки мені... Часто він замислювався над чимось, а я питала:

— Скажи, про що ти тепер думаєш? — Він не завжди хотів мені сказати, бажав хоча б трохи зберегти себе — собі. Правда, у нього було непокірне серце, у душі незримі бунти, але треба було залишити. Я цього дуже поволі вчилася і не хотіла розуміти, а його це безустанно втомлювало... І замотувалось усе у важкі вузли... Тепер, по відході Олега, я пізнала, що хоча б найбільша любов, коли вона настирлива — вона великий тягар. А хіба ж це добре, як ти заледве можеш передихнути і на кожному кроці чуеш вияви навіть широї любові і сам мусиш кожної миті її виявляти? Любов мусить бути свободна й легка і хоча б часами ти непевний, зумій згорда усміхнутись і дещо відійти... Любов росте тоді, коли кожний має хвилини самотності й окремішніх мислій; вона тривка, коли не в'яже і не накидається — тоді вона кудись з кутка пряде тривкий, невидний і прозорий круг.

Скільки треба було літ, щоб я у своїх міркуваннях покірно склонила голову.

Раптом Андрія підходить, сідає близько мене і пи-тає: — Чи у світі — її оливкові очі виполікуються у весняну зелень — можлива тільки раз єдина любов? —

І тоді усе ж далі вперто: — Єдина. — А потім нахиляюся низько над моїм малюнком і кажу: — Я... не знаю. —

Хвилину вона вагається, а потім швидко, боїться передумати: — А ти ще далі любиш батька... —

Не дивлюся на Андрію і мовчу. Бачу, як кожний новий день виколюється моїми новими признаннями. І вони вже не надто глибоко у мені, вони підходять ближче і поглиблюють мою вину. Але думаю, що й сьогодні я ще не зуміла б у всьому призватись.

Андрія влучує радіоприймач, а я покидаю усе, дивлюсь у вікна і уся душа моя неспокоєм; мені терпко і тісно у кімнаті й хочу кудись вийти. Але надходить пізня осіння буря. Під вікна надбігає дощ, тісно прилягає обличчям до шибки, у кімнату кидається блискавка, перекликується ясними спіралями і жбурає громом, а за ним сковзуються із свавільної долоні — інші. А там грім, ще один і другий, ударами бичів у хруському морозному повітрю, твердо і безжалісно.

Летить дощ, убивається в землю, розхитує вікнами, розхристує дерева, обдирає їх з останнього вже листка, а потім на хвилину стишується і мовкне і, наче здивований, дивиться скляними, безсердечними очима...

Вітаю бурю і дощ й вихиляю обличчя крізь вікно під холод. Андрій біля мене вже немає, але тепер це мене не бентежить, бо тепер тільки є — я.

Сьогодні Андрія перебирається спати до тієї кімнати, що для неї викінчив Олег. Там у неї смугастий ліжник, дерев'яні гуцульські різьби, віяльце — соняшником і у вікнах пеляргонія, її приніс Олег: — Це тобі, Андріє, вона увесь час житиме поруч тебе. — Але, надиво, Андрія не оберігає своєї квітки, її вона начебто байдужа.

А другого дня ранок — первісток весни — уже живий, але ще не розкритий і холодний.

Питаюся: — Може б ти до Галини пішла? Сьогодні

неділя і скучно тобі буде лише зі мною. Чула я, що гарний фільм, знимки з Києва, Дніпро... -

У цій хвилині я нічого більш не хотіла, тільки розворушити тишу, зачати розмову і це мені вдається.

Андрія навіть хвилюється: — Мамо, чому ти все те саме. Я люблю твій край (це слово твій вона зумисно твердо вимовляє). Але для тебе Київ — для мене Монреаль... Тут кожна стежинка мені рідна; і ця огорожа біля саду і небо і, навіть, той ненависний тобі рух. Я його люблю і без нього мені немає життя. Чому ніхто з вас цього не може зрозуміти, що я родилась тут, і воно мусять мені бути близче. А на цей фільм я й не думала вибиратись. Подібних йому я бачила багато. Вони поставлені бідно і несучасно, а скільки тепер кращих тут фільмів і в них усе теперішнє і живе. Ти завжди вибираєш мені куди йти; з мене тільки інші сміються, а я вже хіба знаю кудою треба. — В її очах наче б схрестилися мечі, але це тільки мить, потім — бездонна, байдужа темінь.

*

* * *

І так щоднини: я у праці, Андрія в школі. Вечорами приходять до неї подруги; вони до мене навіть увічливі, але вони нещирі. Приносять з собою платівки, Андрія має їх значно менше від них і через те багато докорів. Вони просять, чи не змогли б послухати їхніх мелодій.

Андрія підходить, вибирає найбільш сприємливу мені і каже: — А правда, ти казала, що ця пісня не є дуже зла. Послухаємо? —

— Її навіть можна трохи слухати, але скільки кращих наших танкових. — Не хочу надто встравати у їхнє життя. Іду за маленькою коновочкою і подаю пеляргонії води.

А там – на дворі – в осені жура; постригли їй коси, вона зовсім приблідла і збірається кудись геть. Заблукано і насторожено увіходять у наші сади перші сніжинки, вони мізерні ще й дрібні.

По кімнаті неспокійно, але надзвичай ритмічно плигають, погойдуються кольоритні звуки на платівках. У цій хвилині в Андрії і в усіх – обличчя безкрайого смутку і, начебто, якоїсь тупости... Їхній зір кудись в одній точці; у них немає очей, мислей, вони – щось бліде, вороже нам і далеке. Але чи зрозуміле й... їм? Ота їхня невпійманість, оте блукання і одноманітний ритмічний рух єднає їх в одношерстий табун молодих неспокійних людей, відчужених від нас не зовсім по злій волі, а із-за цього: що стільки усе нових відкрить, що близкавицями схрещується суперечність думок, народжуються різні неправдолопадібні явища і, замість ладану, у небо йдуть, шукають доріг дими марігуани... І навіть ті, яким те все ненадто подобається, не признаються; не можуть відстати від свого гурту: їх висміють, викинуть з-поміж себе і вони не мають права вернутись і, відокремлені, поволі пропадають... Єдине, що їм залишається – це бути придворними блазнями неспокійної сучасності...

Це все аж надто добре розумію, але, по якомусь часі, ставлю спротив. Мене огортає завеликий неспокій і безглуздість цієї музики. Сильний її ритм увіходить аж у стіни, наче чиєсь серце б'ється сильно, безрозумно й, важливіш усього, безпотрібно.

Встаю і прохаю забрати платівки. Тепер – я їхній ворог. Але вони ще не зовсім дикиуни, відсиджують у моєму товаристві декілька хвилин і обережно, переглянувшись, прощаються і відходять. Йдуть домів без жодної усмішки, без жодної приязні, навіть до себе, кожний у сво-

ему кумедно-жорстокому світі. Ще, мабуть, у жодному столітті ніхто не відбирає так душі, як тепер...

Тоді Андрія ворожо: — Мамо, чому ви, старші, хочете, щоб ми були інші від усіх? —

— Ви не мусите... —

— Але перша ти цього хочеш і не розумієш... —

Мовчу. Тим разом виходжу і залишаю її серед кімнати. За кілька хвилин вона все ж таки, ще за старою звичкою, приходить побажати доброї ночі.

— Андріє, ти бачила, надворі уже зима. — Відсуваю завіску і, надиво разом, слухаємо шелест і шепот снігу. Бачимо, як під деревцем незвиклій ще до землі сніг її обіймає. І ще раз кажу: — Бачиш? —

— Хіба?... — І здивовано Андрія підносить угору брови, а уста її заокруглюються у пуп'яшок... І як в іскряному дзеркалі очі її гомонять щирим захватом.

Тоді бачу, що Андрія ще не зовсім потойбіч і цядалекість і відчуженість частинна і зовнішня, що в душі її ще клаптик природнього тепла і жмуток почуттів.

Холоди і сонце у безустанному двобою дужають себе.... По снігах розквітають зорі і ведуть людей за собою, щоб докраю не заблукались... А ми у сніжних завірюхах поволі живемо. Кожний зимовий вечір повертає мені Андрію всю у білому.

Проходять дні й ще куряться білі заметілі, але вони вже вnapереміш із сонячним зерном, ще віється мрійливо сніг, але по дорогах розболіється він і тане.

Спочатку поволі йде весна, а потім уже летить вона бистро і кладеться сонцем ближче землі.

Часто Андрія залишається у своїй кімнаті сама. Тоді вона так далеко, як невпіймана блакить неба... Сьогодні проходжу повз її вікна і бачу, що пеляргонія поволі заги-

бає. Під моєю рукою вона не хоче цвісти... Можливо тому, що тепер я і Олег на окремішніх і ворожих полях, і вона не хоче, щоб я нею піклувалась.

Підходжу до Андрії: — Хіба не бачиш, пеляргонія гине. Її треба пересадити у нову землю. —

Андріїні уста ще не втратили зовсім своєї заокругленості, але вони ледве й насилу відчиняються, а поміж бровами — гостра морщина: — А так хіба не буде рости? —

— Не думаю; вона тобі, а не мені, від Олега. —

— Була... — I прожогом вибігає з кімнати. Пробігає повз вікно і все її обличчя, як у густій росі...

Трохи прибираю в кімнаті, а тоді беру глечик і розмальовую його темноцеглястим коліром. Колись це було із замилування, а відколи ми тільки удвійку — треба. Але я горда, що все ж таки вмію вести верхи життя...

Проходить час. Раптом сильно стукаються двері і швидко, рвучко входить Андрія... Її обличчя — хвилюванням весняної річки. Іде до своєї кімнати, а я поза нею. Підходить до пеляргонії, торкається землі і впівголос каже: — А й справді, їй треба трохи води. —

Завважаю в її руках невеликий пакетик. Вона розгортає його, а в ньому нова земля. — Пересадимо квітку, мамо? — I ми вже разом обережно і злегенька виймаємо пеляргонію, щоб вона зовсім не позбулася давньої рідної землі і досипаємо свіжої. Андрія приносить у дзбанку води і поволі її обличчям проходить усмішка; вона щойно народжується, мерехтить і тане, але важливо, — вона вже була...

Другого дня, тільки зі школи, перше її питання: — Пеляргонія ще живе? —

— Живе, Андріє. —

Андрія злегенька розворушує землю, потроху краплинами впускає воду і присуває ближче сонця.

Кожний новий день вона зустрічає словами: – Як ти думаєш, житиме вона? –

А пелярґонія кожного світанку набирається новими тугими листками; потім родиться перший манюсінький пуп'яшок. У світлі він прозоророжевий, крихкий і ледь тримтить.

Андрія тепер більше помагає дома, часами навіть потроху заводить розмову, але здебільша мовчить. Важніш усього, вона вже трохи глядить за собою, підбирає одяг і з чола відсуває волосся набік. Досі казала, що їй це все одно.

Інколи до нас заходять її давні подруги, а з ними хлопці. Часами перекотиться гомінкий сміх, прорветься добрий дотеп... У них часте кокетування, воно різке та гостре. Цікаве тим, що це здебільша дівчата нав'язуються хлопцям і їх здобувають. Погоня за еротичним відчуванням скрізь: в музиці, танку, у найменшому відрусі. Воно пролітає швидкими, гострими блискавицями, але, надиво, у них навіть ті почування не ради другого, а себе. Андрія приглядається цим змаганням, але тримається окремо; у неї ще немає хлопця. До мене вони усміхаються надзвичай далекою посмішкою; вони толерують мене, але я ніколи з ними, а поруч...

*

* * *

Найближча з Андріїних подруг – Галина. Вона зовсім інша від Андрії. В Галини у кожному словечку – усміх, вона швидка і бистра, інколи навіть крихіточку колюча. Але її ласкавість безмежна, особливо до мене; може то-

му, що у неї віддавна матері немає. Погладить Андрію по волоссу, а тоді біжить до мене і каже: — Хоч і викидайте, нікуди вже не піду. — А тоді Андрій: — Яка ти щаслива, у тебе ж мати! — І очі її: як у дзеркалі річки синява м'якість комишів. І тоді Андрія близче мене. Галина інша від теперішніх дівчат і вона Андрій потрібна. Цікаве тільки, що Андрія не посміхається з Галини, що вона не така як усі, а вибрала її за подругу.

А от, сьогодні, питает Галина: — Кімнату твою батько влаштував? —

Андрія нічого, мовчить. Підходить до пеляргонії і накриває її всю долонями. Галина більше не настає й не питает.

Тільки раз сказала Андрія: — В тебе батько, у мене його властиво немає... — Сказала і швидко вмовкла. Мені здавалось, хтось об стіл кинув ніж, блиснуло вістря і загойдалось.

Сьогодні ми знову втрійку і немає нікого з подруг.

Від порога ще раз дивиться на нас шорстким, холодним поглядом сумерк, а там, поволі, виходить і викликає вечір. У повітрі тонкою струною тримтить час.

Світимо лямпу. Андрія влучує радіоприймач і, на зміну, несеться тиха камерна музика. Андрія простягається, вмощується на килимі, кліче за собою Галину і береться переглядати журнал. У ньому різноманітність зачісок. Вона показує їх Галині, навіть жартома завиває по новому волосся. Радію. У тій хвилині, на одну мить, либонь у ній тепло й дівоча м'якість.

Галина перестає оглядати журнал, на чолі дрібною ясною хмаринкою волосся, наче береже її. Вона підводиться, вишукує на столику коробку з тістечками і приносить їх нам.

Андрія усміхається: – Ти, як білка... –

Звичайно, Галина ще вспіває чимось передразнити Андрію, але сьогодні вона вже навіть не вертається на килим, сідає в крісло і над чимось розмислює. Тоді каже:

– До мене завтра приїздить мій брат. Пригадуєте, я часами згадувала його, він досі був у школах. Трохи у нас журал, прийдеться мабуть йому піти до війська. А так хочеться із ним разом хоча трохи набутись. Побачите, він усім добрий. Часами аж серджуся. Розколює він своє добро для всіх, а йому що лишиться хіба? – Мені він тільки завжди усміхнеться: – Чого така злюща? – А я все одно таки справді злюща; навіщо помагати тим, що їм не хочеться нічого робити. Чудак такий: кожну думку, кожне слово розбирає. Хіба так треба? Для мене життя надзвичай просте... –

Андрія підходить до вікон і засуває завіски: – Темна сьогодні ніч і тремтіння в ній, либонь від холоду. – На веранді, від саду, світить велику лямпу: – Це тим усім, що теміні лякаються. – І йде до Галини: – А усе ж, який твій брат? Хоча крихітку подібний до тебе? –

Галина усміхається: – Ні, він інший, добрий. Він – людина, що горне усіх у радість, а я й дошкулити часами люблю і смутком закину. –

Другого дня майже забуваю, що у нас будуть гості. Приходять щораз то нові турботи, це із-за хати, мабуть треба буде її продавати і переходити куди інде. А й у праці заводимо гостру суперечку, до того ж не зовсім доцільну, а трохи й безглузду. Бо й навіщо когось переконувати у стодесятир раз, що ми окремішня нація від Росії і що у нас колись була держава. Це все усім чудово відомо, але вони не хочуть знати, це не у їхню користь... Приходжу домів у в'ялому настрою і ніяка праця мені не в'яжеться.

А тут мені назустріч Андрія: — Може б спекти щось добре? —

Дивуюся, але нічого не кажу, боюся, що усе розвістеться. Андрія, заки прибирає у кімнатах, виходить на гірд, стинає гілки золотодощу й обіймає його у рамена. Тоді приходить у хату, вибирає високий трипільський глек і поволі й надзвичай дбайливо укладає гілки. Із своєї кімнати виносить Олегову фотографію і ставить на столику, не поруч квітів, а здалека — оподалік усього — близь вікон. Дивиться на мене і вияснює: — Це так, щоб батько був з нами, але щоб ми йому не перешкоджали; не знати, хто такий Степан... —

Потім іде в кухню і збирається куховарити. Мене висилає з словами: — А ти приляж крихітку... — У тих словах б'ється нагло таке сильне і несподіване світло, що мені не віриться і примикаю очі.

Не йду лягати, потроху прибираю, стежу за її рухами, усміхаюся і питаю: — У пеляргонії була? —

— Була. Вона собі живе... —

Андрія ніколи не співає, у неї брак голосу. Спочатку будо дуже жаль, але усякі наші намагання не помогли.

Вона туго, зручно і сильно замішує тісто й пильно дивиться мені в очі: — Мамо, а як ти думаєш, який Степан? —

— Звідкіля можу знати. Вчора нам дещо про нього розповідала Галина. Але чому якраз Степан? —

— Хіба ти не бачиш різниці, він Галинин брат. — В Андрії високо закочені по лікті рукави. На руках смужечки муки і вона уся пахне прянощами.

Закінчує працю, прибирає біля себе, старанно миє руки і повертається до мене: — А може й дійсно надто вже отих приготувань, будуть гості, хай будуть. —

І нагло наче б уся змінилась. Навіть не перебирається у нову сукню. Швиденько причісується і знову поганьому падає темним крилом волосся на чоло. Тепер воно — перекипом міді. Очі вже не запалюються й не горячі, вони ущерть байдужі.

Дзвоник. Андрія не ворушиться, тільки, наче знову щось пригадуючи, виймає гребінь і знову чешеться, але це не ради гостей. Тепер у всіх отих дівчат якась чудернацька звичка; майже завжди біля них гребінь і вони відрухово і часто причісуються, зовсім без ніякої думки...

Встаю і виходжу. Перша входить Галина й вітається. Від порога віється вітер, звиваються її кучері й свіжими бистрими струменями переплітаються слова.

Відчуваю на собі чийсь погляд. На мене з-поза окулярів дивляться великі й сірі очі. На їхньому дні не то смуток, не-то лагідність. Галина прекрасна, а в його обличчю нічого особливого, багато зустрінете таких як він, і не звернете на них уваги.

Він каже зовсім просто: — Я — Степан, Галинин брат.—

Прохаю заходити ближче. Бачу, як Андрія ледве подає йому руку, а там увесь час говорить з Галиною.

Андрія сідає з Галиною потойбіч кімнати біля вікон, а ми з Степаном — ближче столу. Як дивно, майже зразу розповідаю йому про Андрію, про свої турботи, про наш дім. Він уважно слухає і час-від-часу докидає слівце. Його очі сховзуються по Галині і він усміхається, а тоді довше дивиться на Андрію. А там переводить зір на знимку й питает: — А хто він, ваш родич? —

— Це мій чоловік. — Якось не маю відваги і не кажу:

— Це був мій чоловік. —

Степан підходить ближче до знимки, бере її зі столика і ставить поруч квітів: — Тут затишніше і шкода, щоб вона так іздалеку стояла. —

Андрія швидко кидає Галину; вона бліда, а очі ласівками понад водою... На мить вони прислонюються віями, либонь у захист перед власним проривом, але слова таки вибігають: — Дивуюся, що ви вперше у нас вдома і досить самовільно поводитеся. — Голос її рветься, ломиться і гасне...

Степан підходить зовсім близько неї, а я встряваю: — Андріє, залиш — у всьому винувата я, стала розказувати про нас... —

Степан простягає Андрії руку і прохає: — Вибачте, це спраді не треба було; якслід не подумав, мені здавалось, що я віддавна у вас... —

Андрія подає руку, але вже не сідає біля Галини, виходить. Пробуємо і хочемо говорити. Не можемо, навіть Галина мовчить.

За якийсь час все ж таки вертається Андрія, стелить голубу скатерть, наливає у склянки чай, але тістечок не виносить, тільки трохи варення. Мені ніяково, але нічого не кажу, лякаюся слів, часами їх годі завернути.

Як злежалий сувій полотна рвуться слова... Відходячи Степан каже: — А чай був добрий, спасибі. — І його обличчя займається усмішкою, як шовковий шарф.

Ця усмішка приймається і в Андрії.

Чую стихенька сказані слова Галини: — А я так і знала, що воно на добро навернеться, Степан непревершимий.—

І так з цієї днини не тільки Галина, але й Степан заходять у нашу хату; у кожне свято, майже у кожний вечір. Часами й Степан сам. Ми ростемо у приязні й живемо знову.

Вперше бачу, як над Андріїним чолом не падає темним крилом волосся, а звивається в кучерик і очі набираються янтаревим солодом.

Сьогодні вона припинає кілька квіток золотодощу і питаеться: — Гарно так, мамо? А може не треба... Шкода тільки, що квіти оті швидко пропадають. —

Беру її за підборіддя і пильно дивлюся в очі. Вони поволі заплющаються. А там Андрія відпинає квітку і кидає її крізь відхилене вікно: — Хай летить з вітром і хай пестить її сонце... —

Тоді обгортую її і якби торкаюся срібної, надзвичай звучної, струни: — Любиш? —

— Люблю... — Прозорим крихким теплом запалюється на її устах усмішка.

Сьогодні якраз неділя пополудні. Хоча б не глянула крізь вікна і не подивилась, який це день, спізнала б, що це неділя. Поза моїми вікнами різні кроки, вони більш спокійні, урочисті, статочні.

Галина не приходить, тільки Степан. Андрія і Степан беруться за руки: нічого не говорять, тільки дивляться на себе.

Сідаємо до вечері, а Степан каже: — Дякую вам, Уляно, за Андрію. Скільки вона любитиме, стільки і добре. —

Часами тільки дивуюся, що Андрія вибрала Степана. Він не красень, в нього обмаль гарних слів — він звичайний, навіть й очей не видно поза окулярами.

Ще більша дивовижка, що Степан вміє зацікавити Андрію речами, що зроду її не цікавили, і вона ні від кого їх не сприймала. Тепер вона сідає на ліжник, ноги підбирає під себе і слухає, слухає ще й розпитується.

Сьогодні ми знову разом. З нами і Галина, вона тепер більше біля мене. Часами усміхнеться і каже: — Забрав нам Степан Андрію. —

*

* * *

На дворі вечір вже густої весни. У білявих садах краплини срібла. У весни — персикове тіло. Вона лягає у молоді трави і її блідорожеві, щойно розквітлі пуп'яшки розціловує місяць...

Степан розповідає: — Цей самий місяць світив колись вікінгам, заколисував колись татар у шаторах, цей самий місяць дивився на світанку на розстріли невинних людей, цей самий місяць світив Ромео і Джулієтті, цей самий місяць дивувався, як Шевченко на засланні тільки при його свіtlі пише вірші... —

— Цей самий місяць — докінчує Андрія — запровадив аж сюди моого батька, на чужину, і він не той, що був... —

Тоді стаю говорити про Олега, але Андрія вже вмикає у радіоприймач джазову музику й повертається до нас спиною, наче б їй усе, що торкається її батька, байдуже. Мені болісно і я дивлюся за розв'язкою до Степана. В його очах відтінь смутку і велике зрозуміння Андрії. Він усміхається і так, як Андрія, ритмічно вибиває такт і погойдується. Тоді пригинається до мене й шепоче: — Не сердьтесь на нас. Ми трохи інакші, можливо, ми часами для вас й дещо дивовижні створіння. Ми ж виростаємо у інших світах, але це не значить, що у нас немає такого самого зрозуміння речей. Ми не злі, часами тільки наче у порожнечі, і боронимось... Важливіш усього, хай те все вас не болить... —

Тепер бачу, чому Андрія вибрала Степана.

Прощаємось і він питає: — Уляно, чи можна не любити Андрії? —

... Котяться зорями радісні вогні...

Галина радіє, обвиває їх обидвома руками і вони разом виходять у ніч.

Андрія сьогодні довго не бариться, швидко вертається і ми ще трохи говоримо.

Спочатку з її кімнати біжить ще смужечка світла, а потім вривається і тане. Але чую, що їй ще довго до сну, вона повертається на постелі й не спить. Я й не дивуюся...

У вікно стрибком перескачує вітер і розсіває пахощі бузку.

*

* * *

Сьогодні ми проспали добрих кілька годин ранку.

Прокидається від чийогось погляду — це Андрія. Вона сідає край постелі, протягається, а на краєчках уст ще сонлива, тепла усмішка: — Доброго ранку, мамо! — У ній прозорінь щасливості...

І ми не спішимо, поволі прибирамо, готовимось до полуценку. Нам ще дещо сонно, ліниво і надзвичай спокійно. Як добре нікуди не поспішати.

В саме полуднє надходить Степан. Мене трохи дивує його вчасний прихід, але нічого не говорю, кличу Андрію, а сама приготовляю перекуску.

У дзбанок вливаю мед і в цю мить спостерігаю Андрію. У неї в руках скатерть, але вона ще не збирається накривати стіл, вона бариться... І заки щонебудь сказати, зупиняється, а очі жалісливі й біdnі. А там говорить поволі, вагаючись: — Мамо, ходи до нас на хвилину, Степан хотів би з тобою поговорити. —

Залишаю дзбанок і йду в вітальню. Мені чомусь надто ясно, що хвилина — і все зовсім зміниться, знову прийде

неспокій і вагання... Хочу силоміць ще невисказани слова придержати, але щастя – бистрий птах...

Степан швидко і вривано говорить, слова замазуються, а я ще й насторожена не сприймати жодних слів і спочатку нічого не розумію. Він повторяє: – Сьогодні ранком я дістав повідомлення, щоб зголоситися до війська; вправді, мій від'їзд ще не зараз, а восени. Та часу багато вже немає... – І дивиться на Андрію.

Спочатку мені жаль Андрії, а потім Степана, а тоді стаю розуміти, що це я залишуся самотня. Вони напевно тепер схочуть нашвидкоруч побратись.

Кажу: – Те все я добре розумію, очікувала цього, тільки не так раптом... не скоро. Але... кудою ви потім вибираєтесь? Залишитесь тут, чи – в прадавню Европу, Італію, Віденсь? – Не хочу бути заскочена, хай я сама...

Вони підходять ближче до мене, майже торкаються... Андрія говорить: – Ми ще не мали багато часу про те говорити. Але кілька днів тому ми, трохи жартома, задумали, а ти й не вгадаєш... В Европу поїдемо пізніше, як вернеться Степан уже з війська, а тепер хотіли б на Україну... Це, на добрий початок... –

На мить мої очі займаються росинками щастя, а потім перестріваюсь із їхнім зором і, либонь, вони чогось ще домагаються, чогось хочуть... Поволі приходить до мене важке зрозуміння, що зараз же усе в моєму життю перекинеться, якби машина на шаленому крутому повороті.

Степан не відходить від Андрії, він стежить за нами, наче б то одну перед одною оберігає. В Андрії прохоплюються слова: – Пригадуєш, як ще раніше батько казав: – Будеш, Андріє, велика, поїдемо усі туди, хоча б гля-

нути... — І ті слова досі у мене, як казка яка, як любий сон... —

Андрія і Степан на хвилину відходять від мене, щось із собою говорять; Андрія вертається і очі її з жалем і проханням: — Мамо, я подзвоню зараз до батька, можна?.. — І чекає...

Мовчу, уся — немов у льодовій річці, прозорій і рвучкій... Тоді злегка склонюю голову.

Андрія швидко бере слухальце, крутить числа і вже говорить. Голос її нерівний, якби у важкій заслоні, але любий і немов ніжна материнка засіяна в ньому: — Тату, тут я і Степан, тільки нічому не дивуйся і не супереч. Воно все напевно так буде, якби ти сам обдумав. І не стрінемось аж за тиждень, а ти ще сьогодні прийдеш до нас... —

Не чую Олегових слів, але він про щось довго говорить, бо Андрія мовчить і хмуриТЬ брови. А далі не витримує і її слова летять, збігають: — Тату, ти вже нічого більше не кажи, хіба ти сам не бачиш, як краще. І не говори, ти напевно в цю мить уже дійсно згідний і ми поїдемо усі... —

Вже навіть і її слів не чую, вони губляться в шумі перелету часів. Тільки ще окремі слова чіпляються мене: — Тату, ми усі... —

Андрія на хвилину залишає слухальце і простягає руку в напрямі, де востаннє стояв Олег і казав: — Навіть, як і любитиму, уже не прийду. —

Мене бере досада, круто повертаюся, хочу вийти і утекти від усіляких їхніх слів та намов. У тій хвилині вони мені чужі й ворожі, як тропіканальні рослини, що намагаються зачерпнути із життя інших поживу для себе. Ненавиджу їх, біжу, рвучко відчиняю двері; але на мойому рамені — Андріїна рука. Тоді я вже не маю більше сил, іду

за нею, вона подає мені слухальце і відступає. Підношу слухальце, жодних ще слів потойбіч, і в тиші наче гомін, шелест і трепіт осикових листків. Одне мені ясне: там хтось чекає. Силкуюся пригадати, хто там і чого чекає... І раптом у мовчання, як струна арфи – ніжна, серебряно-чиста – торкається мене і співає щось давнє і близьке... Крадькома ловлю кожний її легіт і тепер вона вже зовсім недалеко, знаходить дорогу і кличе мене... Нарешті, поволі у тишу кладу слова: – Тут Уляна. – І зразу якось легше...

Тоді надходить Олегів голос; він безупинно, наново повторяє якісь слова і, врешті, при останку вони приходять до мене: – Прийти, Уляно? – І ще раз, вже голосніше: – Прийти?.. – Передо мною різноманітні світла дивними новими узорами. Тільки посягнути рукою...

І я вже знаю, що робити. Спершу кілька разів повторю шепотом, начебто учуся, а потім уже мисль укладається рівно і свободно і повторюю її вголос: – Добре! –

І від давен-давна який приязній, щирий і спокійний день.

Підхожу до Степана і Андрії, беру їх за руки, горну і кажу: – Спасибі – це все ви. А в мене сумнів був... –

Сонце тепер у вікна розприском золотих квітів... А ми – пригорща щастя у скупій грані буденного.

Сідаємо, говоримо, снуємо різні мрії, мною ще ледь прокочується третіння. Дивлюся на Андрію і Степана: вони у мені і я – у них. І хоча вони окремішні вже, але ще мої...

Бачу, як біля огорожі на кущах полум'яне мигтіння впивається у листя, поволі злітає униз, мерехтить великим світляком і, гойднувшись, погасає... Підводжуся, нагадую, що нам уже пора: мені – трохи самій побути,

їм – побігти ще за Галиною, заки прийде Олег.

Андрія торкається мене устами – південним легким вітерцем і вони, попрощавшись, вже біжать сходами, швидкими, схильзованими кроками. А поруч, у шаленому розгоні – юнь.

Підходжу швидко до вікон і дивлюся на вулицю. Внизу Андрія і Степан: ще не пішли, чекають на мене. Андрія простягає руку і її долоня звертається до пеляргонії – вона ж рясно, гаряче цвіте.

Стою біля вікон, аж вони зникають за закрутом дороги і замислююся: спочатку були тільки ми: Олег і я, тоді прийшла до нас Андрія і уже не ми, а майже усе – вона. А тепер вертаємось до себе і знову тільки... ми.

А там вже нічого, ні про Андрію, ні про Олега, іду в другу кімнату. Підношу слухальце, накручую числа і чекаю. Ще кілька хвилин і чую: – Тут Павло, слухаю... –

– Павле, – це я, Уляна, може й не чекали? –

– Правду сказати, не чекав, не сподівався, що схочеш заговорити... От, думав, зайнята своїми справами, але добре, що подзвонила, а то здавалось, що забула вже зовсім... – Мені вчувається у голосі його усмішка.

Потім нараз питаю: – Ви відчиняли двері, Павле? –

– Хіба що? Ні, яувесь час тут біля телефону. –

– Нічого, це так либо ѿ мені причулось, що хтось ворушить дверима, вривається дзвоник і розсипує радість. –

Мовчимо і нам назустріч приязнь.

Тоді: – Павле, я з проханням. Зайдете сьогодні до нас, з нами ѹ Олег буде. –

Павло нічому не дивується, ніби це так вже віддавна, і Олег нікуди не відходив від нас. Він тільки спокійно обіцяє: – Напевно прийду, може навіть трохи скоріше, заки ще всі посходяться. –

Павло ще не відходить: — А як Андрія? —

Задумуюся і важу кожне слово: — Андрія близько, але вона вже не зовсім — ми. Вона і їхній світ — як у великий турбіні — летять, женуться, а поруч — час; однечому вгодити хочуть й кружляють разом по голубих орбітах у жадібному пошукуванні за чимось вічно новим, та кругом — сліозинки порожнечі. Андрія не зовсім оподаль, через те у неї страждання і холод до нас, що відорватись якось годі... І сила почуттів до нас ще велика, та з них вона часто уголос жорстоко смеється. І як не дивно — розумію... —

Прощаємось ненадовго, до вечора. Відкладаю служальце і йду до вітальні. Там сідаю в крісло і вже чекаю ...

Iрвінгтон, 8 вересня 1967 р.

ПОЛЯМИ ПРОХОДИЛА МАТИ

На каменях не родяться стокротки і буйно не гнуться трави, тільки вітер може прикласти свою щоку, і холод з дощами кришить їх...

Тому – у каменях вулиць, у хмародерних склепіннях, шпилястих будівлях – мільйони розпалених сонць, поцілунками кармінних гарячкових уст і, безустанним важким ритмом, неспокій, як згустка крові, пересичена життям...
І там же, у каменях вулиць, постійний ритм смерти...

Вгорі – вечорами – падіння зір, рожевими димами вогні і свист літаків...

А понад водами – ячання мев, гудок кораблів, стрункими світляними арфами мости і по них, із божевільним шумом, біг авт...

Поміж усім – шаленими вихрами, скорченими, зламаними спіралями – мислі людського збору. І тільки у проміжках часу – ясність, тиша і пробліск чистої, шляхетної мислі...

У сірих барвах, і в сірих каменях, і в сірих мислях – безконечність життя, бездумно прокладених в існування... А де ж поясок ніжності й любові, де світанки правдивих сонць і приязнь друг до друга? Скрізь намагаються люди подолати час і втомлені біжать у безконечність, як у Дантовому пеклі – й передиху немає...

В цій людській комашні, у смертоносних вирах — Ілля. Він — гірше всіх: нікуди не поспішав, нічим не захоплювався, нічого не хотів осягнути, холодний, аж по останню клітину, не заганявся у біг, щоб не перевтомитись... Такий він був — безболісно байдужий...

Був ранок. Ілля відчинив вікно, але не бачив неба, тільки безмежний шар дахів і в шибках зустрічних вікон — відбиток вулиці й шалені перегони. Позіхнув, простягнувся: в очах ні радости, ні смутку, отак собі — віконця мертвих...

Двері до кімнати його жінки Аглаї ще були засинені і він з полегшою відітхнув. Хіба у них є про що говорити...

Він оглянувся довкруги, ледь посміхнувся і підійшов до малої шафки. Білими, плеканими, майже жіночими руками відсунув скляні дверцята і витягнув кілька пляшок. Рішився замішати мартіні. Вкинув кришталини льоду й поволі смакував напиток, закусуючи цигаркою. Чи думав він про щось — не знаю, тільки в очах, як у пралісах — ні однієї стежинки сонця...

Нічим ніколи не турбувався; у нього ж був багатий батько, лиш піти до нього, і в долонах — жмені банкнотів. Ілля не заходив до батька часто, але батько не відчував до нього жалю; так його виховав і нічого дивного, що в Іллі надто багато почувань до батька не було.

У всьому Іллі приходилося легко, без надмірної настути. Гуляка — безпристрасно бавився, любив легкі, без великої жаги слівця, вабили його гарні жіночі рамена й шовкові манери... Він навіть добре не простягав руки, щастя майже само надкочувалось йому назустріч.

Спочатку, коли одружився, нікуди не виходив з хати, нікого не бачив, не пошукував за іншим товариством поза Аглаєю. Та хіба це могло тривати у його довше, як невелику мить; воно надокучило йому і він швидко став відставати від хати, сам не завважуючи цього, і кожне нове жіноче ім'я, принаймні на хвилину, задержувало його біля себе.

Тепер він раптом повеселішав і став підсвистувати, він навіть, ради цього, щоб повиписувати на огорожах вугільцем ім'я своєї нової знайомої, Анни, готов пройтись пішечком... Перед кількома днями вони разом склали плян виїзду до Лондону, а повернуться, як уже надокучить. Хіба це шкодитиме Аглаї, вона не мусить знати, перекаже через батька, що виїхав у справах, а тоді, можливо, повернеться, якщо захоче... Вправді, Анна у нічому не перевищала Аглаю, хіба, що була ще більш розпещена, більш химерна, безоглядна й жорстока. І тут, можливо, був увесь її новий поваб; покищо вона володіла Іллею, видавала йому накази, що мінялись з-хвилини-на-хвилину... і йому це – на зміну – подобалось.

Може, якби в Іллі була мати... Але його батьки давно розійшлися... Зрештою, його мати займалась здебільша бриджом аж по саму північ, дещо писанням жіночих романів, і відсторонювала малого Іллю, як докучливий, непотрібний предмет. А коли він настоював, що хоче ще трохи залишитися біля неї, кликала слуг і з превеликим криком казала забирати його.

Тепер Ілля пригадав, що йому, у зв'язку з подорожжю до Лондону, треба б піти до батька. Але якось не хотілося ще виходити; він положився на софі і замалошо не заснув,

читаючи часопис. Часами в його руках можна було завважити книжку, але це не приходило впоряд із заінтересуванням; він тільки знат, що сучасна людина мусить слідкувати за подіями — це потрібне, хоча б у товаристві, щоб забліснути в дискусії та вміти бути сучасним...

Як дивно бачити людину з молодим русявиом волоссям, без жаринки юності.

Ще раз протягнувся Ілля, зложив часопис і задумав виходити, та... спізнився. Відхилилися двері й блідою акварелою — Аглай. Тонка, тендітна, як майже усі жінки її часу, з блідосинявим, мізерним обличчям, без усміху. Тільки очі — великі й неспокійні і навіть не блискучі — дві фіялки у міському пилі... Спочатку Аглай нічого не говорила, лиш дивилась на Іллю. Це дужче усього дратувало його, тому поспішився, навіть трохи шорстко, їй сказати: — Ну, чого, не виспалась? —

А вона... й далі нічого, пройшлася по кімнаті, здавалось, його не бачить, аж за хвилину таки стала біля нього: — Навіщо оті книжки тобі, читаеш хіба ради інших, хочби котрась одна торкнулась тебе ближче, а то — ти, як мертвий... —

— Аглає, я уже тобі нераз казав, дай мені жити, як завгодно. Але ні, ти усе на своєму, усе чіпляєшся і вичитуєш мені, і ради чого це? —

— Хіба це дивно... Часами забудусь і хочу поговорити з тобою по-справжньому, хочу виговорити усе, що надумала. Але ти цього не хочеш, та й нікому із наших знайомих не цікаво... правдивому бути. А як і говорити, то лиш так, щоб згаяти час, знаю — не твоя й не їхня вина,

і я не така, як повинна... Не було кому навчити, хоча, мене ще трохи батько вчив... —

Ілля прибрав книжки, рівненько залишив їх на полицях стояти... навіть у поазбучному порядку... Тоді обернувшись до Аглай: — Хотіла б одного мартіні? —

— Ні, спасибі, у мене сьогодні інший ранок, як бувало досі, і я повинна відмовитись від усіх непотрібних і шкідливих звичок. Тим більше, що кожний напиток щоднини я сприймала радше як конечність, щоб не йти всупереч сучасним звичаям. А ѿ ти скажи, чи тобі вранці справді смакує мартіні? Чи це, бува, тільки манера, навіть перед собою?..

Ілля не відповів нічого, байдуже позіхнув, це вже з подратування, ледве торкнувся на прощання її руки і вже хотів іти...

Цим разом Аглай швидко перейшла йому дорогу і стала у дверях, не пропускаючи його: — Куди так? —

— Яка різниця, хіба не байдуже, йду до батька. —

— Це правда, що твоя відповідь не міняє справи, але сьогодні дещо змінилося і думаю, що це треба тобі сказати, це тільки кілька слів, а там — ти вже вільний, якщо захочеш... —

Ілля заворушився: — Чи ти маєш мені щось доброго сказати? — І тінь в очах — терпкість полину. Він любив, щоб розмови укладались у тонкі шовкові мережі, усміхались, аж пахощами вбирався день... Щоб усе голубило й пестило його... і, навіть, сонце хай не світить ярко, але опалево-ніжно...

— Важко мені сказати, як ти це сприймеш і чи це для тебе буде добром і щастям, чи осоружно, осінньою сльотою. Вчора я була в лікаря і в нас буде маля... Може, таке русяве, як ти... —

— Це все? — По устах Іллі промайнуло здивування

і холодок. А він якраз тепер вибирався з Анною і йому зіпсувється забава... Але швидко рішив тимбільше їхати, тепер дома стане скучно... Майже призабув Аглаю, тільки пригадав, що мусить зараз поспішитись, бо вже вечером має стрінутись з Анною на летовищі.

Ілля не бачив, як Аглайнє волосся, як у малої дівчинки, схилилося на обличчя. Він прожогом вийшов, але Аглай і так його довше не затримувала. Їй здавалось, що вона розколола на дві частини велике дозріле яблуко, і яка ж дивина, в середині вона не знайшла ні одного зерна...

Автом Ілля швидко доїхав до біржевої дільниці і зупинився перед хмаросягом; там день і ніч жив його батько – фінансовий володар. Перебіг кілька сходів і увійшов до ліфту. А потім, із звичайної химери, не доїхав ним аж вгору, а вийшов скоріше і пішов м'яко вистеленими сходами. Люди вітали його і розкланювались, а він байдуже кивав їм головою і не завважував, що, властиво... усі довкруги нього працюють.

Увійшов без попередження до батькового кабінету і, майже не вітаючись, сів.

Батько перегортав папери і підписував їх, виглядало, не бачить Іллі. Враз підняв голову і поспітав: – Ти, може, до мене вгості, відвідати свого батька прийшов, чи?.. – І посміхнувся: – Хіба не за грішми... А якби так раз я тобі нічого не дав?.. –

Ілля раптово зрозумів, що, як батько захоче, він може котрогось дня опинитись зовсім без грошей. Дивно і, вперше, лячно... – Тоді у мене не було б зовсім грошей. –

– На цей раз, хай вистачить тобі моя пересторога і добре, принаймні, що ти раз щось зрозумів і будеш знати. Це не шкодить... – Відсунув папери, підписав чек, тільки ще поспітав: – А що далі? –

Знову затривожився Ілля і стало йому холодно й дивно. Досі він жив як у якомусь футлярі, вистеленому перами райських птахів. Про ніщо не роздумував, ніщо не тривожило його, усе неприємне відкладав зразу набік...

Батько виймив коліровий олівець, застругав його і щось креслив на малому клаптику паперу, а за хвилину поспітив: — Ти ще біля мене? А як Аглая? —

Ілля глузливо посміхнувся: — Напевно у неї зайняття не ліпші інших теперішніх жінок. Можливо, що тепер знову пішла до ліжка й відпочиває... а прислуга принесла їй каву. Хіба не бадуже, що робить Аглая... —

На вигляд завжди добродушні риси батька загострювались у тоненькі лінії, напиналися сітями морщинок і різьбились у хижака.

— Певно, що це великого для мене значення не має, але знаю, що Аглая добра жінка, розумніша від інших, і спершу вона тобі була усім. —

— Спершу, але тепер ще й клопоти вийшли, незабаром внука матимеш. —

— Справді? Це єдине добро, що ти колинебудь вчинив. — І, надиво, миттю в його очах сколихнулось світло.

— Це все було б, батьку, добре, але воно сталося в непригожу для мене хвилину, я сьогодні вибираюся з дому і зовсім не знаю, коли я з цієї подорожі повернусь. У мене тепер нове цікаве знайомство, ти знаєш Анну. І хіба тобі важливо, чи Анна, чи Аглая. —

— Коли ти мені сказав про можливість дитини, тоді, очевидно, це зовсім міняє справу і воно важливе, не кажучи уже про те, що я хотів би наслідника. А ще й до цього, чи ти здаєш собі справу, що у нас з Аглаєю вже пов'язане майно? Як звичайно, ти, певно, про це не подумав? —

Ілля скривився, наче б йому хтось відбирав улюблену іграшку.

— Тоді таки повернуся, немає ради. Ти заопікуйся на цей час Аглаєю, а я приїду, припустімо з подорожів у твоїх біржових справах. Дивно, але мені трохи жаль Аглаї і зовсім залишати не хотів би... — Вмовк і знеохочено відвернувся від батька. Навіщо цих усіх турбот, хіба життя не повинно плисти рівно й ясно і люди повинні зразу родитись уже такі, щоб не знали ніколи журби, тільки радість — усі однакові. Може колись воно так і буде...

Батько підвівся і натиснув дзвоник: — Вибач, але у мене час поділений і ще багато інших важливих розмов. Я, на твоєму місці, таки тепер не їхав би. Ти знаєш, у мене совість не надто вразлива, і невірність, чи вірність ... не така то важлива. Але подумай над цим, чи Аглай пізніше ще захоче тебе приймити? —

— Мені вже все одно... Подумай, чи таки не краще мені поїхати. Ти ж мене знаєш... Незабаром прийдеться переносити спільні турботи з Аглаєю; вона може стати хворіти, розкисне, перекинеться у негарну й скучну жінку. Це могло б щойно тоді привести до трагедії. Анна химерна і жорстока, але цікава... Але, якщо кажеш не їхати... —

Але зараз же, як тільки вийшов, пробігся швидко сходами і подзвонив до Анни: — Ідемо, Анно, у мене за кілька хвилин будуть замовлені квитки. —

Спершу почув якби позіхання у слухальце, а потім лінівне: — Може й прийду, попробуємо... —

Зустрінулись. Вона йшла гордо й впевнено, на щоках рожевим пухом юність, на ясних віях розсипаним хмелем — жіноча краса.

Торкнувся її і призабув усе: Аглаю, розмову з батьком... На Анниних руках, біля ліктя, складки тепла і брунатної смуглявини. Швидко і зручно зачепив їх устами і розсміявся...

Сміялась і Анна, розкотисто і щасливо, злегенька вдарила його по рамені і сказала: – Забагато ще часу до відлету, пустувати надто будеш, тому... купи солодощів в дорогу, або горішків... –

Ілля поспішився, щоб даремно не гаяти часу, і враз пристанув. Побачив – зрештою нічого незвичайного тут не було – жінку з дитячим возиком. Вона спочатку йшла перед ним, а далі вже зрівнялися і йшли поруч, і він зацікавлено, чомусь, глянув. На шиї у неї – ясними метеликами розправлялось волосся... Вона часто нахилялась над дитиною і щось перескладувала біля неї, торкалась мальеньких рук, а тоді... повернулась усім обличчям до Іллі і усміхнулась; та це не був усміх Анни, чи інших зустрічних жінок, її усміх обгортав його тисячма сонць, колихав ніжними крилами голубого птаха, якого бачиться тільки у ранньому дитинстві; її усміх переплітався злотояснimi пасминками великої й незвичайної ніжності, на ледве розквітлих устах вона передавала йому привіт безкрайого щастя... Ілля відчув, як уперше сильно у нього сколихнулось серце і щось холодне і важке відкочувалось у глибинь. В долоні наче сипалось важке колосся і насичувало солодом нових, незнаних почуттів... Незнайома жінка ще раз схилилась над возиком, поглянула на дитину й знову подивилася на Іллю: йому на стрічу виплив усміх – білявим вітрильником у безмежних сафірових світах гострої туги, і перснем плигав, котився, ломивсь світлами, і вабив Іллю...

А в кутку ледь смутку відтінь, легкого як туль...

Ілля вже більш не думав: швидко біг, втікав від летовища, подалі від Анни, подалі від навісного свисту літаків... Навіть не захотів захопити таксі, всів з іншими у вагони підземки і там роздивляв людей: найменшу ри-

сочку, відрух і мисль, радів уперше життям... Він спішив, щоб побачити Аглаю із такою самою усмішкою, як у тієї невідомої жінки, що схилялась над дитячим возиком... Спішив, щоб не спізнитись ...

*
* * *

Чергового дня на обличчях усіх розквітала усмішка – це був початок створення нової, доброї людини, і первісток ясного часу для всіх...

Над містом вже не було безупинного падіння зір, тільки їхнє рівне горіння...

Не простелялась рожева заграва димів, тільки фіялкова прозора запашність вечорів...

Стрункими арфами ще світились, тремтіли мости, але по них вже проходжувались люди...

Полями у місто йшла Мати... Їй назустріч виходили люди, молодніли, вигладжувались їхні морщини, поволі поміж каменями вони прокладали квітняні і травинні стежки й засівали мир...

Ніхто не блукався вже у тривожних просторах і вічно не шукав за розгадкою часу, помежі людей поселилася жити голуба орхідея – відпочинку, спокою і любови.

Iрвінгтон, 28 лютого 1968 р.

ПРО ЩО РОЗПОВІДАЛА ЯБЛУНЯ

Журилась я і з натугою вичікувала весни. Надто довго проймав уже мене холод і простуджували вранішні інєї. Ще з осені залишилось у мене декілька листків: на них позаписувала я слова, але стужа вже зовсім скришила їх і вони загибали, а з ними усі мої записки. Чому так твердо обгортала мене земля? Вона відверталася від мене; можливо тому, що я їй тільки прибрана дочка... Мене малим зерном привезли здалеку, аж з України.

Враз гострим ножем прорізалось сонце: усе загорілося живучим пливким струменем і розсипалось ясними пір'їними кучерями; у моїх глибинах наверталось життя.

І в отої золотий, розсміяний трепіт прикотилася темінь і стало холодно, гейби хтось забрав життя. Війнуло проникливим зимном, наче б по мені проплив осінній стурдений дощ. Я здригнулася, хотіла себе прислонити, але не було ще чим. Поглянула вгору: звідтіля білявим вихром гналася заметіль. Швидко і легко летіли снігові зорі та, ледь торкнувшись мене, танули, бо їм уже не пора...

До хати підходила дівчина, вона прийшла з цієї самої країни і кликала мене своєю сестрою. Я познайомилася з нею тоді, коли у неї ще була мати. Дівчина в той час залюбки сиділа біля вікна, мережала, вишивала й усміхалась до мене і в крушині усміху – усе тепло... Мати кли-

кала її Рутою, тому я й знаю яке у неї ім'я. Від тієї пори я вже ніколи не була самотня.

Сніг біг і одним заносив юність, а другим забирав роки...

Назустріч дівчині надійшла бабуся і, як дивно: в оту хвилину дівчина й бабуся стали однакові... Ті ж самі голубі очі в обидвох, тільки бабусині павиним присмерком, а в дівчини – іскряними дзеркальцями. Бабуся легенько здійняла із щоки дівчини сніжинку і усміхнулась: – Такої гарної, як ота, я ще не бачила. – Торкнулась її руки й пішла. Але я певна, що вони обидві напевно ще зустрінуться – тоді, коли перестане бігти час і крихітку успокоиться люди.

Дівчина, не оглядаючись, пішла швидко до хати, а бабуся пристанула біля огорожі, їй перехопило віддих; голову перехилила набік, примкнула очі і зовсім побіліла. Ще ледве усміхалась, але якби уже кудись відходила і бачила те, чого ніхто ще не зумів досягнути... Кудись уже задівся сніг і зів'яв, але бабусі уже не було, відійшла швидко, як роки...

*

На Рутиному столику, в кімнаті – дві різьби. Одна – біла, ясна й легка: кудись у біг зривається сарна, здається, ще мить, вона стрепенеться і побіжить у сад. Друга різьба – зовсім інша, вигорнена з глини, сіра і важка: сидить старий дідок, на колінах відчинена книжка, в руках лулька, а очі приплющені так, наче б погас і задумався, і він вже не тут, а потойбіч... кінчить читати книжку. Усміх його... десь у віках, лагідний і надхнений. Книга зісувавається з його колін і, хоча ще недочитана, уже неважлива.

Я бачила, як часами підходила дівчина, гладила сарну і торкалась дідової руки.

Тепер вона сіла біля столика і дивилась просто на мене. Ясний вир її волосся пересипався аж поза комір і від цього в кімнаті прояснювались шибки. Я прихилилася ближче й побачила, що вона почала писати і, як дивно, її слова складались мені: – В кожну днину писатиму про тебе, моя яблуне, аж по день твоєго величавого розквіту. Чула я, що весною поміж деревами немає рівної тобі. Вже навіть сьогодні твої гілки підіймаються так високо вгору, наче б вrostали у хмари. По гілках: ясною оманою сліди, це місця, звідкіля родитимуться листки. Кідаю тобі салют, моя яблуне, хай швидко промайне цей час, заки прийде твоє розквітання. – Дівчина перестала писати, а по обличчі довгою смужечкою збігали слози.

Ще хвилину вона просиділа нерухомо, тоді встала, надягнула теплий шаль і гукнула мені крізь вікно: – Не зачиняю вікна, хочу, щоб ти на мене чекала в кімнаті, заки ще повернуся. – Кивнула рукою і пішла. Я знала, що доки вона не повернеться, не засну, чекатиму...

Вітер наволікався на хмари. Розсипаний сніг розтаяв зовсім. Я струснула із себе ще декілька залишених сніжинок, нагнулася під місяць і таки задрімала, ще перед тим подумавши, що самотні люди шукають розмов навіть із деревами.

Довшу хвилину я не знала, що діється довкруги: із просоння ледве розпізнавала наш сад. Тишу проривали свистки, чиїсь кроки поспішно проганялися садом, вулицею пробігло кілька чоловіків у білому... Над огорожею перехилилася молода жінка; очі її шукали по саду і впевнюювались у кожну деталь, хмурились і темніли... На мить вона повернулась до чоловіків і цим покористувався

малий хлопчина і швидко пробіг босоніж по саду. За кожним кроком, коли він торкався холодної, потрісканої землі, мені ставало болісно, здавалося, на мені обмерзає кора. Перелякані очі хлопця ховались аж поза рукави: вони бігли, втікали навіть від... себе. Хлопчина побіг ще кілька кроків, а потім приляг за живоплотом у найглибшій закутині. Біля хвіртки стояли чоловіки і дивились вздовж вулиці.

...Місяць одягнувся у хмари і темінь зовсім заховала його. Чоловіки розгубились, не знали кудою ім тепер іти. Їх приклала жінка, вони довго ще радились, а потім таки від'їхали.

І аж тоді виплигнув знову місяць і покотився дрібним сріблистим сміхом по саду. Ми наново побачили малого хлопця. Він поволі просунувся з-поза живоплота... прихилився близько землі і згодом приповз до хати. А там вже поволі підвівся, підійшов до середущого вікна, що його відчинила Рута, зупинився, сів на землі і в холоді мабуть дрімав. Часами відчинялися його долоні, затискалися в п'ястку і він здригався, а я відвертала очі від його босих ніг...

Зорі не підходили ближче цього вечора, мабуть кожна з них почувалася найкраще самотньою...

Незабаром надійшла дівчина і вже хотіла замкнути вікно, аж раптом уся стрепенулася і рука її вмовкла. Внизу, якби з-під землі, дивились на неї очі блискучі й тривожні... Дівчина хотіла крикнути, втекти, відорватись звідсіля... Але, коли ще раз глянула вниз і завважила, що там тільки мале хлоп'я, поволі усміхнулася і сказала:

— Та який же ти малий! — Побачила, що він увесь затремтів із холоду і тихенько запитала: — Либоњь, чи не холодно тобі? —

Та він мовчав, не рухався, наче б уже у студені отій

думав залишитися назавжди, тільки пронизував її поглядом. Раптом вона завважила його босі ноги і вжахнулася... Тоді вже без слова вийшла надвір, взяла його за руку і повела до хати. Хлопець на самому порозі ще злегка вагався, але пізніше таки пішов і сів на бережку крісла біля стола.

Дівчина швидко підогріла йому молоко і сіла біля нього. Він спочатку тільки розглядався по кімнаті, а потім враз бистро глянув у вікно і тривожно прикрив обличчя руками. Хвилину сиділи мовчки, аж він пригадав собі молоко і став пити великими, жадібними ковтками.

Дівчина злегенька торкнулася його руки і поспітала:
— Скажи, як тебе звуть? —

Він мовчав.

А вона питалася ще: — Скажи, як? —

Врешті хлопець, запинаючись, відповів: — Не знаю, забув... —

— Як то не знаєш, усе, навіть речі на світі мають свою назву. —

Але він уперто мовчав, хоча здавалося, думав і хотів нагадати; очі його бігли кудись, а тоді безпорадно зупинялись... —

Руті стало його безкрайно жаль і вона м'яко сказала: — Залиши й уже не нагадуй, не треба... Назву тебе Бояном, як колись моєго наймолодшого брата.

Хлопець нічого не відповів, затих, наче б відпочив... Це тривало коротку мить, він раптом швидко кинувся у вікна з окликом: — А вони прийдуть? Ні, нічого вже не кажи, я знаю, вони напевно прийдуть. —

Дівчина не знала, хто “вони”, але твердо заперечила.

Він успокоївся, лише за хвилину ще додав: — Прошу, не проганяй мене. —

А потім, либонь, уже більше нічого не хотіли говорити, мовчали.

Тільки ще єдина дівчина запитала: — Чому в тебе босі ноги, черевиків немає, я тобі куплю. —

Хлопець заперечливо похитнув головою: — Не купуй, не хочу, але й не проганяй. —

А там в одній хвилині похилився над столом і заснув.

Рута погасила світла і цієї ночі я нічого більше вже не бачила.

За кілька днів надворі кудись уже заділась холодечка. Ще сильно стиснені тugoю трубкою листки, але у них уже просочувалося по краплині сонце і спокійно, поволі розгорталось життя; вони, налиті моїм соком і теплом, ще потрохи дрімали і не квапились прокидатися.

Сонце розтаювалось чимраз сильніше і твердо вкорінювалося в землю. Гілки обвивали мене тонкими зеленими перснями, а дівчина щасливими очима дивилася в небо і дякувала за кожну нову парость. Тепер вона скоріше поверталася додому і душа її у весні — ніжною дівочою долонею ...

Коли в саду зупинявся вечір, хлопець підходив до дверей і питався Рути: — Скажи мені правду, надворі нікого немає? Я виразно чую голоси і вони уже зовсім близько... —

Але дівчина: — Не лякайся, це лиш так вчувається тобі, це шептіт яблуні. —

— Це не яблуня, це вони, ти їх не знаєш, вони майже поруч, вже чутно їхні кроки... — I він брав її за руку і благав: — Не віddавай мене. —

Вона гладила по волоссю і запевнювала: — Будь спокійний, нікого тут немає, тільки сад... А тебе я не віддам. —

Хлопець втихомирювався, помагав їй накривати до

вечері, клав тарілки і хліб і вчився за Рутою проказувати молитву. Його руки уже більше не дрижали і він спокійно клав їх у Рутині долоні. – Я тебе не боюся і вірю тобі, ти добра. –

Одного дня дівчина сказала: – Підемо, Бояне, в сад. Бачиш, які там уже високі стебла, одна стебелина дужче другої росте і молоді квіти напинаються у сонце... –

Хлопець заперечливо хитав головою, відвертався від вікон і нікуди не хотів іти, лише благав: – Залиши мене тут, в кімнатах затишно й безпечно... –

Рута погоджувалася і вони зіставалися дома, тільки згодом вона ще запитувала: – Чи пригадуєш хоча трохи свій дім, а мати твоя, де вона? –

Хлопець хмурився і казав: – Її немає і не згадуй... – I очі його, як побите градом колосся, ронили барву...

Але дівчина садовила його близче себе, усміхалась і казала: – Як сонцем налиті троянди, так у кожної матері любов... –

Хлопець тихесенько за нею: – Троянди, але вони не мати, а ти. – I запитував дальше: – Я вже призабув, як виглядають оті квіти, ніхто мене дома про них не вчив. Можеш мені їх показати? –

Рута вийняла книжку, перегортала сторінки й показувала.

Боян шепотів: – Гарні вони, як ти... –

Переганялись дні, юрмились вітри, а багатющі теплом дощі сіялись і промивали кожну травинку. Я розгорталась, молодніла й чекала приходу дівчини. Вона надійшла і задивилась на мене. На моїх гілках зеленими човниками гойдались листки, а на кожному із них – блідорожева цятка: пуп'яшки щойно народжені, усміхнені й вогкі. Дівчина глянула й сказала: – Позич мені, яблуне, одного твоєого човника, хай поїду в голубий, да-

лекий світ. Коли в тобі одній така безмежна краса, вона скрізь... — А там, вона ще злегенька торкалась пуп'яшків і проказувала: — І якже ж така малеч держиться ще дерева? От, вітер холодний зчаста кружляє по саду і взаранках вибігають інєї... — Торкнулась щокою яблуневого первістка і сама зарожевілась.

Покликала хлопця за собою в сад, але він знову не захотів... Тоді пригрозила: — Коли ти такий, піду собі! — І пішла. Він довго дивився їй услід, хлипав, розмазував на вікні слізози й говорив: — Рути немає і мене вже немає. — Сидів увесь час німо, очікував її повороту.

Вкінці надійшла дівчина, поволі відчинила двері й стала розпаковувати коробку. Хлопець недовірливо стежив за її рухами.

Вона сказала: — Вже так довше не можеш, я взуття тобі принесла. —

Хлопчина швидко зірвався, заховався за крісло і увесь тримтів. Тільки тихцем вибігли йому слова: — Ні, я таки нізащо в світі не взуюсь, хоча б ти і не любила уже мене більше. —

Тоді дівчина поставила черевики біля порога і сказала: — Вони тут чекатимуть на тебе. Захочеш — одягнеш. —

Але хлопець ще глибше засунувся в куток і так довго не підходив до дівчини, аж побачив, що вона зайнлялася чимось іншим, тоді відважився і заговорив: — Не гнівайся, що не хочу черевиків, боюся, як узуюсь, хтось забере мене звідсіля. Я й дома не узуувався, лякався, що мама віддасть мене отим людям у білому... Мама не любила мене, казала — я хворий. А ти скажи, хворий я? —

Дівчина тільки горнула його до себе, хіба вона сама, ще така молода, щоб про те щонебудь знала...

Усе ж щоднини клала біля порога взуття і кликала його, але він далі не йшов. Складав руки і прохав вибачення, що не вірив. А потім ще казав: — Бачиш, коли взуєш — заберуть мене, а я хочу, щоб завжди була ти і троянди. —

Дівчина зірвала одну і показала Боянові: — Коли підеш, надворі їх більше. —

Хлопець сильно схопив її за руку, дивився на троянду й обличчя його прояснилось: — Напевно їх більше, а окрім них нікого надворі? —

Рута усміхнулась і притакнула, а в руці горіла квітка й вабила...

І він пішов за трояндою і дівчиною.

Сіли внизу, зараз близь мене, на траві. Розгортала Рута кожну пелюстку й говорила Боянові: — Глянь на цю: вона багрова, як тепер твої щоки у жмінці радощів; а ота — як молодий місяць блідоховтявий, а краї прозорі та ледве видні. —

Враз я побачила, як стежкою надходив якийсь чоловік. Зразу не розглянула, а потім розпізнала, що це наш листоноша.

Хлопець почув кроки, стрепенувся, розсипав троянди і кинувся чимдуж утікати, але дівчина вхопила його за руку і запитала: — Хіба не бачиш, — це листоноша! —

Але він вирвався дівчині з рук і, вже біля дверей, з докором кинув їй: — А ти казала, що нікого не буде! —

Дома він дрожав і безупину хлипав.

Дівчина вспокоювала і благала: — Ти мусиш поволі звикати до людей і згодом зовсім перестанеш їх боятися. Як тільки він знову прийде, ми разом вийдемо до нього і ти побачиш, він нічого злого тобі не вдіє, та ж він навіть ще тебе не знає. —

Боян тільки хитав головою: — Він і люди в білому, — це одне, а ти і троянди — друге, і тебе властиво я не боюся. Цей чоловік, що сьогодні, як ті, що шукають за мною і через них я усе босоніж. —

— Чому босоніж? — запитала дівчина.

— Босого не заберуть — і усміхався, але враз немов постарів...

Рута більш нічого вже не говорила, зцілувала з нього останню слізину і вийшла в сад. А там зложила руки на грудях, аж ясними серпами черкнулись рукави і зідхнула: — Чи розквітнеш, моя яблуне, вже скоро, хочу, щоб і Боян ще тебе побачив, а то боюсь, що таки прийдуть... —

А я тихо прошепотіла: — Не мене, а небо проси! — Але дівчина не дочула моїх слів, а, може, не зрозуміла, і я вже більше не повторялась.

Поміж нами простягнулась ніч... Сонце залишило землі удосталь тепла. Між моїми листками дрижали пуп'яшки й готовались в народині. З куточка униз слезила живиця і свіжо покошена трава перехоплювала віddих. Під моїм деревом відпочивала білка й нікуди не спішилась. У нікого з нас не було сну. Я відчувала, як мої гілки розпростовувались, листки напувалися холодною росою, а потім знову згортались і дрижали, вичікуючи... нового життя.

Дівчина з хлопцем дивилися у відчинене вікно. У місячному свіtlі Боянові очі стали напрочуд спокійні. Він торкнувся Рутиной руки і сказав: — Я пішов би тепер в сад. —

Дівчина замислилась і нічого не відповідала. А він думав, що це певно тому, що на ньому не було взуття і без нього йому тепер не можна було вийти. Хіба не казала дівчина: — Захочеш — зодягнеш! — Підійшов ближче

порога, взяв у руки взуття, але здригнувся і поклав його назад. І знову на хвилину його очі стали неспокійні і стривожені. А тоді вже повернувся до дівчини і залишився увесь час, аж до самого ранку, вичікуючи моєго розквіту.

Уже у саду відкривались очі, а дівчина і хлопець ще спали; на підвіконню їхні голови торкалися разом і в волоссю роса, як радісні мислі.

Розпітались важкі золоті сіті та сполікували тіні. Дівчина і хлопець прокинулися, бо якраз на їхніх повіках ясними джмелями розкинулось проміння.

Я відчувала у собі чимраз сильніше тремтіння, розгорталися листки, і поміж ними, як із зелених долонь, з пуп'яшків родилися квіти: білі, майже прозорі, несли ніжні, ледве вловимі, пахощі по саду. Голубіли росою. І в кожній квітці, як у дзеркалі – сонце, і в кожній квітці, як у дзеркалі – небо... Розгорталися і мерехтіли по моїх гілках рясними стежками. Біля них сріблистий спів південного ласкавого вітру. Хилилась я над кожною квіткою і в заранні журливо думала: – Щаслива будеш? –

Хлопець і дівчина залишили хату і вийшли до мене.

Він їй говорив: – Ти зараз повинна пов'язати собі голубу стрічку і носити її увесь день, бо сьогодні усе як небо, і радість така, як небо... –

Затріпотався у нього усміх і зник, очі стемніли, на хвилину знерухомів, а потім загойдався, як суха деревинка на воді... і шепнув Руті: – Це вони... – А тоді тихо заховався за дівчину.

Стежкою надходила жінка м'яким притаєним кроком, наче хизувалася своїм ходом. На її обличчю – жодного хвилювання, тільки нетерпеливість і роздратування. За нею – двох чоловіків у білому.

Хлопець сильно вхопив дівчину за руку, захотів би хтось його від неї відорвати, либо нь не стало б сили... В мене здригнулося гілля — це була та сама жінка, що в пропам'ятний день заметільного сніжку шукала за хлопцем.

Жінка підійшла до Рути: — Дозвольте познайомитись — і подала руку: — Моє прізвище — Лідія Могилевська. Цей хлопчик, що у вас — син моєго чоловіка, а я його друга мати. Зовсім не докоряю вам, що ви досі не розшукували за нами, хоча напевно, за словами моєго прибраного сина, ми — недолюдки... Тепер, коли я про все вже розказала, вам хіба ясно, що він повинен відійти з нами. Мойому чоловікові надто важко клопотатися справами такого сина. Доволі, що його жінка хворіла довгий час... А малому треба лікуватись, це у нього бачите... по матері. Ви певно завважили? —

У дівчини стали уста білі, немов мої квіти, вона ледве сказала: — Либо нь, що треба, але я цього ще зовсім не-певна... — А потім шепнула щось дуже тихо, думаю, що й жінка не зовсім дочула.

Зійшла тиша... У трави вбігла тривога...

Дівчина випростувалася і надто голосно поспітала:
— А тепер як, хіба він не піде до вашої хати? —

Жінка дещо відхирила голову набік і, якби від несхочу, сковзнулися із її уст слова: — Ні, ми хочемо передати його на лікування. Лікар нам вияснив, що це єдиний і конечний вихід. Очевидно, покищо... —

Рута настоювала: — А дома? —

Жінка помітно стала нетерпеливітись: — Я ж вам казала, що це тепер зовсім неможливе, у нас зовсім на те не вистачає часу, зрештою, хіба я йому мати? —

Дівчина мовчала, очі тужавіли холодом, а далі у них стали розриватись сині блискавиці.

В цю мить хлопець рвонувся і побіг садом.

Лідія гукнула: — Ловіть його! — І двох чоловіків побігло за ним.

Дівчина пробувала прохати: — Може б ви так самі його прикликали і за ним не гонились, як на мисливських іграх... —

Жінка прикинулась, що не чула і слідкувала далі за ловлею.

Рута відійшла оподалік, оперлася на моїх гілках і я відчула, які у неї холодні долоні.

А хлопець біг, просмикувався помежі кущі бузку і високі лілові мальви, припадав до землі і ховався. І коли майже його схопили, він швидко проковзнувся горі сосною і залишився на самому вершечку, а туди проліти старшим чоловікам не так то й легко було. З його подряпаного обличчя вузенькою струєю спливала кров.

Лідія уже докраю знетерпеливена, гукнула: — Дістаньте його швидше! Хіба так важко вловити такого малого горобця і невже ж я вам не... заплатила? — Її уста затиснулися у вузьку гостру рису і вона перестала бути гарна.

Тоді Рута відійшла від мене, підійшла до сосни і глянула вгору. Тепер очі її не розгортали уже блискавиць, а дивилися з великою ніжністю. Вона лагідно заговорила і слова її оболясували шовковими стрічками... — Бояне, не бійся, ходи до мене. —

Він хвилину вагався, а там поволі зліз на землю, з-під брови дивлячись на жінку й на чоловіків. Його зараз же хотіли схопити чоловіки, але дівчина заборонила: — Відійдіть і не торкайте його, він сам піде за вами... —

Тепер Боян вже не дивився ані на жінку, ані на чоловіків, здавалося, перестав боятись. Тільки тихо й покірно спитав дівчини: — Скажи мені, Руто, маю йти, треба? Коли ти скажеш, повірю і піду. — Хвилину його обличчям сковзнувся біль і щез.

Рута подивилася на Лідію, а тоді на Бояна і сказала:

— Ти тепер повинен, потім тобі стане краще і повернешся. —

— Повернуся до тебе? —

— Можливо, як виростеш... —

А там він вже нічого більше не питався, либонь зрозумів, тільки ще хвилину постояв, а потім повернувся до всіх спиною і пішов у хату.

Жінка кликнула Руті: — Він може втекти! —

— Ні! — тихо й рішуче їй дівчина.

Незабаром вернувся до них хлопчина, але вже не босоніж, а в очах — бездонні моря болю. Підійшов близь Рути і злегенька затремтів, либонь хотіло перехопити його ридання, але зараз же погасло. Ще раз пригорнувся і на дрібному хлоп'ячому обличчю — наволочка твердості...

Ще з-поза огорожі його рука зависочила, піднялася і швидко опала перецвітанням маків...

Дівчина нікуди не спішилася, склонилась на мою гілку, біліша світанкового світла.

Мною пройшло нестримне тремтіння. Я низько схилилась над землею і довго не підводилася, навіть неба не хотіла бачити. І раптом із сердечного жалю кілька моїх квітів... зронилось у траву, а хіба вони щойно не почали жити... Біля мене примостиився теплий, м'який вітерець, гладив листки та співав про весну, але не зумів вже мене потішити.

І як я здивувалася, коли Рутині очі, ще донедавна сповнені смутком й лагідні, зібрали холодними кригами, а тоді — перебліском сталі. Швидко вона залишила мене, побігла в хату і звідтіля повернулася з малим ножиком.

І враз на собі я відчула різкі удари, одна-по-одній падали мої гілки; дівчина нищила їх і твердо з ненавистю кидала слово-за-словом: — Щоб тебе простудили холоди і ти більш ніколи не зацвіла і не зародила!..

— Щоб над тобою більше не голубіло небо і південні вітри відвернулися від тебе!..

— Щоб ти згорніла й загинула!. — А там вже тихо, із докором: — Це тобі за те, що навчила мене вірити і навчила любити!.. —

Я заридала, похитнулася і всі мої квіти посипалися вниз: у мене вже не стало нікого...

Яка тиша по саду і як чітко відкроювався далекий гомін людей.

Дівчина поволі заспокоїлася; подивилась на руки, а потім на розсипані квіти... ніяково усміхнулась, покірно похилила голову і тихенько сказала: — Прости!.. —

Потім Рута відійшла від мене, пішла кудись і повернулась аж у пізній вечір. Ще пристанула біля хати, якби не хотіла входити, і чогось чекала... Вкінці відчинила двері і... в місячному свіtlі я побачила Бояна.

Дівчина від несподіванки не зачиняла дверей, тільки дивилася на хлопчину і з її очей проривалася радість:
— Ти? —

А він схопив її за руки і благав: — Не міг інакше, не проганяй, не вірив їм і утік, тепер там сплять і ніхто не подивиться за мною. А тут, у тебе — відчинене вікно... Вони ніколи уже не випустили б мене. —

За хвилину докинув: — Бачиш, і вже не босоніж, щоб ніхто не завернув... —

До самого світанку пакували клунки, а хлопець ще питався: — Скажи, прийдуть вони? —

Дівчина йому: — Не журися, переїдемо в інше місце, може забудуть... —

Сховали різьби. І сарна і дідуган помандрували з ними...

Вийшли, а поруч — ранок...

Востаннє їхні очі зупинились на мені і дівчина по-прощалась: — Бувай здорована, сестро, хоча одна земля дала нам початок, ми розійшлись...

*

* * *

Прочитавши, скажете: — Невже ж це правда, щоб яблуня говорила, щоб холодною весною босоніж прибіг хлопчина, щоб у бабусі були ті самі голубі очі як у Рути і щоб яблуня тільки один день цвіла...

Тоді широко відкрийте очі і дивіться: побачите, як вулицею близь вас проходить русокоса Рута, як бабуся ловить снігові зорі і всміхається до дівчини, і як низько склониться вам яблуня, відкриє лист за листом і заведе з вами розмову. Дивіться, слухайте і пробуйте повірити!

Гантер, 16 липня 1968 р.

ДУМА ПРО ТРЬОХ РИБАЛОК

Із шелестом звинулись вітрила ночі і зараз же сонце забриніло ранком...

Поміж небом і землею, у річковому затишку — сіть зелених верб. І там, у закутку молодого верболозу — життя і мислі трьох рибалок: вони ж закипом зелених трав, перснями поранкових рос й дзеркальцями засріблених вод... І пахощами ожини — поруч рибалок — молоде дівча. В усіх очі однією барвою: неба, верб, річки і відблисками риби.

На долонях річкових каменів — у пастелевому селедині — возвеличувався спокій і примружувало очі сонце...

Як і завжди, зійшлись три рибалки. Вони чесно чергувались, хто з них кудою має піти, бо найкраща риболовля вдавалась над берегом кручі. Тепер покищо барились і заки розійтися — вичікували, а то й сіли припочати.

А що у першого й найстаршого рибалки — ані однієї морщини, та й у волоссю ані однієї сивої стежинки. Очі — найщирішою голубістю квітки, вони чітко відкroювались думками. Люди завидували йому вічної юні і заєдно розпитували, чи бува він не чарівник який. Бо хоча тепер новий уже світ, та не хотіли поズуватися усього, що таємне, а може і... зависно було за отими давніми, загадковими світами. Рибалка їм відповідав: — Поїдьте у Крим і пийте усі

ті зілля, що ними ми залюбки напоювались, а там — уже тверді мости під вашу молодість... — І всміхався...

А що-другий і середуний рибалка — то дуб кренастий, і в мозольних руках — розгадка його життя, і в спокійній усмішці — тайна його витривалости...

А що-третій рибалка — наймолодший: русявий, ясний, з невеличким вусом над повними губами, в очах його думки бистрим в'юном і захват безмежної радості... Нахилився він над річкою, зачіпився з її хвилями, а на обличчю — мигтіння сонця і води.

Хвилина тиші й нерухомості, а там вже клюнув час і проклав нову стежку у незмірімі простори...

Третій рибалка вийняв з кишені невеликий кусок паперу і поклав біля себе на траву, а далі не ворушився, навіть не звів бровою, щільно зімкнувся — осінню лист.

Біля нього — дівчина, онука найстаршого рибалки, вона також мовчала, хоча й не хотіла... Найрадше зараз побігла б разом із стрибками вітру, швидко, пристрасно увійшла б у теплі струї повітря, безжурно й бездумно... I враз у неї зірвалась думка швидко викупатися, заки зачнуть риболовити. Побігла поміж кущі, перебралась у плавки і кинулась у річку — проти струї води. Тіло її укладлося смуглявою тугістю, тільки у розхилі плавок проглядали ясніші пояски, незачеплені ще сонцем. Їй у груди тісно прибивалися хвилі, вона сміялась, відбивалася руками і поринала аж на саме дно, пружно гойдаючись із водяними папоротями, торкаючись срібної луски риби. А там, під каменем впіймавши одну, з гордістю вигукнула:

— А ось, у мене перша! —

Та перший рибалка ще приязно, але вже нетерпеливо кликав: — Руто, закинь плавання, ми ж хочемо розпочи-

нати діло! – Рукою доторкався каменя в річці і там наче залишався споєний з ним...

Рута вийшла з води, поклала у кошелик рибу і пригорнулась до першого рибалки. Бо у неї – ані батьків, ані родичів, тільки він – дідусь... На тілі ще густіли краплини води і прилягали тісно блискучою рухомою сіттю, трохи грілися у теплі й уже скочувались за проріз плавок.

І став розвиватися сценарій: збиралися люди. Небагато, з двадцятро, може трохи менше. Вони тут заедно в неділю сходились з рибалками, звичайно, щоб відпочити. Не перешкоджали: сиділи тихенько і дивились. Вправді, рибалки надалі залишалися героями, а вони відходили на дальший плян. А за кілька хвилин, вони і рибалки гейби перемінялись у верби, небо і воду, одягались свіжозеленою барвою і, згодом, ви не впізнали б, що їхні очі голубі, чи карі, бо в кожного пропливало яснозелене світло.

З собою приносили вони лозові кошелики з їжею, щоб рівно поділитись з усіми. І так, хто сідав, хто клався на траву горілиць, але все котрийсь з них по-черзі, кожного тижня, розповідав якенебудь оповідання про колись прожите. А потім уже всі розсуджували гуртом, чи це оповідання варте уваги і в нагороду давали повен кошелек свіжозловленої риби.

Тепер розглядалися усі поміж собою, хто сьогодні приніс щось нове. Тоді третій рибалка сказав: – Ось тут, – показав на клаптик паперу, – я вчора дістав листа і в мене склалося оповідання, коли дозволите, розповім. Воно у мене і радістю і тугою і підтвердженням наших підсвідомих жить... – А потім став на найвищому камені і кивнув двом рибалкам: – Ви розпочинайте риболовлю, а я... – і розплелися слова...

На траві біля нього лист, на ньому вудка заякорена спогадом...

— Ви знаєте, я звичайна собі людина, що твердо тримається землі; мені ніколи ніщо не увиждається і не здається, для мене усе просте. Тому послухайте, що мені притрапилося. —

Мовчанка налягла запахущою клейкою живицею, що й не зрушиш і не здоймеш...

І, як завжди, хто клався, хто сідав, а інші, отак, обійнявши дерево, стояли у возвеличанню верб'яного затишку, заслухані.

— Пригадуєте, останнього тижня, в неділю, якось не везло і ми швидко вернулись з риболовлі. Дома нічого було робити, що ж, я — холостяк. Мати подала вечерю, посиділи ми ще трохи разом, а потім я вийшов на веранду, щоб трохи протягнутися на лежаку. А все ж не хотілося отак звичайно закінчувати вечір; чогось не доставало, і я задумав пройтися. Подививсь ще на небо, а воно усе ясне і на самому вершечку вирізок його, як у біблійних книгах, тільки б херувимам появитись... Хотів, щоб і мати пройшлась, але вона відмовилась, не почувала себе добре, хотіла відпочити, і я вийшов сам.

Не було в мене терпеливости йти поволі, я йшов швидко і в ніздря захапував увесь жаский весняний запах.

Враз налетів дощ. Не звичайний — бузковий: у ньому розсипався фіолет вечора і загорток квіткових пахощів. Надбігли блискавиці й ніч стужавила у темінь, передаючи на мисливських рогах вістку про смертельну небезпеку. Вітер розпустувався по деревах, лоскотав їхні гілки, а вони безпередиху шумливо сміялись.

Коротку мить ще летів, пересипався дощ, а тоді вже тільки дрібненько віявся і вмовк. Ще зіп'ялася навшпиньки невеличка блискавиця і грім — наче б то душа старої вже людини, що ще тут на землі, але вже слідно, що вона потойбіч — ледве гомонів...

Розганявся холод, але не приходив...

Хмари розійшлися, моргнув ясною бровою місяць і молодо й невинно дивився. Від дерев било хвилюванням, немов перелетом птахів...

І прийшли паоощі, якби помаранчевих гаїв, і повний солоду, до нестяями, аж болісний запах...

Я повертається додому напоєний ущерть диханням ночі, вируванням власної крові, і якби пересипом божевільної напруги...

А вдома швидко вснув, гарячооранжева хвиля зайшла аж під повіки, втиснулась аж в уста. І в паоощах отих терпкість і гіркий солод їхньої шкуринки.

Поза вікнами – льняноясна ніч. З паоощами заплівся сон і хрестив наді мною прозорі, м'які крила...

Не знаю, як довго я спав, але враз став відчувати, що мушу відкрити очі. Розплюшив їх силоміць і бачу – в дверях вагається чиясь тінь. Напружено вдивляюся, підводжуся з постелі, даремно, ніяк не можу відзнати, хто там стоїть. І як не дивно, мені не лячно, я хотів би почути слово, відчути доторк, близче розпізнати... Тоді поволі, крок за кроком, хтось наближається. Іде... Ось, вже зовсім близько мене, тепер нахиляється над моїм обличчям, майже відчуваю віддих і чиє очі летять у мою глибину, чиє очі вітають і передають далеку мисль. Я зовсім виразно відчуваю, що побіч мене існує ще хтось близький і любий, і мені знову хочеться приторкнутися до нього рукою.

Швидко повертаєшся, розхилюю долоні, хочу зачепити оте невловиме, відзнати... але в моїх руках пересувається тільки порожнеча. Не бачу барви очей, що мене розглядають, але відчуваю їхню силу і ніжність. Поруч мене тепер хтось так близько, що відчуваю його дихання. Мене

не тривожить незнайомість, хвилююся тільки, щоб мій гість не відійшов і хочу хоча на хвилину його придергати, він же такий дорогий і майже знайомий... Встаю, хочу підійти ближче, привітати, вловити моєго друга, але бачу немов хтось легкими спіралями підходить до дверей і зникає.

Дивлюся на годинник: майже третя ночі.

Пізніше мені ще довго не спиться... Який жаль, що в кімнаті вже немає нікого; дала мені його ніч і прийшла по нього... Усе ж довший час ще відчуваю, що хтось біля мене напевно був і силкувався щось сказати. Чиєсь мислі сковзнулись із зорями по небу і... згасли невідсказані.

Либо нь це чиясь пізньонічна мисль або туга...

Перехиляюся знову крізь вікно і задихаюся паощами південних помаранчевих гаїв. Цієї ночі чиєсь мислі схрещуються з моїми, палахкотять двома метеорами, але не розбиваються і не погасають... —

*
* * *

Призадумався рибалка, повернувшись до всіх: — І подумайте, кілька днів пізніше прийшов від моєї дівчини лист. В цьому самому часі, біля третьої години, їй не спалось і вона захотіла поговорити зі мною. Вона вперто й настирливо погналась думками у далечінь, аж віднайшла мене і ми якби побачились і обмінялися усмішкою... —

Тут він поклав руку на будку і підніс листа.

А що-перший рибалка розквітався наново в юнь і очі його стрічали річку, верби і небо приязно й відкрито. І лагідність, спокій та незвичайна вибачлива любов йшла до людей і запалювала світла...

А що-другий рибалка – приклав до губ сопілку, ще вологу життям деревини, і розбігся повсюду піснею, засюрчав, залеліяв голубими звуками і мозолі на його руках вже більш не боліли...

А що-третій рибалка – золоту пісню із сонця ловив...

Всі загомоніли; жінки виймали з кошеликів їжу, дівчата підгиналися грудьми під тепло і в напруженю вдихали річкові гострі зела.

Стали радитись, чи дати йому нагороду за оповідання і тільки чекали, що скаже перший рибалка. Він виступив і сказав, що оповідання третього рибалки варте винагородження. В ньому якраз те, що так важко знайти поміж людьми – бажання тіsnішого зв'язку, відчування любові й приязні... I поклав в кошелик третього рибалки першу рибу, що приловила її Рута. А потім ще своєї докинув, й від другого рибалки. А очі їхні зустрілись у верболозних сітях.

Знову стали рибалки розходитись на свої місця. Люди тихенько вже гомоніли, щоб не перешкоджати. Рута знайшла й собі куток і там впускала у воду травинки і квіти.

А третьому й наймолодшому рибалці призначили місце понад кручею. Але він не поспішав... Вітер розвівав на його руках ясні волосинки, кучерявив чуба, та він не ворушився. Тільки аж за хвилину завагався, а там відсунув вудку, вирвав з-помежі трави чотиролисту конюшину і прикрив нею листа. I вперше тут над берегами за нудьгував, спішився до своєї дівчини.

Гантер-Ірвінгтон, 30 травня 1968 р.

ПАВЛІВ ТРИЮМФ або ГОЛУБА ХРИЗАНТЕМА

Кам'яний бульвар, безлисті дерева, єдині пішоходи – голуби.

На перехресті вулиць, біля возика – самотній чоловік. Грів до невеликого полуменю руки і хотів розпродувати каштани, але ще не було кому. Звичайно, в недільні ранки люди сплять, протягаються, або сідають за пребагатий сніданок. Інші моляться, але їх менше.

Чоловік і осінь і ранок – окруженні кам'яним хідником. Чоловік тремтів і загортався у старе, проношене пальто, відцвілої, невідомої барви; кожна нитка, колись сильно зіткана, тепер відокремлювалась і якби тліла. Обличчя у нього – бліде, подовгувате й сіро-зеленясте, як у пільного коника, а очі – темні й вигрібущі, такі проникливі, що зір одводити доводилось.

Павло заглядів його ще іздалеку і захотів якось проминути, але як? Він мусів пройти усю цю відстань, бо там, якраз близь бульвару, за великою церковною площею, стояв його дім.

Чолов'яга вже побачив Павла, заметувшися, вхопив за рукав і не хотів пропустити. – Павле, я знову сьогодні був над морем і рибалки... –

— У вас, Уласе, гарячі каштани, можна б їх мені? — виминув Павло; лякався, що й тепер почує в стотисячний раз те саме оповідання, а від нього холодило.

— Так, каштани, їх багато, але я почав про рибалок, вони вловили рибу... —

— Добре, я знаю, лиш питався за каштанами, тому... —

— Я зараз! — Улас виймав із жарин каштани, обтрушував і накладав ущерть у торбину. — Це вам, Павле, чомусь тепер ніхто не хоче спогадів, а ми з вашим батьком колись учительювали разом... Та коли про море й рибалок, я бачу всю вловлену рибу: вона лежить широкими верствами, одна-на-одній, срібна, волога, сильно захапує відкритими ротами повітря і гине, даремно кидаючись у сітях. —

— Спасибі за каштани! — і вже поспішився йти, але його зупиняли Уласові слова: — Найбільше жаль тієї риби, що гине беззвучно, без скарги, німа... —

А потім побачив залишенну торбину і торкнувся Павлового рамена: — Ви ж забули — це ваші каштани. —

Враз із церкви стали виходити люди. Замигтіли різnobарвні капелюші, високі зачіски, хутряні, бліскучі націдки і гнучко розвівалися пера: достойніша дама — пишніше перо.

— Гляньте, — говорив Улас — ось там наш знайомий лікар, поруч його дружина, яка молода — немов дочка. Як тріпочеться ясний пух її волосся і рожева усмішка відкривається в ласку. Вона біля свого чоловіка, але скільки в цю ж саму хвилину поглядів — кожному зокрема. Злегка вона підводить руку і вітає, а волосся віється у вітрі і звивається прозорими димками. —

Улас перестав пильнувати жар і каштани, а задивився на похід і не відпускати від себе Павла. Його руки трем-

тіли і на обличчі мінялись голубозелені, пливкі барви і прозоріли дивним світлом. Він підкреслено тихцем говорив: — Хіба ж ви, Павле, не бачите, що властиво вже не вона. Уся шовковість барви її тіла поволі сіріє, набирається коліру і м'якості глини, форми тіла корчаться і маліють, ноги погинаються, вгрузають у землю і вона вся йде уже туди... Замість голови — ідеально виточений чепець, на місці очей — бездонні прірви. Павле, вона зникає і розсипається у сірий попілець. А там, де ще перед хвилиною йшли діти, також хмарини сизого попільцю і скрізь на місці людей — тільки сірими смужечками усе їхне існування. Забули сердеги, що із самого початку, створені... —

Тут перервав йому Павло: — Годі вже, перестаньте наводити усякі безпотрібні марива, я ж нічого не бачу... і не хочу бачити. Я лякався, коли зустріну вас... — Не докінчив, побіг.

Швидко пішов до себе нагору і заходив по кімнаті. Йому стало тісно і гаряче; розстібнув комір сорочки, розсунув усю мебель аж під стіни, намагався знайти якнайбільше простору. Низькі кімнатні склепіння завжди наводили на нього пригноблення і задушливість.

Мимохіть підійшов до дзеркала і... там побачив когось іншого: його черти розплівалися, незначні і майже вже нічого не залишилось, лиш пронизливий струмінь очей. І вперше, як ніколи досі, Павло відчув глибінь буття його завжди далекої душі і в ньому все радісно сколихнулось.

Протер очі, підійшов до вікна, виглянув та з полегкістю зідхнув: далі голубіло небо, зальотно усміхалась молода дружина лікаря, як з розгорненої долоні плило життя і люди нікуди не збиралися зникати.

Внизу, біля возика, як і перше, стояв Улас і розпро-

дував каштани. Враз підвів очі і перестрінувся з Павловими – у них був докір і либонь крихітка жалю.

Павло відійшов від вікна; не замикав його, хоча довкруги нього холод обвивався зірваною сталевою струною.

Просидів довго.

Пахнуло передвечір'ям і спіжевочорна барва замикалася вокруг незламним перснем.

Надворі, посередині клюмби, розцвіталася запізнена голуба хризантема. Ворушилась туга – здавалося, хтось в ту хвилину із великої в'язки ключів вибрав єдиноважливий і пробував відчиняти давнозабуті двері... I Павло мусів згадати себе від початків.

*

* * *

Це було тоді, коли ще жив батько. Павло ще й тепер бачив його високого, кремезного, тільки очі – замість сталі, відкривались жайворонковою сірістю. I рамена часами чомусь-то схилялися і він ставав незначним і майже мізерним. Мати на те супилася і поверталася до батька спиною. Вона була завбільшки батька, тільки стрункіша, з головою завжди піднятою, з устами стисненими у сувору лінію і з надзвичай тухо сплетеною косою. Коли розплітала її перед сном, Павлик усе хотів доторкнутися, чи й насправді коса така шорстка й неласкова, але мати здивувано його проганяла.

Часто материні очі мірялися з батьковими і вона перемагала. Пізніше тільки приходило Павлові на думку, що може батько й не хотів боротись, навіщо? Яка ж тут перемога? Опісля мати нічого не говорила, тільки брала з полички великого різьбленого птаха і посміхалась гордим усміхом. А батько відвертався кудись у вікно, низько хи-

лився, здавалось, хотів чолом притиснутись крізь шибку. Але це тривало недовго, коли відходив у свою кімнату, тоді вже випростуваний і спокійний.

Там заставав його Павлик за столом, над грубими книгами, повними альгебричних значків: батькові очі із сірих ставали фіолетними і горіли у безупинній тузі, у відкриванню усе нових доріг. І так, окремо від усіх, у своїй багатій самотності, він учився аж ... у свою смерть. Його й застали похиленого над книгами — бліде обличчя місячним кришталем безмежного миру і вдоволення.

Не було в них дома ні затишку, ні тепла не було, тільки холод великий і гордість — вона не народжувала нічого. І всі три його старші брати такі, тільки він: в орлиному гнізді — зайда; душа вразливістю сопілки і ніжністю її. Брати зчаста передразнювали його, а коли Павлові накочувалися сліози, мати тільки здвигала раменами й казала: — І який же ти тонкослезий, хіба не в мене вдався. — А потім так, якби до когось іншого, відкроючи кожне слово твердою усмішкою: — Ти ніколи не будеш справді жити, не зумієш... Завжди, як на поминках, ти — як оті батькові голубі хризантеми, що насадив їх на клюмбах. —

— Ось — і відкрила вікно, — задихнись отими пахощами, вона сантиментальні і сповнені смутків. —

Тоді у батькових очах змигнула якби крихітка жалю, але розтанула і зломилася так швидко, що Павлові либонь здавалось...

Часами він ходив до батька. Частіше нічого не говорили, вдивлявся у його надхненність, що світліла у кожній рисі обличчя і милувався його спокоєм. Нераз батько про щось йому розповідав, але дивився кудись поза нього і говорив про такі речі, що малому Павлові важко було розуміти. Звичайно його гостювання у батька кінчилися глу-

зуванням матері і братів і він соромився туди заходити, боявся залишитись без них. Ходив ще, але вже крадькома, і жаль затискав у душі.

Пізніше, у війні, загинули обидва його брати, а третій пропав кудись безслідно; раз тільки прийшла вістка, що живе, одружився на Далекому Сході з невідомою фінкою, а там... уже ніхто нічого не переказував. З кожною вісткою дужче тужавіло материне обличчя і мертві очі, і уже з ніким не змагались, тільки наказували, а батько і Павло корились...

Коли і батько тихцем відійшов від них, мати сказала:

— А тепер ніхто мені не залишився, ні з ким змагатись — і одвернулась від Павла. Павло знов, що цей ніхто — він.

Несподівано йому самому прорвалися слова бунту:

— Хіба батько займав так багато місця, далекий завжди і в книжках? А юти не була вдоволена з нього, тоді чого? Ти не любиш слабких, а тепер прикидаєшся жалощами, а вони якби неприродні. — Сказав і вжахнувся: він ще ні разу не наважився зумисне вразити матір. Це була його перша спроба бути рівним їй і братам, стати твердим і сильним, як уже не від кореня, — тоді від власного росту...

І так крок-за-кроком, поступово, спочатку важко було, не звик, а потім вже легше і вільно — радів, що зумів вростати в їхні вузькі, шорсткі сліди і... спочатку не відчував ярма.

Раз вечером зайшов до материної кімнати і заговорив: — Властиво, чому нам бути разом, розійдімось на інші помешкання: і кожний окремо, і кожний свободно. Це тільки здається — ми разом, а навсправжки — ми осібняки, чужі собі від кореня. —

Попрощалися тихо, без суперечки, начебто без жалю — ледве чутний розрив гілки у тріскучому морозі...

А там... відвідували себе часами, наливали в чашечки чай і говорили про те: які новини на біржі, чому десь далеко провадяться війни, скільки непотрібно накладають на себе видатків. І сухо, поволі пересипався час... Єдине пройшло Павла досадою, що мати не вірила в його зміну і та перішню твердість, а якраз найбільше її хотів переконати і гордився цим, що перейшов поля іншим недосяжні.

До нього заходили часами його друзі, не близькі і не далекі; жили легко, вільно, без жодних вимог і без бажань створити якесь триваліше і глибше почування. З дівчатами знайомився, прив'язувався на мить, а потім розходився не сумуючи. Завжди по-рівному: хотів пожартувати — жартували, а коли якось рівночасно завертались їхні стежки — до нікого не було жалю. Котра і пробувала нав'язатись йому і не захотіла відпустити, сміявшася і казав: — Коли по-доброму не хочеш, так знай, ще кілька днів — набриднеш і жалувати не буду. — Вірив у досконалу правість своїх рішень.

Його життя плило безтінно, либонь трохи скучно, але й спокійно.

*

* * *

Та чомусь завжди усьому край.

І тут, якраз з тієї пори, починається Павлове найбільш суттєве оповідання. Бо в ньому про Зою, знайомство з іншими і несподівані ускладнення.

Тому: це було доволі давно, рік тбму — зимою. Занудьгував дома, а день розтягався у безконечну пустелю. Позіхнув і вибрався в місто до книгарні за книжками.

На деревах, як на списках — білі татарські кучми. Приганявся вітер, призбирував із землі сніг і зав'язував на кущах ясні хвартушини: вони розгорталися широкими, іс-

крянimi сувоями і вандрували з місця на місце. І кудою вітер пройшов – глибокі сліди.

У кружалах снігу і заметах Павло вже мусів брести, як через холодні, крижані, глибокі ріки.

Книгарня набилася ущерть людьми. Павло увійшов, порозглядався скрізь і вирішив тут залишитись. Перейшовся великою кімнатою, зліва і зправа вгору вели крути східці, і стінами, аж під повалу, полички з книжками. Безліч їх, для різного віку і різним людям: з вузенькими зацікавленнями, із вченими, далекими мислями... Для старших – поважних учених і пестрих, молодих дівчаток.

Павло залишив цю кімнату, перейшов зараз побіч в іншу, дещо меншу. Там можна було роздягнутися, випозичити якийнебудь журнал й почитати. Павло стягнув пальто і дивився за знайомими. Не було нікого. Трохи вже пожалував, але через відчинені двері зауважив, як у книгарню зайшла молода дівчина. Вона перейшла кілька кроків, а потім зупинилася і нерішучо подивилася кругом. А там таки стала розстібати м'якосіру хутряну курточку, злегка рожевіючись. На її волоссі танув сніг і відкривався свіжістю. Родимка помежи бровами надавала їй особливої м'якості. В розталості снігу вологість шкіри ясніла рожевим поранком і ніжножовтівим молодим сонцем. Єдиною суворістю чіплялась блискуча, чорна коса, сплетена збоку і пов'язана стрічкою легкою, як вітерець.

Павло підвівся, перейшов кімнату; в ньому прокинулось химерне й несподіване бажання побачити, які у неї очі. І він став поруч, майже торкаючись її ліктя. Але вона не поверталась, пильно розглядаючи книжки.

Прикинувшись, що й сам шукає за книжкою, а потім просто запитав: – Чи міг би я вам у чомусь помогти? –

Спочатку либонь вона його не зауважувала, а потім

почула його голос і... чи не взяла за продавця. Підвела голову і на нього глянуло двоє очей: довірливих і спокійних.

— Помогти... О, так, буду вдячна вам за поміч. А то я зовсім безрадна, тут їх стільки. А тепер якраз Різдво і хотіла б братові книжки. У нього якраз такий вік, що за всякими пригодами розшукує, може б так Олександр Дюма, або Едгар Аллан По, тільки знайти важко. —

Павло здивувався, що їй хочеться своєму братові з такою терпеливістю підшукувати книжки і в нього знечев'я прорвалось: — Хіба вам аж так важливо, яка дістанеться братові книжка? — Тоді похопився, що йому не питати, збентежився і сказав: — Вибачте, що я так... Просто, не звик. У нас дома кожний — собі. —

Дівчина здивовано усміхнулась: — Я й не думала багато над тим. У нас дома завжди усі так: один — другому. —

Він уже більше нічого не говорив, тільки в душу — якби тривога і жаль...

Вибрали книжку, ще й вишневу, із золотими літерами: Олександр Дюма — Три Мушкетери. Дівчина гладила її хребет — вона братікові сподобається, гарна! — Простягнула Павлові руку: — Спасибі вам, що помогли. — І обличчя: як у сонці увесь кругосвіт. Якось нерішуче, зупиняючись, застібала хутряну курточку. — Вже піду, там великий сніг, а мені ще поїздом треба. — І вмовкла.

— Думаю, сьогодні вам самій буде важко діратися до станції; коли дозволите, відпроваджу. —

Вона зразу здивовано глянула на нього і багровими жоржинами щоки... А там, як повінь, прийшла мовчанка, а за нею вони разом вголос по-дитячому розсміялась. Південним згаром забриніла щирість і так вже осталась біля них.

Павло тільки зайшов до другої кімнати, щоб зодягнутися і вони вийшли.

Надворі засніг вів голос дівчини і обвинувся довкруги снігу: – Мені здається, що нам ще лишилося кошеліків треба, дивіться, який сніг! Падає і падає, тільки збирати його, як у лісі ягоди. –

Спочатку ще йшли окремо, розсували білий пух, атиша плекала у них ніжність, як квіти. Подорожі іскрилась ожеледа, Павло взяв її за руку. – Вибачте, якщо ховзько, мені треба брати під руку тету, чи якунебудь іншу даму і допомагати, чому тоді і не вас? – І усміхнувся.

А по хвилині: – Ми так і зовсім не знайомилися і навіть не знаємо, які в нас імена. Я – Павло, а ви? –

– Зоя... – Хотіла відвернутись кудись вбік, але просто і одверто глянула і... вкруг нього замкнувся голубий світ.

Відчував безмежне хвилювання і ясність незнаної досі ніжності...

Ішли й не зауважували, що прохожі лаялись, що вони вдвійку, а місця, щоб пройти, лише для одного стачить. Байдуже їм...

Слова їхні були про все і начебто блукалися окремо, а торкалися їх надзвичай близько: вони не мали особливого й важливого якогось значення, але Павлові і Зої були повні барв, щастя і розкотистого, лунного сміху... Очі їхні вибрали один-одного аж у саму глибину, в'язали, затягували вузли, споювали у суцілля...

Нечайно, просто – ясним холодом і ясним теплом й сузір'ями снігу клонилось і йшло до них відчування безкрайого солоду і дитячого збентеження...

Стигнув вітер, сніг наростиав дужче і дужче і – як тополі у сонці – їхня радість: горда, тепла, бурхлива і жива...

— Зоє, а якби ми зайшли до мене, припочали трохи і поговорили. —

Спочатку вона: — Чого? — І задумалась. А потім немов до неї прийшло зрозуміння чогось дуже важливого і неминучого... На щоки їй впало тепло і тоді вже легко і спокійно відповіла: — Можна б, чому ні? — І усміхнулася: — Мені здається, ми вже знайомі від давен-давна, якби стрічалися колись, у інших віках... —

Біля самої хати пригадав Павло Уласа і затривожився: а що, як знов стане говорити і розводитись над своїми привидами. І справді, він там уже стояв. Тільки, що Улас і возик припали снігом і в біlostі своїй не були вже такі лячні, як завжди. А усе ж Павло присоромився, хотів як найшвидше відректися від цього знайомства, щоб навіть Зоя не замітила... Повертаєсь спиною і швидко став щось розказувати Зої.

Але Улас вже їх запримітив і, коли побачив їх удвійку, майнула в його очах крихітка здивування. Він відійшов від возика і наблизився до них. Та вперше нічого не заговорив, тільки дивився... А в зеленястий колір його обличчя поклався рожевий відгомін, хотів усміхнутись. Кутики його уст м'якшали... Та відвик уже. Скинув кашкет і вклонився їм.

Зоя глянула на Павла: — Знайомий ваш? —

— Ні, знайомий моого батька, тепер йому нічого не хочеться, тільки отак годинами вистоює, продає каштани і говорить усякі нісенітниці. Живе з дрібних самих, каже, що більше йому нічого не треба. —

— А може б ми, Павле, взяли його з собою на склянку чаю, розігрітись, кажете, знайомий вашого батька... —

— О, краще ні. Він тільки зіпсує увесь наш настрій. —

— Шкода... — Клюнула тривожна й неприємна думка, що Павло... і згаснула.

Улас подав їй торбинку з каштанами і відмахнувся від плати. Вона придержала їх близько себе, як приятеля, і більше вже нічого не вспіла думати, бо увійшли у браму.

Підійшли кілька східців угору і Зоя завважила на сходах килими, дзеркало і образи. — Мабуть Павлові приходиться дорого за те усе платити — майнуло у неї думкою.

Павло відчинив двері і... вони опинилися начебто в іншому домі. Зоя на самому порозі завагалася і подивилась розгублено. — А тут у вас... — І швидко закрила рота рукою, обірвала. Нічого привітного у кімнаті — військова казарма: на стінах жодних образів, залізне ліжко, ні килимчика на долівці, а живе в багатому домі, отже, не у видатках діло... Ще й Уласа згадала і начебто їй Павло іншим став... Вона відчула, що тут щось не так, якась безоглядна суворість і... якби мертво. Стояла посередині кімнати і вже нікуди не спішила.

— Зоє, що сталося, чому не роздягаєтесь і не сядете? —

Поволі, щоб його не вразити, роздягнулася, та й ще не була певна, можливо, це тільки сквапливі мислі... А що, як це її вигадки, або просто засіяvся такий настрій. Кімната — кімнатою, можливо й часу у нього немає. Бурлака він, і йому й не дуже то може в гадці. Але уже несвоя була. Згадував, що у нього мати, хіба не клопочеться вона ним і сюди ніколи не загляне?

Павло завважив, як її зір спочатку обережно й ніякovo розглядав кімнату, а пізніше її очі кудись заховалися. Заговорив, щоб нічого не залишилось прихованого:

— Мені здається, Зоє, що вам моя кімната не подобається, але хіба я зле живу? Усе ж дах над головою і вікно у від-

критий світ, хіба на стачить? – Очі його темніли, а брови хмарились. – Чи завжди потрібно отих дрібниць, цяцьок, жіночих понад і прикрас? Між ними мені тісно і їх я не люблю... I ніколи у мене так не буде! –

Зоя ще не вірила: – Я не кажу, щоб у вас, Павле, багато було і стройно, цього не треба. Але крихітку ніжності якоїсь, акварельного візерунку... Хіба ж досі ніхто не приніс вам якоїсь дрібнички, подарунку, фігуринки... шматочок приязні, відкритої і милої, як плесо вод у літі? –

Обличчя його загострювалось і не то збентежено й не то сердито відводилися його очі від неї і їжилися біля зіниць зеленими кільцями. В ту хвилину йому не хотілось казати нічого, хай би Зої вже й ніколи не побачив...

Проте сказав: – I в нас дома, Зое, було те саме... Пригадую, ще малим був і, бувало, хотів пристроїти дешо кімнати, мати і брати глузували, що я дівчина... Так я й закинув, але не жалую... Бо й кому треба отих усяких ніжностей і барв... Це все химери і вигадки людей, що не живуть нічим глибшим, тільки зовнішнього шукають, щоб порожнечу задавити... А ви, Зое, хіба справді вірите в приязнь, чи в якінебудь почування? Вони не існують – це все слабим, сильні живуть окремо! Певно, часами приходить відчування насолоди, але воно фізичне і на самій поверхні людського життя й тому воно швидко проминає і гасне та знову нічого, тільки шукання за новими враженнями. Тому, ще із самих початків, я переміг себе, перевчив і тепер я вдоволений. –

Тоді Зоя з крихіткою ще надії й тихо: – Чи ваш триумф, Павле, не передчасний трохи, ви впевнені?.. –

– Так, я зовсім спокійний і певний. –

Зою пройняло холодом, вона ще раз обкинула поглядом сірі, однотонні стіни й вікна без завісок, а й важли-

віш усього, в тій хвилині вона подивилась на Павлові затиснені вузькі уста і на обличчя його, якби висічене у камінну маску мертвих — і здригнулася.

Сиділа вже недовго, підвела. — Таки вже піду, інакше могла б запізнати поїзд, а то сніг великий і захуряться за мною. —

Побачила, що і Павло одягається і попросила: — А ви не турбуйтеся, і не проводжайте мене, сніг м'який і не... жорстокий, пораджу якось. —

Глянули на себе і знову прийшло щось твердше їхніх переконань і та сила так збентежила їх, що ледве відвернулись.

І як не відпрошувалася, Павло усе ж пішов, але їхні уста уже не відкривалися одвертим, приязним усміхом... Сніг розприскувався з-під ніг, а з ним невиповідженні слова гасли й не родилися наново...

Морози пружили крижані хребти
а місяць ғрав на прозорій ясноцитриновій флейті...
і від несхочу з'являвся в снігу мінливим вужиком...
Такий вже зимовий вечір, як у срібній підкові — розсип гострих сафірів...

Відізвалася Зоя: — Павле, — і раптом надиво м'якше: — Павлику, благаю, не йдіть далі зо мною. Піду сама. — Крутнулась і, навіть не оглянувшись, побігла. На віддалі помежі юрбою — м'якосіра хутряна курточка.

Павло дивився, не йшов. Перед ним її нерівні сліди, а оподалік щось темне в снігу. Підійшов більше — загублена Зоїна рукавичка: темносіра, і невелика, як у малого дівчата. Підійняв її і швидко розглянувся за Зоєю. Метнувся й побіг, ще вспів її побачити, як зникала у дверях стації, а там вона кудись заділася і він ніяк не міг її уже

віднайти. Скільки і не напитався у людей: і цього, що з квитками біля дверей, і касира при віконці; ніхто нічого не знав і Зої не бачив. Майже не вірив, тут щось не так, як це можливо, щоб казали, що такої тут не було? Та ж станція у цьому містечку мала і майже кожний один-одного знає, або й запам'ятати може. А він же точно описував, що у неї: і чорна блискуча коса і сіром'яка хутряна курточка і очі сині, проймаючі й особливі. Виходив аж там, де роз'їздяться поїзди, показував її рукавичку і повторяв усе спочатку, що вона така... Ale усі здвигали раменами і якось чудно на нього дивилися, а на зіницях — недовіра. Дехто навіть казав: — A може це тільки вам так здавалось, можливо, її зовсім не було?.. —

Павло подумав: — A справді, якби не ця знахідка, можна б подумати, що оте все недавно прожите — міраж... Можливо, це сталося тому, що я призабув свій правдивий напрям думок: тільки слабкі шукають за почуваннями. Вперше за стільки літ, я відійшов від моєї навченої і правої дороги та й із-за цього навістив мене обман. —

Рішив, що Зої вже більше шукати не буде.

A усе ж приходив час і йому ставало скучно, не міг забути і широко відкривав двері: ачей прийде... Даремно... Розколювались мислі, не хотіли слухатись і впорядковано плисти і Павло тоді виходив на станцію шукати... Виймав рукавичку в стотисячний раз, пояснював... Дехто вже його знав і зразу казав: — Шкода, вибачайте, такої якраз дівчини я не бачив, а іх же стільки тепер... Ale, як тільки зустріну, зараз напишу, або скажу вам, як побачимось. — Записували притильном його адресу, а обернувшись, посміхалися і глузували з нього. Нераз він це вже завважував, та ставало байдуже. Ховав рукавичку і, крутом оглянувшись, йшов додому.

*

* * *

Як багато від цього часу пройшло днів... І хоча ласкавило у них сонце і усміхалась весна, кожний з них — сірий, шорсткий камінь...

Сьогодні у холодах гойдався дощ, лиш снігу ще ледь не було і його першої стежинки кришталевих, ясних сліз... Купалась остання ще розцвіла голуба хризантема і знову пахощі її простяглись до Павла.

Він надумався, а тоді підійшов до стола і, ще злегка вагаючись, вийняв звідтіля одинокий образець, пам'ятку по його батькові: у хусточці дівчина, у хусточці біднењкій, а поза нею безкрає небо і — більш нічого. Тільки, що у дівчини тієї на устах і ніжність материнки і спалах буревійної любови...

Павло прибив цв'яшок, почепив образ і вже легше якось стало, наче в цій хвилині знову зустрінув Зою... Біля брів ледь видною смужечкою лягла призабута ніжність.

Пішов шукати... Тепер уже знов, що, навіть як не віднайде її сьогодні, шукатиме завтра, і знову, і вдруге, і втретє, аж по останній день свого життя. З'явилось щось сильніше за усякі, ним твердо построєні, засади і мости, за зручно сплетені пастки на себе самого...

Зайшов на станцію і став покірно під віконце, там, де видавали квитки, і ждав. А поза ним вологі сліди людей, бо ж був дощ.

Перед ним якась жінка купувала квиток.

Касир потойбіч віконця запитався: — А як ваша дочка, чув, що вже їй краще; ми усі тут турбуємося, бо здавна ви наші приятелі. Тільки диво, що ви ще змогли вибратися

з хати... — Але раптом обірвав розмову і більш нічого не питався, побачив Павла.

Жінка похилилася над віконцем і так тихо заговорила, що Павло ледве вловив слова. — Мусіла я поїхати, там мій син біля неї. А їй вже краще, тільки завжди ще лячно... — Закрила хусточкою уста і більше нічого вже не говорила, взяла квиток і відійшла.

Павло вибрал квиток у ту саму місцевість, що незнайома. Касир завагався, якби не хотів давати, але йому і не можна було...

Павло зовсім був упевнений, що з тією жінкою він доїде до Зої. Тому пішов за нею і присівся зараз поруч на лавці.

Вона цього всього не завважувала і не звертала на нього жодної уваги, тільки відповіла, що місце біля неї вільне. Задумалась і біля уст закроїлась болюча морщина...

Потім поправила капелюш і Павло побачив, що у неї ще по-давньому звичаю довкруги голови сплетені коси, а в очах, що колись голубі — доброта. Обперлася об стінку вагона і на її обличчя зійшла скорбота. — Яке ж воно інше, як у моєї матері... — подумав і взяв їого смуток і жаль.

Часинку їхали мовчки, аж поки таки не обізвався Павло: — Вибачте, ми чужі, але либоң їдемо у те саме містечко? —

Жінка злегка наморщила брови, якби хтось вирвав її зі сну...

Павло вийняв Зоїну рукавичку і положив біля себе. Спочатку незнайома не дуже приглядалася, а потім враз замітила і уся стрепенулася. — Звідкіля вона у вас? Ма-бути тільки у Зої вони такі: сіренькі із темною меріжкою. Якраз, майже тому рік, як вона одну з них загубила, ка-

зала — в снігу, але й не побивалася надто і не розшукувала... —

— А я знайшов. —

Раптом, її голубі, передтим такі ласкаві, очі стали непривітливі і глянули шорстко й твердо. — Тепер пригадую... Сипався сніг, великий сніг і буря клалася високими заметами і ми у вікнах: мій чоловік, син і я — зажурені, чому її ще немає. Мій чоловік уже хотів по неї вийти, коли це нараз побачили ми її на стежці. Швидко відчинили двері і вона увійшла уся у білому: очі пронизливим смутком і, як у втомленої лебеді, руки в неї зісунулися вниз. В кімнаті меркло світло і ми над нею... Довго Зоя не сиділа, либонь хотіла уже бути сама. Поволі встала, провела рукою по очах, глянула на розтаялі клаптики снігу на долівці і тихо сказала: — Піду до себе в кімнату. Переодягтися треба, відпочати, крихітку втомилася... — Ми не затримували Зої і вона пішла, а з віддалі крок її гаснув у ледве вловимий звук. —

— Довго не говорила нам нічого, аж за кілька тижнів, якраз тоді зійшов зовсім сніг, прийшла до мене і розповіла все. А наприкінці додала: — Найбільше болюче, що я так помилилася... Але він мене не знайде вже: усіх знайомих на станції просила: — не кажіть про мене... —

Наблизалися до містечка. Поїзд приставав, здригався, а тоді й зовсім зупинився. Жінка встала, а за нею швидко підвівся Павло. — А все ж дозволите мені ще тепер піти до вас? — З його очей прохопилося світло і кинулося благати незнайому жінку...

У відкриті двері пропхався дощ. У мряці майже не видно було станції, тільки поодинокі світла проплигували у теміні великими світляками.

Павло ще раз з благанням глянув на жінку, вона втом-

лено злегка здигнула раменами і сказала: — Що ж, ходіть, вона тепер така хвора, що й однаково, хіба, що ви... — І не докінчила.

Павлові очі — вологості зоря...

Та заки увійти в дім, Павло завагався, враз згадав Зоїні слова: — Чи ваш, Павле, тріумф не передвчасний трохи? —

До нього обернулася здивована Зоїна матір. Світло з горішніх кімнат просвічувало її худощаве обличчя й на ньому розквітала майже неземна м'якість. Павло зрозумів, що ота її ніжність більша, як його увесь завчений холод. Та все ще його ество лякалося вбрati на себе знову давній одяг та не хотіло наново прийняти призабутих і зайвих хвилювань і непотрібних жалощів. Навіщо? Чи досі не було вигідніше і зовсім просто. А скільки він же вклав зусиль, щоб рости під міру орлам...

Ще трохи і може б завернувся, але вже Зоїна мати питала: — Ви щонебудь забули, хочете завернутись? .. —

Швидко заперечив і ввійшов. Перед ним тоді якби розсунулася важка гранітна стіна і відкрилися поля свіжих високих трав...

Дома, у сінцях, зустрінули Зоїного брата і лікаря, якраз вийшли від неї.

— Романе, Зоя як, краще? .. — І переполохані очі й нестремні в жалю...

Зоїн брат мовчав, наче забув говорити, в його русяву юність глянув перший сумерк...

Тоді Зоїна мати підійшла до лікаря і спитала напрочуд твердо, голос її бринів сухо: — Скажіть правду хоч ви, надії жодної? —

Лікар поклав на її рам'я руку, а вона відхилилась від

ней, немов від доторку правди. Він сказав: — Надія завжди є, і хто вірить... —

— Хто вірить — гірко подумав Павло — валиться під подвійним ударом, коли приходить горе. —

Жінка затихла і вже нічого не благала й не говорила. За хвилину ще поспітала: — А хто біля Зої? —

— Уесь час був я — відповів Зоїн брат — і тільки що була тітка, але вже відійшла. Тепер хвилину — нікого. —

— А батько, дзвонив, коли повернеться? —

— Дзвонив тому пів години, що зараз його відпустять. Я питався на летовищі й казали, що важко буде сьогодні дібратися, бо мряки і все спізняне. —

Зоїна мати попрощалася з лікарем, синові казала дрібку припочати, сама на хвилину обперлася об стіну і відпочивала. Потім покликала Павла, але так тихцем, що ледве вчув й вони пішли.

В Зоїній кімнаті світилась невелика настільна лампа. На вікна засунено важкі завіси і вони якби стелились м'якими димами... Під густим прибоєм вітру вдаряли віконниці, по склі твердо збігав дощ. В кімнаті чутно було дихання Зої, голосне й гарячкове. Павло на мить підійшов до постелі, глянув, нахилився близь її обличчя — воно нагадувало докраю виснаженого мандрівника, що опинився над проваллям: схитнулись вниз легше, як повернулись у життя...

А потім залишив місце матері.

Відійшов і сів у кутку кімнати і враз йому здалося — хтось поцілив у нього пригорщю скла; воно розбилось, пройшло його усього, а дрібні кусочки залишились у ньому і розтискали його і наново ранили...

Сильно сплів руки, аж збліли, і начебто перестав уже думати зовсім... Враз біля Зоїного ліжка, зараз поруч її

матері, він побачив... Уласа. Справді – він, з його вигрібущими, темними очима. Улас роздивляв Павла пильно, з крихіткою жалю і ледве ворушив губами, важко було пізнати, що він говорить. А обличчя було біле-біле.

Павло ледве спитав: – Ви... тут, звідкіля, Уласе? –

– Прийшов допомогти тобі. Бачу, що поволі навертаєшся знову на шлях, кудою ходив твій батько. Колись мати і брати глузували з нього, і ти тоді залишив батька самого і пішов за братами і матір'ю і вчився жити по-їхньому... Тепер ти вертаєшся... –

– Хіба воно зле, Уласе, мені здається, що якраз я у цій хвилині найбільше правий... –

– Павле, Павле! Чому ти питаеть? В тобі ще немає сильних рішень, ти ще слабий і кволий, але в цій хвилині ти близький уже перемоги... –

Улас коливався, як промінь світла перед відходом дня, а потім кудись задівся, якби світло знечев'я змигнулось і згасло...

Павло закрив очі і задумався і не міг ніяк відгадати, чи Улас тут справді був, чи... засілася втома і враз мислі закрилися непрозорою плахтою.

Він поволі став почувати себе сильнішим. Підвів очі і глянув кругом: побачив полички, а на них одна-за-одною книжки, цілими рядами, посередині – книжка вишневого коліру із золотими літерами: Олександер Дюма – Три Мушкетери. На самому вершечку поличок – дівочий солом'яній брилик і до нього прип'ятій пучечок калини, а поруч – знимка їх усіх, цілої рідні, усміхнених і щасливих.

Враз захитався дім від вітру і кинувся дужчий дощ. По всіх кімнатах, на різний лад, продзвонювали годинники і, як не дивно, Павло не міг розібраться котра година.

Здавалось, розгойдався час, біжить туди й сюди і не знає, де б йому зупинитись і коли...

І вдно затихли усі годинники, почувся тільки шепіт – тихіший шелесту трав – а тоді вже дрібку голосніший: слабке намагання щонебудь голосно і виразно попросити, чи казати. Мати підвелася і оглянулася за Павлом, він підійшов до Зої і підвів її руки, вони зовсім зісувалися з постелі.

Зоя якби крихітку підвела голову, обличчя її загострювалось і поволі вбирало форму іншу від усіх людей, дивну й чужу, байдужу і сиру, як камені. Та Павло забув про її обличчя: він бачив ясний розсвіт її очей, і дарма, що чуже її обличчя, Зоя не в ньому, а в розсвіті отім – глибиннім і правдивім; через розсвіті отім пропливають, мерехтять барви – незнищимі і вічні...

Зоя сильно трималася Павлових рук, їй ще швидше перехоплювало віддих, гарячкою набірались уста – вони ще єдині розквітали у цілому обличчю. Павло низько прихилився до її рук і нічого вже не бачив. Легенько сперся щокою і благав...

Раптом вона гостро крикнула, кинулася і похилилась знеможено на подушку. Усе затихло, навіть тремтіння материного і Павлового серця. Затих і вітер і відкинувся від вікон. Ішов холод і краяв скиби в потрісканій землі...

Обережно, поволі підводив Павло голову і дивився, а в його душі трепіт і невелика надія... Зоїне обличчя злегка заокруглювалось матовим спокоєм, кожна рисочка в ньому лагідніла, просвічувала теплом і вона віддихала уже вільно.

Павло встав, поклав її руки на постіль і оглянувся на матір. А вона з жури – окрушина уже...

У вікна гейби чесались стокрильні хрущі і спадали

вниз. Павло погасив лампу, підійшов до вікон, далеко у кінці розгорнув завіси і щиро привітав світанок. Здалеку як вдовині коси, відходили мряки. Холодніло, вікна пройнялися світанком й ясніли як на одруженю молоді... Ралтом у самому кутку неба затемнілось зовсім, прорвалась блискавиця і з неї розсипався швидкий, іскряний сніг. Із великої віддалі ударив один короткий грім і затих.

Павло вже довше не задержувався, підійшов біжче Зоїної матері: — Надворі ясніє, і Зоя спить, а й ви всі вже відпочиньте. Я піду. —

Мати схопила його за рукав, але її знесилені руки не мали ще доторку: — Павле, як думаете, вона?.. —

— Житиме. Коли вже трохи подужає, скажіть, що я тут був. Якщо захоче, напишіть, а я приїду. Може вона таки... не помилилась. —

— Тоді не прощаємось — ледь усміхнулась мати.

— Ні, я ще повернуся — твердо, але й м'яко — їй Павло.

Павло ішов швидко, не зупиняючись, тільки вже на самих дверях станційного будинку обернувся і глянув: як на рухливих білих струнах виходило сонце. Сніг переставав, клаптики його меншали...

*

* * *

Павло зближався уже додому, там де бульвар і безлисті дерева і маленька відстань помежи його домом і церковною площею. Він сьогодні вперше спішив побачити Уласа.

На давньому місці стояв возик, горіло вугілля і пеклися каштани, але поруч стояв чужий чолов'яга, набагато молодший від Уласа.

Павло швидко оглядався довкруги, але Уласа ніде не було...

Чоловік біля возика заметувився і зразу запитав:

— Хочете, гарячі каштани, вони сьогодні ще ліпші... —

— Каштани? Ні, я потім, я візьму. — Павло потер чоло.

Хіба це можливо? І він не покидав питатися: — Тут перед вами продавав каштани інший чоловік, називався Улас, старенький вже був, але завжди осінню і взимку він тут, хоча холоди... —

— Чоловік, Улас, ні, ніколи не чув про такого — і здивув раменами.

Павло забрав торбинку з каштанами і завважив, що не була так ущерть виповнена, як від Уласа.

— А ще вчора уночі... — проговорив до себе Павло. Торкнувся шапки і попрощався із незнайомим чоловіком.

Відчинив хвіртку, зайшов у город і нахилився над голубою хризантемою, мусів рятувати її, ще заки наспівують кріпкі морози...

Ірвінгтон, 15 грудня 1968 р.

З МІСТ

Юліян і Юліянна	5
Я й не знала	13
Його злочин	24
Крихітка	34
Утеча Маргарити	49
Чародійний шаль	61
Дві сестри	73
Я знову на Україні	85
Землякам потойбіч	94
Гнат Михайлів	111
Ми і вони	122
Полями проходила мати	148
Про що розповідала яблуня	158
Дума про трьох рибалок	174
Павлів тріумф або голуба хризантема	181

